

**ДСХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ  
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

*Кваліфікаційна наукова  
праця на правах рукопису*

**ПЕТРОСЯН КРИСТІНА ЄРВАНДІВНА**

**УДК 349.3**

**ДИСЕРТАЦІЯ  
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В ПРОЦЕСІ  
РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ  
ЗАХИСТ**

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.  
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,  
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

К.Є. Петросян

Науковий керівник –  
**Котова Любов Вячеславна**  
кандидат юридичних наук, професор

Київ – 2024

## АНОТАЦІЯ

*Петросян К. Є.* Забезпечення принципу верховенства права в процесі реалізації конституційного права на соціальний захист. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2024.

У роботі за результатами аналізу змісту категорій «соціальне забезпечення», «соціальний захист», «соціальна безпека», «право на соціальний захист» аргументовано, що поняття «соціальний захист» є найважливішим у національному законодавстві та більш широким, що містить у собі «соціальне забезпечення», але не обмежується ним. Соціальний захист в аспекті забезпечення принципу верховенства права соціального забезпечення – це комплекс (система) економічних, соціальних та організаційних заходів, які здійснюються державою на засадах рівності та справедливості з метою гарантування кожній особі права на мінімально-необхідний рівень життя у вигляді підтримки за наявності соціальних ризиків і непередбачуваних обставин економічного, фізіологічного та демографічного характеру. Конституційне право на соціальний захист в аспекті принципу верховенства права має природно-правовий характер (належить особі з моменту народження та має визнаватись і гарантуватись державою).

Авторка окреслила такі етапи розбудови та розвитку національного законодавства у сфері соціального захисту, соціального забезпечення та надання соціальних послуг у незалежній Україні: 1 етап (1991-1996 р.р.) – розбудова незалежної національної системи соціального захисту та соціального забезпечення; розробка актів, які встановлювали державні соціальні гарантії для пільгових і соціально незахищених верст населення; 2 етап (1996-2003 р.р.) – розвиток і модернізація системи соціального захисту та соціального забезпечення; перехід до багаторівневої моделі пенсійного

страхування; 3 етап (2004-2013 р.р.) – реформування й удосконалення системи соціального захисту та соціального забезпечення; посилення євроінтеграційних процесів; 4 етап (2014 р.-по теперішній час) – реалізація Угоди про асоціацію з ЄС та впровадження європейських соціальних стандартів; створення платформи для розгортання реєстрів цифрової трансформації соціальної сфери; протидія пандемії та запровадження воєнного стану; оперативне та екстрене реагування на загрози; залучення представників недержавного сектору до надання соціальних послуг; планування перехідного періоду та повоєнне відновлення після припинення дії воєнного стану; 5 етап (перспективний) – повоєнне відновлення та вступ України до ЄС; впровадження нової моделі соціальної політики та інтегрованої стратегії соціального захисту з урахуванням специфічного статусу окремих категорій населення.

У дисертації обґрунтована необхідність формування нової парадигми Соціального кодексу України. Зазначено, що окремим розділом Загальної частини кодексу має бути «Принципи права соціального забезпечення», що буде складатися з підрозділів «Загальні (універсальні) принципи» та «Галузеві принципи». Принцип верховенства права має належати до підрозділу «Загальні (універсальні) принципи», а Принцип соціальної відповідальності - до підрозділу «Галузеві принципи».

У дослідженні запропоновано визначити принцип верховенства права основним формуючим фактором національної правової системи, який у першу чергу має застосовуватися в праві соціального забезпечення з дотриманням ідеї свободи, рівності, справедливості через механізми соціальної політики для практичної реалізації невід'ємних соціальних прав і свобод людини, зокрема права на соціальний захист.

Авторка узагальнила розуміння поняття та надала власну дефініцію «верховенство права» в аспекті конституційного права особи на соціальний захист як гарантоване державою на засадах свободи, рівності та справедливості невідчужуване право особи на мінімально-необхідний рівень

життя у випадках настання соціальних ризиків і непередбачуваних обставин економічного, фізіологічного та демографічного характеру.

Аргументовано доцільність впровадження індексу верховенства права в праві соціального забезпечення як основи повоєнного відновлення України.

У роботі чітко обґрунтовано позицію щодо тенденції зростання кількості соціальних послуг і виплат, а також категорій населення, що потребують соціального захисту в умовах воєнного стану з урахуванням доктринального та перспективного унормування в соціальній сфері, зокрема військовослужбовці та члени їх сімей; виявлено факт і необхідність подальшого розвитку військово-соціальної роботи як необхідного напрямку соціальної політики держави наряду зі створенням інституту Уповноваженого з захисту соціальних прав людини.

Авторка виявила об'єктивну доцільність доповнення класифікації та виокремлення десяти груп громадян, по відношенню до яких на конституційному рівні встановлено обов'язки держави щодо їх соціального захисту одинадцятою групою, а саме «внутрішньо переміщені особи».

Аргументована позиція щодо необхідності створення ефективних механізмів для реалізації ВПО наданого їм права на соціальний захист з метою дотримання гарантованого державою принципу верховенства права на засадах: а) розширення функцій державних органів у сфері соціального захисту та пенсійного забезпечення по роботі з ВПО; б) розроблення дистанційного порядку проходження ідентифікації особами, що проживають на тимчасово окупованих територіях з урахуванням обмеженого доступу до державних управлінських сайтів; в) приведення у відповідність до законів існуючих підзаконних актів у сфері соціального захисту ВПО.

У дисертації запропоновано доктринальне тлумачення та виокремлена дефініція поняття «міжнародний соціальний стандарт».

Обґрунтовано позицію, що саме національні суди є тим прогресивним чинником у питанні реалізації положень ЄСХ та її інтерпретації в практиці адміністративного судочинства для належного тлумачення національного

законодавства та зміцнення свого способу аргументації.

Авторка обґрунтувала позицію щодо ключової ролі Конституційного Суду України в національному механізмі забезпечення прав людини й громадянина на соціальний захист і запропонувала надання КСУ права законодавчої ініціативи виключно в частині вдосконалення правових норм, що були предметом розгляду в конституційному провадженні.

У дослідженні аргументована необхідність ухвалення Протоколу про колективне оскарження (1995 р.) в якості превентивної міри запобіганню порушень у майбутньому, тому що вбачається схожість процедури із судовим процесом, що у свою чергу відкриє шлях громадським організаціям, які займаються захистом прав працівників, безпосередньо подавати скарги на порушення Україною прав, передбачених ЄСХ до Європейського комітету з соціальних прав.

Сформульовані в процесі дослідження висновки й отримані результати можуть бути використані:

- у науково-дослідницькій роботі – під час подальших теоретичних досліджень проблематики забезпечення принципу верховенства права в процесі реалізації права на соціальний захист;

- в освітньому процесі – під час вивчення навчальних дисциплін «Судова практика як джерело національного права», «Практика застосування Європейської конвенції з прав людини та рішень ЄСПЛ», «Трудове право та право соціального забезпечення», «Право соціального забезпечення», підготовки відповідних робочих програм і силябусів, а також для написання підручників і навчальних посібників;

- у правотворчості – у процесі підготовки й опрацюванні змін і доповнень до чинних нормативно-правових актів у соціальній сфері, а також підзаконних актів, ухвалених для їх деталізації, та під час підготовки проекту Соціального кодексу України й інших законодавчих актів у цій площині;

- у правозастосуванні – у практичній діяльності національних і місцевих органів влади та в судовій практиці.

**Ключові слова:** соціальна держава, верховенство права, принципи, соціальне забезпечення, соціальний захист, соціальні права, соціальні ризики, соціальні гарантії, соціальні стандарти, соціальна сфера, внутрішньо переміщені особи, Європейський суд з прав людини, Європейська соціальна хартія, адміністративне судочинство, воєнний стан.

## SUMMARY

**Petrosyan K.Ye.** Ensuring the Principle of Rule of Law in the Implementation of Constitutional Right to Social Protection. – Qualification Scientific Work Manuscript.

Thesis for the Doctor of Philosophy degree in specialty 081 «Law». Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2024.

The research investigates the principle of supremacy of law in the context of realizing the constitutional right to social protection. Based on the analysis of the concepts of "social security", "social protection", "social security", and "the right to social protection", the study argues that the term "social protection" is more widely used in national legislation and encompasses "social security" but is not limited to it.

In the aspect of ensuring the principle of supremacy of law in social security law, social protection is a complex (system) of economic, social, and organizational measures implemented by the state on the principles of equality and justice. The aim is to guarantee each individual the right to a minimum necessary standard of living in the form of support in the presence of social risks and unforeseen circumstances of economic, physiological, and demographic nature. The constitutional right to social protection, in the aspect of the principle of supremacy of law, has a natural-legal character (it belongs to a person from the moment of birth and must be recognized and guaranteed by the state).

The author identifies the following stages of development of national legislation in the field of social protection, social security, and provision of social services in independent Ukraine: Stage 1 (1991-1996): Formation of an independent national system of social protection and social security, development of acts that established state social guarantees for privileged and socially vulnerable groups of the population. Stage 2 (1996-2003): Development and modernization of the social protection and social security system, transition to a multi-level model of pension insurance. Stage 3 (2004-2013): Reform and improvement of the social protection and social security system; strengthening of European integration processes. Stage 4 (2014-present): Implementation of the Association Agreement with the EU and introduction of European social standards; digital transformation of the social sphere; pandemics and introduction of martial law, operational and emergency response to threats; involvement of representatives of the non-state sector in the provision of social services; planning of the transition period after the termination of martial law and the period of post-war recovery. Stage 5 (prospective): Post-war recovery and Ukraine's accession to the EU; implementation of a new model of social policy and an integrated strategy of social protection, taking into account the specific status of certain categories of the population.

The thesis substantiates the necessity of forming a new paradigm of the Social Code of Ukraine. It is stated that a separate section of the General Part of the Code should be "Principles of Social Security Law", which will consist of subsections "General (Universal) Principles" and "Industry Principles". The principle of the rule of law should be attributed to the subsection "General (Universal) Principles". The principle of social responsibility should be attributed to the subsection "Industry Principles".

The research proposes to define the principle of the rule of law as the main factor forming the national legal system, which should be primarily applied in social security law with observance of the ideas of freedom, equality, and justice through social policy mechanisms for the practical realization of inalienable social rights and freedoms of a person, including the right to social protection.

The author summarizes the understanding of the concept and provides an author's definition of "rule of law" in the aspect of the constitutional right of an individual to social protection as an inalienable right of an individual to a minimum necessary standard of living, guaranteed by the state on the principles of freedom, equality, and justice, in cases of social risks and unforeseen circumstances of economic, physiological, and demographic nature.

The expediency of introducing the rule of law index in social security law as the basis for post-war recovery of Ukraine is argued.

The author substantiates the position that the tendency of increasing the number of social services and payments, as well as the categories of the population in need of social protection in the context of martial law, taking into account the doctrinal and prospective regulation in the social sphere of such a category as military personnel and their families, reveals the fact and the need for further development of military-social work as a necessary direction of the state's social policy, along with the creation of the institution of the Commissioner for Protection of Social Human Rights.

The author reveals the objective expediency of supplementing the classification and identifying ten groups of citizens for whom the state's obligations regarding their social protection are established at the constitutional level with an eleventh group, namely "internally displaced persons". The author argues for the need to create effective mechanisms for the realization of the right to social protection granted to IDPs in order to comply with the principle of the rule of law guaranteed by the state by: a) expanding the functions of state bodies in the field of social protection and pension provision for work with IDPs; b) developing a remote procedure for identification of persons living in temporarily occupied territories, taking into account limited access to state administration websites; c) bringing existing by-laws in the field of social protection of IDPs into line with the law.

The thesis proposes a doctrinal interpretation and provides a definition of the concept of "international social standard". The author argues that it is the national courts that are the progressive factor in the implementation of the provisions of the



ECHR and its interpretation in the practice of administrative justice, for the proper interpretation of national legislation and strengthening of their argumentation.

The author substantiates the position regarding the key role of the Constitutional Court of Ukraine in the national mechanism for ensuring human and civil rights to social protection and proposes granting the CCU the right of legislative initiative exclusively in terms of improving legal norms that were the subject of consideration in constitutional proceedings.

The research argues for the necessity of adopting the Protocol on Collective Complaints (1995) as a preventive measure to prevent future violations. The author sees the similarity of the procedure with the judicial process, and it will open the way for public organizations that protect the rights of workers to directly file complaints about violations by Ukraine of the rights provided for by the ECHR to the European Committee on Social Rights.

The conclusions and results obtained in the course of the research can be used:

- *In research work* - during further theoretical research on the problems of ensuring the rule of law in the process of realizing the right to social protection;
- *in the educational process* - when studying the disciplines "Judicial practice as a source of national law", "Practice of application of the European Convention on Human Rights and ECHR judgments", "Labor and social security law", "Social security law", preparation of relevant work programs and syllabi, as well as for writing textbooks and manuals;
- *in law-making* - in the process of preparing and processing amendments and additions to existing regulatory and legal acts in the social sphere, as well as by-laws adopted for their detailed description, and during the preparation of the draft Social Code of Ukraine and other legislative acts in this area;
- *in law enforcement* - in the practical activities of national and local authorities and in judicial practice.

**Keywords:** social state, rule of law, principles, social security, social protection, social rights, social risks, social guarantees, social standards, social

sphere, internally displaced persons, European Court of Human Rights, European Social Charter, administrative proceedings, martial law.

## СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Наукові праці, які відображають основні результати дослідження:*

1. Panov, Ihor; Petrosyan, Kristina; Dobroboh, Liudmyla; Chernobuk, Valentyna; Rashed Yuliia. Ensuring Legal Safeguards for Digitalized Social Services within the Framework of Government Decentralization. *Khazanah Hukum*. 2023. Vol. 5, № 3, PP. 194-204. (ISSN 2715-9698, SCOPUS).
2. Петросян К.Є. Реалізація права на соціальний захист внутрішньо переміщеними особами: в аспекті забезпечення принципу верховенства права / К.Є. Петросян, Л.В. Котова. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2021. № 1(41). С.86-97.
3. Петросян К.Є. Складові принципу верховенства права в аспекті реалізації права на соціальний захист. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2021. № 2(42). С.147-155.
4. Петросян К.Є. Верховенства права як керівний принцип дії норм, що регулюють право на соціальний захист: сучасні погляди / К.Є. Петросян, Л.В. Котова. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2022. № 2(44). С. 67-75.
5. Петросян К.Є. Європейська соціальна хартія як базовий документ у сфері соціально-економічних прав: дотримання норм і стандартів Україною. *Соціальне право*. 2022. № 4. С. 112-118.
6. Петросян К.Є. Судова практика як орієнтир впровадження принципу верховенства права в праві соціального забезпечення. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2023. № 2(46). С.193-202.
7. Петросян К.Є. Принципи права соціального забезпечення в контексті розвитку права соціального забезпечення як цілісної галузі.

*Центральноукраїнський вісник права та публічного управління. 2023. випуск 3. С. 54-61.*

*Наукові праці, в яких засвідчено апробацію матеріалів дослідження:*

1. Петросян К.Є. Забезпечення принципу верховенства права в процесі реалізації внутрішньо переміщеними особами права на соціальний захист. *Молодь і наука: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку права в Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції аспірантів, студентів, молодих науковців. Ч.1. (м. Сєверодонецьк, 20 травня 2021 р.). Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля. 2021. С. 29-36.*

2. Петросян К.Є. Щодо забезпечення справедливості та рівності громадян у праві на соціальний захист в умовах пандемії / К.Є. Петросян, Л.В. Котова. *Цілі сталого розвитку: проблеми і можливості досягнення в Україні та світі: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих вчених (м. Сєверодонецьк, 22 жовтня 2021 р.), Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля. 2021. С. 112-116.*

3. Петросян К.Є. Критерії «якість і передбачуваність закону» та «правова визначеність як складові принципу верховенства права у процесі реалізації права особи на соціальний захист. *Взаємодія норм міжнародного і національного права крізь призму процесів глобалізації та інтеграції: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції викладачів, співробітників закладів вищої освіти і наукових організацій, магістрантів, аспірантів, докторантів, представників громадських організацій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств та інших установ (м. Сєверодонецьк, 8 грудня 2021 р.). Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. С. 7-8.*

4. Петросян К.Є. Реалізація права внутрішньо переміщених осіб на соціальну допомогу на проживання в умовах воєнного стану / К.Є. Петросян, Л.В. Котова. *Правові засоби забезпечення та захист прав людини:*

*вітчизняний та зарубіжний досвід*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 19 травня 2022 р.). Дніпро: вид-во СНУ ім. В. Даля. 2022. С. 129-137.

5. Петросян К.Є. Доступ до правосуддя в умовах воєнного стану як пріоритетна ціль сталого розвитку. *Цілі сталого розвитку: проблеми і можливості досягнення в Україні та світі*: матеріали VI Всеукраїнської наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти та молодих вчених (м. Київ, 20 жовтня 2022 р.), Київ: вид-во СНУ ім. В. Даля. 2022. С. 181-183.

6. Петросян К.Є. Щодо дієвих механізмів відновлення порушених соціальних прав громадян / К.Є. Петросян, Л.В. Котова. *Взаємодія норм міжнародного і національного права крізь призму процесів глобалізації та інтеграції*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції викладачів, співробітників закладів вищої освіти і наукових організацій, магістрантів, аспірантів, докторантів, представників громадських організацій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств та інших установ (Київ, 09 листопада 2022 р.). Київ: вид-во СНУ ім. В. Даля. 2022. С.116-120.

7. Петросян К.Є. Вибіркові перевірки фактичного перебування внутрішньо переміщених осіб для надання допомоги на проживання: доцільність під час дії воєнного стану / К.Є. Петросян, Л.В. Котова. *Розвиток України в умовах мілітарного впливу: соціально-правові, економічні та екологічні аспекти*. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 28 березня 2023 р.), т. 1. За заг. Ред Устименко В.А., К., 2023. С. 148-154.

8. Петросян К.Є. Дотримання державою взятих на себе зобов'язань щодо гарантій соціального захисту громадян в умовах воєнного стану. *Міжнародна безпека у світлі сучасних глобальних викликів. Країни Балтії-Україна: єдність, підтримка, перемога*: збірник наукових праць (Київ, 8 червня 2023). Київ: КНЕУ, 2023. С. 50-53.

9. Петросян К.Є. Європейська соціальна хартія як джерело права соціального забезпечення. *Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід*»: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 18 травня 2023 р.). Київ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2023. С. 122-126.

10. Петросян К.Є. Соціальне забезпечення внутрішньо переміщених осіб в аспекті змін до правил надання допомоги. *Науковий погляд молоді: ключові питання сучасного етапу реформування системи вітчизняного законодавства*: матеріали Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих науковців (м. Київ, 23 листопада 2023 р.). Київ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2023. С. 83-87.

## ЗМІСТ

<b>ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ .....</b>	<b>16</b>
<b>ВСТУП.....</b>	<b>17</b>
<b>РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЇ, ЗАКОНОМІРНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ .....</b>	<b>30</b>
<b>1.1. Право на соціальний захист в аспекті принципу верховенства права: концептуальні підходи до визначення понять «соціальне забезпечення», «соціальний захист», «соціальна безпека».....</b>	<b>30</b>
<b>1.2. Загальна характеристика та класифікація функцій і принципів права соціального забезпечення.....</b>	<b>49</b>
<b>1.3. Система джерел права соціального забезпечення в аспекті забезпечення принципу верховенства права.....</b>	<b>67</b>
<b>Висновки до розділу 1.....</b>	<b>97</b>
<b>РОЗДІЛ 2. ГАРАНТІЇ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....</b>	<b>101</b>
<b>2.1. Принцип верховенства права в системі права соціального забезпечення .....</b>	<b>101</b>
<b>2.2. Гарантії соціального захисту окремих категорій населення в сучасних умовах.....</b>	<b>120</b>
<b>2.3. Відновлення порушеного права людини на соціальний захист судовим рішенням: аналіз національної судової практики .....</b>	<b>136</b>
<b>Висновки до розділу 2.....</b>	<b>148</b>
<b>РОЗДІЛ 3. МІЖНАРОДНІ СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ ДОТРИМАННЯ ГАРАНТІЙ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В ГАЛУЗІ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....</b>	<b>151</b>

<b>3.1. Втілення принципу верховенства права в міжнародних соціальних стандартах прав людини.....</b>	<b>151</b>
<b>3.2. Міжнародно-правові гарантії здійснення соціального захисту в контексті практики Європейського суду з прав людини .....</b>	<b>167</b>
<b>3.3. Адаптація національного законодавства у сфері соціального захисту прав людини до європейських стандартів: проблеми теорії та практики .....</b>	<b>179</b>
<b>Висновки до розділу 3.....</b>	<b>191</b>
<b>ВИСНОВКИ .....</b>	<b>196</b>
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ .....</b>	<b>203</b>
<b>ДОДАТКИ.....</b>	<b>237</b>

## ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ВОЗ - Всесвітня організація охорони здоров'я
- ВПО – внутрішньо переміщені особи
- ВРУ – Верховна Рада України
- ВС – Верховний Суд
- ГО – громадська організація
- ЄКПЛ – Європейська Конвенція з прав людини (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод)
- ЄКСП – Європейський комітет з соціальних прав
- ЄС – Європейський Союз
- ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини
- ЄСХ – Європейська соціальна хартія
- ЗУ – Закон України
- КМУ – Кабінет Міністрів України
- КАС ВС – Касаційний адміністративний суд в складі Верховного Суду
- КСУ – Конституційний Суд України
- Мінсоцполітики – Міністерство соціальної політики
- МОП – Міжнародна організація праці
- МОЗ – Міністерство охорони здоров'я
- НАПрН України - Національна академія правових наук України
- ООН – Організація Об'єднаних Націй
- ПФУ – Пенсійний фонд України
- СКУ – Соціальний кодекс України



## ВСТУП

**Обґрунтування вибору теми дослідження.** Стратегічною метою та одним із кращих способів побудови економічно розвинутої, демократичної держави є європейська інтеграція та членство України в ЄС, що передбачає впровадження європейських норм в українське законодавство.

Основу Європейської цивілізації та світогляду складають такі базові цінності: верховенство права, рівність, повага до людської гідності та прав людини, свобода й демократія. Показником якісних інтеграційних процесів є наближення рівня життя громадян в Україні до європейських стандартів.

В Основному Законі закріплено, що українська держава є соціальною та правовою, в якій функціонує такий необхідний елемент як соціальний захист. Побудова соціальної держави передбачає забезпечення соціально-економічних прав людини й громадянина на високому рівні, коли гарантовано існують умови, за яких закріплені на конституційному рівні та реалізовані ознаки правової держави, зокрема верховенство права, а також втілені економічні можливості для забезпечення та захисту соціальних прав і гарантій людини та громадянина. Наразі можна говорити про існування такого елемента соціальної держави, як «соціальна безпека» людини. Вона поєднує в собі об'єктивні та суб'єктивні аспекти, серед яких: власний добробут, відсутність загроз життю та здоров'ю людини, які певним чином впливають на її соціальні інтереси; а також особисте сприйняття та усвідомлення індивідом власної безпеки в соціальному контексті. Саме загрози, що характеризують суспільство та державу в певний період існування (наприклад, війни, екологічні, техногенні катастрофи, пандемії), впливають на людину та можуть мати далекосяжні наслідки для окремої особи. Отже, поліпшення соціально-економічного стану в країні та мінімізація загроз соціальній безпеці суспільства й держави сприяють підвищенню рівня захищеності як окремого індивідуума, так і суспільства в цілому. Суттєву роль в цьому процесі відіграє наявність дієвої системи соціального захисту та розвинених соціальних

інститутів в їх ефективній взаємодії. Ці фактори дозволяють людині повністю реалізувати свій потенціал і задовольнити всі соціальні потреби, гарантуючи власну соціальну безпеку та добробут.

На сьогодні право соціального забезпечення виступає цілісною галуззю, норми якої спрямовані на реалізацію конституційного права людини щодо соціального забезпечення, передбаченого статтею 46 Основного Закону, де гарантується право на соціальний захист, що передбачає право громадян на забезпечення в разі настання певних обставин – соціальних ризиків, передбачених законом.

Це право має бути не лише проголошеним, а й дієвим, ефективним і реальним для особи. Однак дійсність, зокрема військова агресія РФ проти нашої держави, пандемія COVID-19, економічна криза, міграція населення та виклики глобалізації, мають певний вплив на суспільство та їх відносини. Відбувається збільшення масштабів економічної та гуманітарної кризи, люди стикаються з численними проблемами в галузі трудового права та права соціального забезпечення, у наслідок чого законодавець змушений швидко реагувати на виклики та вдосконалювати національне законодавство, норми якого спрямовані на регулювання суспільних відносин, у тому числі в аспекті реалізації соціальних прав та свобод людини.

Держава повинна розробити та встановити певні дієві правові механізми соціального забезпечення й захисту населення, визначити методи правового регулювання відносин даної галузі права, чітко окреслити сферу відносин і систему принципів, що є керівними ідеями та визначають зміст і напрямки розвитку права соціального забезпечення як цілісної галузі права. Саме принципи права висвітлюють сутність галузі, мають стабільний та об'єктивний характер.

Право соціального забезпечення, як і будь-яка інша галузь права, базується на універсальних і галузевих принципах права. Серед універсальних принципів права, які виступають основою не тільки правової, але й політичної системи держави, надважливим є принцип верховенства права, який є

концептуальною основою розвитку галузей права, ціннісним орієнтиром і визначальним фактором формування правового розвитку певного напрямку шляхом закріплення галузевого законодавства на конституційних засадах, які є складовими принципу верховенства права.

В умовах сьогодення демократичне суспільство та державу розглядають саме через принцип верховенства права, який, як ціннісне поєднання вимог свободи, справедливості, рівності та гуманізму, формує відповідний образ правової системи й визначає ті умови, що дозволяють перетворити цей образ на реальність. Верховенство права в суспільстві кореспондує до забезпечення захисту прав людини, і навпаки захист прав людини кореспондує до ефективного верховенства права.

Принцип верховенства права ставить вимогу перед державою щодо змістовного втілення в законодавчих і підзаконних актах ідеї «соціальної свободи, рівності та справедливості» шляхом здійснення правотворчої та правозастосовної діяльності. Хоча принцип верховенства права закріплено в Конституції України, дискусія про його зміст у різних сферах не вщухає, що викликає необхідність у проведенні більш ґрунтовних теоретичних і практично-спрямованих досліджень. Таким чином, треба зосередитися на комплексному аналізі сутності принципу верховенства права в цілому та його елементів окремо в аспекті реалізації права особи на соціальний захист для формування пропозицій їх практичного застосування.

Дослідженням окремих аспектів реалізації права людини, у тому числі на соціальний захист та його гарантій, у своїх працях займалися такі вчені: Л.Б. Бараннік, Ж.М. Богословська, Н.Б. Болотіна, О.В. Валецька, Н.М. Вапнярчук, В.Л. Галкін, О.М. Головня, О.Ю. Єрмолівська, Ю.Ю. Івчук, О.Ю. Кісіль, М.М. Клемпарський, І.Г. Козинець, Л.В. Котова, Я.А. Малихіна, Л.Ю. Малюга, Р.П. Підліпна, Ю. Пожаров, П.М. Рабінович, І.М. Сирота, Г.В. Татаренко, С.О. Устінов, І.К. Хом'як, Г.І. Чанишева, М.І. Чорна, Л.В. Шестак, М.М. Шуміло, І.С. Ярошенко та інші.

Проблематиці змістовного визначення, закріплення та реалізації ідеї верховенства права як основного принципу права приділено увагу в численних роботах науковців як в теорії держави та права, так і галузевих науках. Окремим питанням змісту універсальних принципів права та принципів соціального забезпечення присвячено наукові дослідження таких науковців, як О.С. Арсентьєва, Н.Б. Бібік, В.Я. Буряк, С.В. Венедіктов, Т.З. Герасимів, С.П. Головатий, А. Дайсі, І.П. Жигалкін, Г.С. Журавльова, М.І. Іншин, М.І. Козюбра, Т.В. Колєсник, А.М. Колодій, В.О. Котюк, В.Л. Костюк, С.І. Максимов, О.В. Петришин, П.Д. Пилипенко, С.М. Синчук, О.Ф. Скакун, Б.І. Сташків, О.В. Стрельцова, Г.В. Татаренко, О.В. Тищенко, Т.І. Фулей, Ю.С. Шемшученко, О.М. Ярошенко та багатьох інших.

Однак питання, що розглядалися цими науковцями, є більш загальними та не сконцентрованими на комплексному підході щодо аналізу теоретичних і практичних аспектів забезпечення принципу верховенства права в процесі реалізації конституційного права на соціальний захист.

Отже, дослідження проблем, що пов'язані з визначенням і застосуванням принципу верховенства права в праві соціального забезпечення, розуміння його ролі та значення в галузевому правозастосуванні та правотворчості, вбачається досить актуальним на сучасному етапі.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертація виконана на кафедрі правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля згідно з кафедральною темою (ЮФ-04-20): «Напрями розвитку законодавства України в контексті євроінтеграції». Дисертаційне дослідження узгоджується з Національною стратегією у сфері прав людини, затв. Указом Президента України 25.08.2015 р. № 501; Цілями сталого розвитку України на період до 2030 р., затв. Указом Президента України від 30.09.2019 р. № 722; пріоритетними напрямками фундаментальних і прикладних наукових досліджень у галузі права, які зазначені в Стратегії розвитку Національної академії правових наук України

на 2021-2025 роки, схваленої постановою загальних зборів НАПрН України від 26.03.2021 р. №12-21.

**Мета і завдання дослідження.** Мета дисертаційної роботи полягає в тому, щоб на підставі опанування й узагальнення позицій учених, комплексного аналізу нормативно-правових актів міжнародного та національного рівнів, правозастосовної практики сформулювати теоретичні висновки щодо визначення поняття, змісту й основних складових елементів принципу верховенства права в аспекті реалізації права на соціальний захист та розробити практичні пропозиції, що дозволять ефективно застосовувати цей принцип в процесі реалізації конституційного права особи на соціальний захист.

**Дослідницькі завдання:**

- розкрити концептуальні підходи до визначення понять «соціальне забезпечення», «соціальний захист», «соціальна безпека» для з'ясування сутності права на соціальний захист в аспекті принципу верховенства права;
- дослідити тенденції розвитку доктринальних засад тлумачення та правового закріплення функцій права соціального забезпечення та системи принципів галузі з урахуванням соціально-економічних умов і політичного розвитку держави;
- охарактеризувати систему джерел права соціального забезпечення та на підставі основних закономірностей розвитку законодавства в соціальній площині часів періоду незалежності України визначити його періодизацію на засадах євроінтеграційних та інших процесів;
- надати наукову інтерпретацію «верховенства права» як принципу права соціального забезпечення, визначити його місце та значення в системі інших принципів галузі, а також вплив на розвиток права соціального забезпечення;
- на основі методів наукового аналізу та синтезу виокремити структурні складові принципу верховенства права в системі права соціального забезпечення;

- розкрити гарантії дотримання принципу верховенства права в реалізації конституційного права на соціальний захист;
- дослідити тенденції та способи реалізації міжнародних норм соціального забезпечення в законодавстві України й особливості процесу узгодження вимог внутрішньодержавного та міжнародного права;
- здійснити комплексний аналіз проблем судового захисту прав людини та громадянина на соціальний захист у рішеннях національних судів і ЄСПЛ та розробити рекомендації щодо усунення недоліків правового регулювання окремих форм і засобів захисту прав у соціальній сфері;
- сформулювати науково обґрунтовані та практично спрямовані рекомендації щодо вдосконалення законодавства в площині права соціального забезпечення.

*Об'єктом дослідження* є правова доктрина, правовідносини, законодавство та судова практика в галузі соціального забезпечення, в яких знаходить свій вираз принцип, реалізація та вплив верховенства права, як універсального принципу на систему правовідносин у галузі права соціального забезпечення.

*Предметом дослідження* є принцип верховенства права, як юридична категорія, його зміст, значення, елементи та особливості реалізації конституційного права на соціальний захист.

**Методи дослідження.** Для комплексного правового дослідження та отримання неупереджених та адекватних наукових висновків використано широкий спектр сучасних філософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних підходів і методів, зокрема ті, які взаємодоповнюють один одного, а саме: теоретико-юридичний, порівняльно-правовий, спеціально-юридичний. Також у процесі дослідження застосовано ціннісний підхід до проблеми реалізації прав людини й правових засобів їх захисту, а саме забезпечення принципу верховенства права в процесі реалізації конституційного права на соціальний захист.

У дослідженні розкриті загальнонаукові та спеціальні юридичні методи. Абстрактно-логічний метод використовувався на всіх стадіях вирішення поставлених наукових завдань, як при систематизації наявного теоретичного матеріалу, зокрема характеристики функцій, принципів, системи законодавства, так і при виявленні певних порушень при реалізації права людини на соціальний захист у процесі їх судового відновлення (підрозділи 1.2., 1.3., 2.2., 2.3., 3.2.). Цей метод у поєднанні з контент-аналізом був застосований при вивченні джерел права соціального забезпечення та аналізі правових термінів «право на соціальний захист», «соціальний захист», «соціальне забезпечення», «соціальна безпека» тощо (підрозділи 1.1., 1.3., 3.2.). Структурно-логічний метод допоміг визначити можливості усунення проблем в аспекті судового захисту прав людини на соціальний захист та удосконалення законодавства в соціальній сфері (підрозділи 1.2., 1.3., 2.3., 3.2., 3.3.).

Завдяки організаційній формі спостереження та даним європейського досвіду в соціальній сфері емпіричний метод дозволив здійснити комплексну оцінку розвитку й удосконалення системи права соціального забезпечення, основних закономірностей розвитку законодавства України в соціальній сфері через призму євроінтеграційних процесів (підрозділи 1.2., 1.3., 2.1., 3.1., 3.2., 3.3.). Застосування порівняльно-правового методу дозволило здійснити зіставлення та встановлення якості стану українського законодавства в порівнянні з міжнародними нормами та стандартами дотримання гарантій верховенства права в галузі права соціального забезпечення (підрозділи 3.1., 3.2., 3.3.); статистичний метод став у нагоді при аналізі практики розгляду справ щодо захисту порушених соціальних прав громадян в адміністративному судочинстві на основі певних показників (надходження, розгляд, виконання рішень) (підрозділи 2.1., 2.2., 2.3., 3.2.).

Застосування формально-юридичного методу надало можливість вивчити властивості соціальної держави та важливі ознаки права соціального забезпечення як галузі національного права в аспекті запровадження принципу

верховенства права; визначити юридичні поняття й категорії, зокрема «принцип верховенства права», «якість і передбачуваність закону», «правова визначеність»; тлумачити правові норми та аналізувати судову практику (розділи 1, 2, 3). За допомогою логіко-семантичного методу виокремлено авторські дефініції понять у досліджуваній площині, серед яких визначені поняття «соціальний захист», «верховенство права», «міжнародний соціальний стандарт» (підрозділи 1.1., 2.1., 3.1.). Логіко-юридичний метод став у нагоді при обґрунтуванні й представленні логічної та більш ефективної систематизації законодавства в галузі права соціального забезпечення – проекту Соціального кодексу України як єдиному акті, який представляє соціальний блок законодавства (підрозділи 1.2., 1.3.).

**Наукова новизна одержаних результатів** полягає в тому, що представлена робота – перше в Україні комплексне наукове дослідження проблематики забезпечення принципу верховенства права в процесі реалізації конституційного права на соціальний захист. До найбільш вагомих результатів, які відображають наукову новизну роботи та виносяться на захист, є такі положення.

*Уперше:*

- в соціальній сфері періоду незалежності України розроблено власну періодизацію розвитку національного законодавства, яка складається з п'яти етапів: 1 етап (1991-1996 р.р.) – розбудова незалежної національної системи соціального захисту та соціального забезпечення України, розробка основних НПА, які встановлювали державні соціальні гарантії для пільгових і соціально незахищених верств населення. Ядром цього етапу стало прийняття Конституції України та розпочато наскрізний, так званий «конституційний період» розвитку законодавства в соціальній площині; 2 етап (1996-2003 р.р.) – розвиток і модернізація системи соціального захисту та соціального забезпечення, перехід до багаторівневої моделі пенсійного страхування; 3 етап (2004-2013 р.р.) - реформування та удосконалення системи соціального захисту й соціального забезпечення; посилення євроінтеграційних процесів; 4



етап (2014 р. - по теперішній час) – реалізація Угоди про асоціацію з ЄС та впровадження європейських соціальних стандартів і цінностей; цифрова трансформація соціальної сфери; пандемія та запровадження воєнного стану, оперативного й екстреного (кризового) реагування на загрози; залучення представників недержавного сектору до надання соціальних послуг; планування перехідного періоду після припинення дії воєнного стану та періоду повоєнного відновлення; 5 етап (перспективний) - повоєнне відновлення та вступ України до ЄС; впровадження в Україні нової моделі соціальної політики в Україні, яка відповідає принципам і стандартам соціальної політики ЄС, та формування інтегрованої стратегії соціального захисту з урахуванням специфічного статусу окремих категорій населення;

- узагальнено розуміння поняття та надана авторська дефініція «верховенства права» в аспекті конституційного права людини на соціальний захист як гарантоване державою на засадах свободи, рівності та справедливості невідчужуване право особи на мінімально-необхідний рівень життя, у випадках настання соціальних ризиків і непередбачуваних обставин економічного, фізіологічного та демографічного характеру;

- аргументовано доцільність впровадження індексу верховенства права в праві соціального забезпечення як основи повоєнного відновлення України, що гарантуватиме дотримання принципу верховенства права при реалізації конституційного права на соціальний захист;

- запропоновано доктринальне тлумачення та виокремлена дефініція поняття «міжнародний соціальний стандарт» – як нормативний акт, прийнятий компетентним міжнародним органом, ґрунтується на спільній згоді, що встановлює для широкого та повторного використання правила, принципи, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, навіть обов'язкових, соціальних параметрів підтримки рівних можливостей людини на гідні умови життя в соціально-значимих обставинах для врегулювання відносин у сфері соціального забезпечення.

*Удосконалено:*

- наукові підходи до визначення понять «соціальний захист», «соціальна безпека», «право на соціальний захист». Соціальний захист в аспекті забезпечення принципу верховенства права в праві соціального забезпечення – це комплекс (система) економічних, соціальних та організаційних заходів, які здійснюються державою на засадах свободи, рівності та справедливості з метою гарантування кожній особі права на мінімально-необхідний рівень життя у вигляді підтримки за наявності соціальних ризиків і непередбачуваних обставин економічного, фізіологічного та демографічного характеру. Поняття «соціальна безпека» розглядається на основі особистого сприйняття та усвідомлення людиною власної безпеки та добробуту в соціальному контексті; належний стан соціальної безпеки дозволяє гарантувати в державі верховенство права, пріоритет прав людини й громадянина та завдяки економічним чинникам забезпечувати соціальні права. Право на соціальний захист в аспекті принципу верховенства права має природно-правовий характер (належить особі з моменту народження та має визнаватись і гарантуватись державою);

- позицію, що тенденція зростання кількості соціальних послуг і виплат, а також категорій населення, що потребують соціального захисту в умовах воєнного стану, з урахуванням доктринального та перспективного унормування у сфері соціального захисту, соціального забезпечення та надання соціальних послуг такій категорії як військовослужбовці (діючі, колишні) та члени їх сімей - встановлює факт та обґрунтовує актуальність подальшого розвитку військово-соціальної роботи як необхідного напрямку соціальної політики держави як у теперішній час, так і в період повоєнного відновлення України наряду зі створенням інституту Уповноваженого з захисту соціальних прав людини;

- наукові підходи щодо класифікації й виокремлення десяти груп громадян, по відношенню до яких встановлено на рівні Конституції України обов'язки держави щодо їх соціального захисту та доцільності доповнення одинадцятою групою, а саме «11) внутрішньо переміщені особи»;

- позицію, що саме національні суди, на які покладено функцію судового захисту порушеного або оспорюваного права, є прогресивним чинником у питанні реалізації положень ЄСХ та її інтерпретації (що надаються ЄКСП) в практиці адміністративного судочинства для належного тлумачення національного законодавства та зміцнення свого способу аргументації.

*Набули подальшого дослідження:*

- наукові підходи щодо формування нової парадигми Соціального кодексу України. Загальні положення кодексу мають містити чітко сформульовані поняття, які є фундаментальними й базовими для галузі права соціального забезпечення. Окремий розділ Загальної частини кодексу «Принципи права соціального забезпечення» буде складатися з двох підрозділів, а саме: «Загальні (універсальні) принципи» та «Галузеві принципи». Принцип верховенства права, як формуючий фактор національної правової системи, необхідно додати до підрозділу «Загальні (універсальні) принципи»; принцип соціальної відповідальності, як показник сталого й стійкого розвитку суспільства, зокрема в соціальній сфері, - до підрозділу «Галузеві принципи». Особлива частина кодексу має бути присвячена окремим інститутам права соціального забезпечення: пенсії, допомозі, компенсації, соціальному та медичному обслуговуванню, соціальним послугам тощо, - у кожному розділі потрібно встановити систему соціального забезпечення, а також визначити його елементи.

- аргументація щодо необхідності створення ефективних механізмів для реалізації ВПО наданого їм конституційного права на соціальний захист з метою дотримання гарантованого державою принципу верховенства права шляхом: а) розширення функцій державних органів у сфері соціального захисту та пенсійного забезпечення в роботі з ВПО; б) розроблення дистанційного порядку проходження ідентифікації особами, що проживають на тимчасово окупованих територіях з урахуванням обмеженого доступу до державних управлінських сайтів; в) приведення у відповідність до законів існуючих підзаконних актів у сфері соціального захисту ВПО;

- позиція щодо вирішального значення Конституційного Суду України в національному механізмі забезпечення прав людини й громадянина на соціальний захист; запропоновано надання КСУ права законодавчої ініціативи виключно в частині вдосконалення правових норм, що були предметом розгляду в конституційному провадженні.

- позиція щодо необхідності ухвалення Протоколу про колективне оскарження (1995 р.) як превентивної міри запобіганню порушень у майбутньому, тому що вбачається схожість процедури із судовим процесом (за винятком обов'язкової сили рішень Європейського комітету), та відкриття шлях правозахисним громадських організацій безпосередньо подавати скарги працівників на порушення Україною прав, передбачених ЄСХ, до Європейського комітету з соціальних прав.

**Практичне значення отриманих результатів.** Висновки, сформульовані в процесі дослідження, й отримані результати можуть бути використані:

- у науково-дослідницькій роботі – під час подальших теоретичних досліджень проблематики забезпечення принципу верховенства права в процесі реалізації права на соціальний захист;

- в освітньому процесі – під час вивчення навчальних дисциплін «Судова практика як джерело національного права», «Практика застосування Європейської конвенції з прав людини та рішень ЄСПЛ», «Трудове право та право соціального забезпечення», «Право соціального забезпечення», підготовки відповідних робочих програм і силябусів, а також для написання підручників і навчальних посібників;

- у правотворчості – у процесі підготовки й опрацюванні змін і доповнень до чинних нормативно-правових актів у соціальній сфері, а також підзаконних актів, ухвалених для їх деталізації, та під час підготовки проекту Соціального кодексу України й інших законодавчих актів цієї площини;

- у правозастосуванні – у практичній діяльності національних і місцевих органів влади та в судовій практиці.

**Апробація результатів дослідження.** Наукові результати, отримані під час написання дисертації, обговорено на засіданнях кафедри правознавства та спільних засіданнях кафедри правознавства, кафедри конституційного права та господарського права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Авторка доповідала про основні теоретичні положення, висновки й пропозиції на Міжнародних і Всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях «Молодь і наука: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку права в Україні» (м. Сєверодонецьк, 20 травня 2021 р.), «Цілі сталого розвитку: проблеми і можливості досягнення в Україні та світі» (м. Сєверодонецьк, 22 жовтня 2021 р. та м. Київ, 20 жовтня 2022 р.), «Взаємодія норм міжнародного й національного права крізь призму процесів глобалізації та інтеграції» (м. Сєверодонецьк, 08 грудня 2021 р. та м. Київ, 09 листопада 2022 р.), «Правові засоби забезпечення та захист прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід» (м. Дніпро, 19 травня 2022 р. та м. Київ, 18 травня 2023 р.), «Розвиток України в умовах мілітарного впливу: соціально-правові, економічні та екологічні аспекти» (м. Київ, 28 березня 2023 р.), «Міжнародна безпека у світлі сучасних глобальних викликів. Країни Балтії-Україна: єдність, підтримка, перемога» (Київ, 08 червня 2023), «Науковий погляд молоді: ключові питання сучасного етапу реформування системи вітчизняного законодавства» (м. Київ, 23 листопада 2023 р.).

**Структура та обсяг дисертації.** Наукова робота складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків і списку використаних джерел (314 найменувань на 34 сторінках), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 251 сторінку. Обсяг основного тексту - 187 сторінок.

## РОЗДІЛ 1

### ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЇ, ЗАКОНОМІРНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ

#### **1.1. Право на соціальний захист в аспекті принципу верховенства права: концептуальні підходи до визначення понять «соціальне забезпечення», «соціальний захист», «соціальна безпека»**

Україна як суверенна держава наразі вимушена виборювати свою свободу та цінності, що притаманні цивілізованим країнам. Шлях інтеграції до кола розвинених держав потребує чіткої регламентації та визначення напрямку розвитку України не тільки як правової, а й соціальної держави. Функціонування та розвиток української соціальної держави є можливим тільки за наявності реально діючих механізмів забезпечення добробуту населення.

На сьогодні існує ряд об'єктивних факторів і загроз, які стримують економічний розвиток держави та заважають ефективності функціонування соціальної держави. Такими явищами виступають економічна й фінансова кризи, які підсилюються розповсюдженням пандемії COVID-19 та іншими загрозами здоров'ю населення, повномасштабною військовою агресією РФ, наслідками агресії та запровадженням воєнного стану в Україні. До умов позитивного впливу належать такі, що пов'язані з активним процесом євроінтеграції України та приведенням внутрішнього законодавства до стандартів ЄС. Тому важливим кроком у становленні України як соціальної держави є забезпечення розвитку та дотримання принципів правової держави, зокрема принципу верховенства права.

Формування моделі соціальної держави в Україні почалося із закріплення в статті 1 Конституції України [95, ст. 1] такої ознаки української держави, як «соціальна», необхідним елементом якої виступає соціальне

забезпечення. Завдяки такому інструменту як соціальне забезпечення громадяни відчують участь і підтримку держави: чим вище якість наданого соціального забезпечення, тим вище показник задоволеності населення політичними інституціями, що реалізують державну політику в соціальній сфері. Соціальна держава повинна сприяти соціальному захисту населення та підвищенню їх життєвого рівня, а також охороняти права і свободи людини, гарантувати соціальний добробут і злагоду в суспільстві, особливо дбаючи про соціально вразливі верстви населення. Побудова соціальної держави передбачає забезпечення, зокрема соціально-економічних прав людини й громадянина.

Наразі існує розмаїття наукових думок щодо визначення терміну «соціальна держава», які не базуються на законодавчому визначенні через його відсутність. Так, В.Д. Бабкін вважає соціальною державу, в якій «юридичними засобами реально забезпечені охорона та захист основних прав людини» [19, с. 4]. К.К. Кулі-Іванченко наголошує, що соціальна держава насамперед характеризується високим рівнем соціального захисту громадян і підтримки незахищених верств населення шляхом надання їм соціальних послуг відповідно до міжнародних стандартів якості [106, с. 36].

Авторське визначення надає поняттю соціальна держава А.Ю. Бадида, яка розуміє його через категорію «цінності або принципу держави, заснованої на верховенстві права, в якій публічна влада разом із інститутами громадянського суспільства бере на себе відповідальність за соціальне благополуччя, здійснюючи перерозподіл суспільного продукту з метою реалізації соціальних програм для гарантування гідності кожній людині». Автор взагалі вважає принципом (цінністю) сучасної держави її соціальність, в якій функціонують відповідні інститути та судова практика. На основі наведеного визначення науковець виділяє ознаки соціальної держави: а) взаємодія з базовими принципами конституційного ладу, зокрема демократією та правовою державою; б) здійснення соціальних прав у рамках Конституції поруч із громадянськими й політичними, що характерно таким

державам, як США та Німеччина; в) можливість застосування принципу соціальної держави безпосередньо судами, що наповнюють його зміст у кожному конкретному випадку; г) наявність легітимної влади, утвореної в демократичному суспільстві, до компетенції якої належить фінансування соціальних програм [20, с. 171].

Через принцип визначає соціальну державу Конституційний Суд України, який у Рішенні від 22 червня 2022 року по справі № 3-39/2021(86/21) підкреслив, що «Принцип соціальної держави належить до основоположних конституційних принципів, на яких заснована Українська держава» [236]. На розвиток конституційного визначення Суд у Рішенні від 11 жовтня 2005 року по справі №8-рп мотивував, що «соціальною є держава, котра спрямовує свою політику на створення умов, які забезпечують достатній життєвий рівень, вільний і всебічний розвиток людини як найвищої соціальної цінності, її життя і здоров'я, честь і гідність. Утвердження та дотримання закріплених у нормативно-правових актах соціальних стандартів є конституційним обов'язком держави» [215].

В інших рішеннях Конституційного Суду України можна віднайти окремі визначення щодо ознак і завдань соціальної держави, зокрема:

«соціальна держава повинна забезпечувати розвиток та підтримку членів суспільства, громадських інститутів, у тому числі цільове спрямування видатків на «загальносуспільні потреби» [232];

«ознаками України як соціальної держави є соціальна спрямованість економіки, закріплення та державні гарантії реалізації соціальних прав громадян, зокрема їх прав на соціальний захист і достатній життєвий рівень тощо. Це зобов'язує державу відповідним чином регулювати економічні процеси, встановлювати й застосовувати справедливі та ефективні форми перерозподілу суспільного доходу з метою забезпечення добробуту всіх громадян» [235];

«основними завданнями соціальної держави є створення умов для реалізації соціальних, культурних та економічних прав людини, сприяння



самостійності й відповідальності кожної особи за свої дії, надання соціальної допомоги тим громадянам, які з незалежних від них обставин не можуть забезпечити достатній рівень життя для себе і своєї сім'ї» [237].

На підставі аналізу наведених рішень Конституційного Суду України можемо розглядати соціальну державу як таку, що покликана створити умови для забезпечення достатнього рівня життя населення та в якій людина, її права і гідність є найвищою цінністю.

Переконливою є позиція О.Ф. Скакун, яка розглядає принцип соціальної держави в її можливості бути представником і одночасно захисником інтересів як всього населення, так і окремої людини та громадянина [250, с. 182].

Надаючи характеристику способу формулювання соціальних прав та механізму їх захисту в Україні, А.Ю. Бадида підкреслює їх специфічність у порівнянні з іншими європейськими державами [20, с. 159-163]. Зокрема, автор відзначає дискреційні повноваження законодавця при встановленні обсягу соціальних прав, визначених законом, водночас звертає увагу на заборону їх скасування у відповідності до норм статті 22 Основного Закону та розповсюдження механізму захисту, аналогічному для інших груп прав людини. Деякі науковці визначають це як «соціальна безпека», тобто належний стан, що гарантується комплексом умов, в яких з одного боку наявні ознаки правової держави у вигляді верховенства права, пріоритету прав людини й громадянина та законності, а з іншого – відповідні економічні фактори, завдяки яким забезпечуються соціальні права населення [254, с. 47]. Слушно надають визначення соціальній безпеці Є.А. Подольська та П.О. Назаркін, розуміючи його як сукупність заходів, спрямованих на життя та розвиток в державі соціальної системи [150, с. 21].

Ми вважаємо за можливе розглядати поняття соціальної безпеки шляхом особистого сприйняття людиною власної безпеки та добробуту в державі, адже поліпшення соціально-економічного стану в країні, зведення до мінімуму загроз соціальної безпеки суспільства й держави є тими чинниками, що впливають на підвищення рівня захищеності окремого індивідуума, а саме:

його соціальних інтересів, добробуту, життя та здоров'я. Суттєву роль у цьому процесі відіграють дієві системи соціального захисту та розвинуті соціальні інститути, що функціонують у соціальній державі. Термін «безпека» тісно пов'язаний із поняттям «захист», що викликає потребу у створенні умов для достатнього рівня життя людини в соціальній державі шляхом формування ефективної системи соціального захисту та соціально безпечного середовища.

Відомий засновник шведської моделі соціалізму Гуннар Мюрдаль вбачає головним у діяльності «соціальної держави» соціальний захист населення, під яким він розуміє комплекс законодавчих гарантій економічного, соціального та соціально-психологічного спрямування, що забезпечують рівні умови поліпшення добробуту населення працездатного віку за рахунок економічної самостійності та підприємництва, трудової діяльності, а також відповідного рівня життя для непрацездатних осіб. У Конституціях таких держав, як Швеція, Швейцарія та Норвегія є термін «держава добробуту», замість терміну «соціальна держава», який застосовується, зокрема в Конституціях України та Франції. Водночас учені відзначають такі напрями діяльності держави, що створюють систему соціального захисту: забезпечення населення високим рівнем прожиткового мінімуму та надання матеріальної підтримки лише тим, кому вона потрібна; скасування привілеїв стосовно осіб, що їх не заслуговують; створення передумов для отримання громадянами легальних доходів для гідного життя в законний спосіб; гарантування екологічної безпеки суспільства; забезпечення освітніх, медичних, духовних потреб людини; захист людини від політичного переслідування та державного свавілля; утвердження громадянських і політичних прав людини на основі принципу соціальної та правової держави; впровадження максимальної стабільності громадського життя [286, с. 87].

Україна як соціальна та правова держава також повинна створювати умови для реалізації прав людини, зокрема соціальних, гарантувати соціальну безпеку кожному індивіду та встановлювати соціальний лад у суспільстві в цілому. Спрямування політики держави на побудову соціальної держави

вказує на актуальність подальшого дослідження права соціального забезпечення, переоцінку та власну наукову інтерпретацію правового змісту права громадян на соціальний захист, яке закріплено в статті 46 Конституції України в аспекті забезпечення принципу верховенства права, що сприятиме більш ефективній реалізації та забезпеченню цього конституційного права.

Як зазначає Я.О. Берназюк, Конституція України містить норми, які вказують на певні обов'язки держави щодо соціального захисту окремих груп громадян. Науковець виокремлює десять таких груп, до яких належать: - військовослужбовці; - діти-сироти; - діти, позбавлені батьківського піклування; - жінки; - особи, які втратили працездатність (повністю, частково або тимчасово); - особи, які втратили годувальника; - особи, які мають статус безробітного; - пенсіонери; - постраждалі внаслідок Чорнобильської катастрофи; - члени сімей військовослужбовців [23].

Додатково до цих груп вважаємо доцільним внесення внутрішньо переміщених осіб, що виникли в Україні через військову агресію РФ. Незважаючи на те що в Конституції України ця група окремо не визначена, маємо розуміти довготривалість цього статусу для багатьох людей внаслідок активних бойових дій у місцях їх колишнього проживання.

Слід зазначити, що зобов'язання стосовно наведених груп населення мають екстериторіальний статус, оскільки відповідно до частини третьої статті 25 Основного Закону [95], Україна гарантує піклування та захист усіх громадян, зокрема й тих, які перебувають за її межами.

Що стосується термінологічного визначення та співвідношення понять «соціальний захист» і «соціальне забезпечення», підкреслимо наявність цієї проблеми на сучасному етапі розвитку галузі права соціального забезпечення, що впливає на формування мети, функцій та назви самої галузі права - «право соціального забезпечення» або «право соціального захисту». Тож спробуймо проаналізувати наукові думки, які існують, та запропонувати власну наукову інтерпретацію цих термінів.

Насамперед відзначимо, що «соціальне забезпечення» належить до багатоаспектного поняття й виступає складовою соціальної політики держави. Тенденція до використання терміну «соціальне забезпечення» сформувалася в другій половині ХХ сторіччя у зв'язку із вживанням цього терміна в міжнародних документах, зокрема в Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права тощо. Так, стаття 22 Загальної Декларації прав людини 1948 року засвідчує право людини як члена суспільства на соціальне забезпечення [73, ст. 22], а стаття 9 Міжнародного пакту «Про економічні, соціальні і культурні права» 1966 року утворює право кожної людини на соціальне забезпечення [124, ст.9].

Наразі концепція соціального забезпечення набула важливого значення як така, що спрямована на створенні більш справедливих і інклюзивних суспільств та забезпеченні мінімального рівня життя для всіх людей; задоволенні конкретних потреб різних груп населення, зокрема й тих, хто перебуває в умовах бідності чи екстремальної бідності, а також уразливі групи. Наріжним каменем цієї концепції є принцип доступності соціального забезпечення для всього населення.

Сьогодні більшість країн мають певний тип системи соціального забезпечення. Найбільш поширеними є пенсійне забезпечення у зв'язку зі старістю, інвалідністю та втратою годувальника, а також програми виплати допомоги в разі виробничих травм, професійних захворювань, хвороби та материнства, сімейної допомоги та безробіття [33, с. 98].

Від типу системи соціального забезпечення залежать організаційні та правові способи здійснення соціального забезпечення, його так звані форми. Традиційними формами соціального забезпечення є: пенсії, допомоги, компенсаційні виплати та соціальні послуги. Форми соціального забезпечення також класифікують за надавачами послуг: на державні (бюджетне та позабюджетне) та міжнародні - допомоги, разові виплати, натуральні допомоги тощо. Залежно від фінансового механізму, покладеного в основу організації соціального забезпечення, може здійснюватися соціальне

страхування (страховий фінансовий механізм) або соціальна допомога (бюджетний фінансовий механізм).

У багатьох державах концепція права на соціальне забезпечення віднайшла своє закріплення на рівні конституційних гарантій (наприклад в Німеччині та Бразилії). Термін «соціальне забезпечення» використовується і в українському законодавстві, однак у Конституції України як базовий вживається термін «соціальний захист». Поширення терміну «соціальний захист» пов'язують із прийняттям Закону про соціальний захист (Social Security Act) 1935 році в США. У перекладі термін «security» має кілька значень, основні з яких: безпека, охорона, захист, забезпечення, гарантування. Слово «social» у перекладі з англійської мови означає «суспільний», «соціальний» [145, с. 17].

Конституцією України передбачено, що «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом» [95, ст. 46]. Саме через визначення, наведене в Конституції, складно встановити точний зміст і повний обсяг права людини на соціальний захист. На думку Н.М. Стаховської така побудова речення зумовлює виникнення обговорення відмінностей між правом на соціальне забезпечення та правом на соціальний захист [263, с. 55].

Необхідно підкреслити, що відповідальність за гарантування цих прав у першу чергу покладається на державу, яка має виконувати провідну роль у сфері соціального захисту. Важливим є той факт, що соціальний захист розглядається як право громадян, а не як їхні привілеї. Тобто соціальний захист не обмежено забезпеченням у разі настання ризику [21, с. 10] та включає в себе термін «соціальне забезпечення».

Таким чином, соціальний захист – це широке поняття, яке містить у собі елементи, що не входять до складу соціального забезпечення, «охоплює всі

форми соціального забезпечення, а також включає стратегії та програми, які допомагають забезпечити мінімальний рівень засобів до існування» [11].

Право на соціальний захист становить складову сучасного правового порядку багатьох держав і знаходить своє вираження в міжнародних національних нормативно-правових актах. Це право надає та гарантує людині можливість отримання соціальних послуг і підтримки в разі настання соціальних ризиків втрати можливості самостійного забезпечення свого існування. Система соціального захисту в Україні повинна відповідати міжнародним стандартам прав людини, які визначають їх доступність і належний рівень (достатність), а також враховують основні соціальні ризики. Відповідно до загальноприйнятого правового дискурсу соціальний захист передбачає забезпечення громадян доступом до медичної допомоги, освіти, житла, економічної безпеки, а також захист від дискримінації та інших форм соціальної вразливості. Це право сприяє створенню справедливого суспільства та розвитку громадянського добробуту, зміцнюючи принципи правосудності та гуманності в суспільних відносинах [11]. На думку П.І. Шевчука, система соціального захисту має виконувати дві основні функції: реабілітаційну та превентивну. Перша функція направлена на пом'якшення наслідків бідності шляхом надання строкової адресної допомоги бідним, а друга передбачає запобігання соціальним ризикам в старості через активну участь населення соціальному страхуванню в працездатному віці [302, с.165].

Важливо звернути увагу на те, що Конституція України встановила мінімальні розміри соціального захисту, які гарантуються в нашій державі для певних категорій осіб, зокрема: пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом (ч. 3 ст. 46); кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло (ч. 1 ст. 48) [95].

Таким чином, мінімальними конституційними стандартами соціального захисту в Україні є право особи у разі потреби на отримання від держави

допомоги в розмірі, що становить не менше прожиткового мінімуму, і при цьому дозволяє людині отримати достатнє харчування, одяг і житло.

Конституція України як норма прямої дії виступає гарантом права на соціальний захист, яке забезпечується [95]:

- 1) загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків;
- 2) за рахунок бюджетних та інших джерел соціального забезпечення;
- 3) створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними;
- 4) конституційною вимогою про те, що суми пенсій і соціальних виплат, допомог мають забезпечувати рівень життя населення в розмірі не нижчому, ніж встановлений законом прожитковий мінімум, що є основним джерелом існування людини.

Слушною є думка Ж.М. Богословської, яка доповнює визначені Основним Законом ознаки конституційного права людини й громадянина на соціальний захист, зокрема: - становлять систему суб'єктивних можливостей; - закріплені в Конституції України та висвітлені в законах та підзаконних нормативних актах; - передбачають право людини на отримання пенсій, соціальних виплат і допомог; - забезпечуються загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, бюджетними та іншими джерелами соціального забезпечення, створенням мережі відповідних закладів для догляду за непрацездатними особами; - дають можливість користуватися системою соціального забезпечення та передбачають можливість поновлення порушених прав [26, с. 187].

Отже, Конституцією України визначено засоби та способи реалізації права на соціальний захист, а також гарантії їх захисту для забезпечення гідного життя людини й громадянина на рівні сучасних стандартів суспільного розвитку. Соціальний захист є сукупністю двох систем: функціональної, яка є системою здійснення напрямів, та інституціональної, що становить

упорядкований комплекс інститутів, включаючи державу, профспілки, громадські організації тощо [25, с. 35].

На наш погляд, значущим аспектом є те, що Конституція України закріплює механізми, спрямовані на гарантування мінімального рівня соціального захисту та створення реальних передумов для виконання державних зобов'язань у цій сфері.

До таких норм Основного Закону слід віднести гарантію забезпечення державою соціальної спрямованості економіки (ч. 4 ст. 13) [95] та гарантування права на соціальний захист загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення (ч. 2 ст. 46) [95].

Як слушно зауважує Я.О. Берназюк «...соціальна спрямованість економіки є загальним конституційним принципом, що передбачає солідарну відповідальність держави та бізнесу за увагу до людини в аспекті її захищеності від ситуації, за якої неможливо самотійно задовольнити потреби, що охоплені поняттям соціальної захищеності, а інститут загальнообов'язкового державного соціального страхування охоплює собою складну та конкретну (законодавчо визначену) систему акумулювання та витрачання коштів для гарантування конституційного права на соціальний захист» [23]. Водночас відповідно до положень Основного Закону опосередковано право на соціальний захист в Україні також забезпечується за рахунок фінансування державою відповідних програм закладів для догляду за непрацездатними (ч. 2 ст. 46), закладів охорони здоров'я (ч. 2 ст. 49), а також створення механізмів забезпечення громадян житлом (ч. 2 ст. 47) [95].

Допоміжними механізмами, що на конституційному рівні спрямовують створення гарантій реалізації в Україні права на соціальний захист, виступають професійні спілки (ч. 3 ст. 36) та протидія перебігу виробничого процесу працюючими особами з метою щодо захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ч. 1 ст. 44) [95]. Крім того, ч. 2 ст. 51 Основного Закону



України містить норми, що передбачають зобов'язання людини гарантувати частину соціального захисту членів своїх сімей: утримання батьками дітей до їх повноліття; піклування повнолітніх дітей про своїх непрацездатних батьків [95].

У сучасних умовах право на соціальний захист пов'язано із цілою низкою факторів, зокрема економічними, соціально-політичними, організаційними тощо. Тому сама по собі декларація права на соціальний захист не гарантує його реальність, застосовність до кожної особи та захист у випадку порушень. Як підкреслює О.М. Ярошенко, економічні реформи стимулюють різноманіття форм власності, що породжує новий соціальний, економічний та правовий контекст і вимагає адекватного правового регулювання. Погоджуємося із поглядом автора, що належне визначення структури права на соціальний захист унеможливить «породження, так званої зрівнялівки й утриманських настроїв» та мотивує до зайнятості населення [312, с. 347].

Але проблемою національного законодавства залишається відсутність чіткого розмежування термінів «соціальний захист» і «соціальне забезпечення», на цьому акцентує увагу М.М. Клемпарський. Це призводить до численних дискусій не тільки в правовій науці, а й окремих галузях наук економіки, філософії, політології тощо. Тож перед правовою наукою постає завдання чіткого визначення цих термінів та їх обґрунтування [83, с. 91]. У цьому аспекті погоджуємося з поглядом М.І. Чорної [298, с. 152] про необхідність уніфікації термінів і понять у чинному законодавстві для однотипних суспільних явищ та їх закріплення за допомогою законодавчих засобів, оскільки термін «соціальне забезпечення» є більш вузьким порівняно з поняттям «соціальний захист».

Розгляньмо найбільш відомі погляди та аргументи науковців щодо змісту цих термінів.

Так у результаті здійснення етимологічного аналізу поняття «соціальне забезпечення» в його значенні виявлено низку «відтінків», що зумовлено

різними варіантами англомовного перекладу, а саме: «соціальне забезпечення», «соціальна безпека», «соціальний добробут», «соціальний захист» (Cambridge Dictionary, 2020). Незважаючи на різноманітність перекладів цього поняття, звернімо увагу на результати дослідження П.А. Ляшенка, який вважає за можливе застосування «соціальному забезпеченню» рівнозначного терміну - «суспільне забезпечення» в перекладі з англійської мови «social security» [8]. Водночас результати контент-аналізу П.А. Ляшенка підтверджують поширеність поняття «соціальне забезпечення», тому що «запит на соціальне забезпечення в англійській мові в усьому світі має стабільну популярність і становить 65% - 75% упродовж останніх 5 років». Порівняльний аналіз поширення рівноцінних понять в англійській мові показав результат популярності у світі за останній рік поняття «соціальне забезпечення» на 75% -80% (за кількістю запитів), ніж поняття «соціальний захист». З огляду на неврахування вченими інших варіантів перекладу словосполучення «соціальне забезпечення» результати дослідження та висновки П.А. Ляшенка є дискусійними. Слід додати, що в авторитетних академічних іноземних словниках взагалі відсутній варіант перекладу словосполучення «соціальне забезпечення» [8].

На думку вчених-економістів І.М. Белової та Н.В. Семенишеної, соціальний захист населення як система, що діє в ринкових умовах, становить комплекс нормативних актів з метою забезпечення: 1) установлення законом оновленого та гарантованого прожиткового мінімуму, на основі якого визначаються мінімальна заробітна плата, пенсії, допомоги; 2) роздільного підходу до різних груп населення; 3) втілення права на працю та отримання встановленого мінімального прибутку; 4) гарантій, що встановлюються державою щодо оплати праці; 5) підтримки безробітних; 6) підтримки необхідного рівня життя малозабезпеченим категоріям населення через державні гарантії; 7) індексування грошових вкладів населення у випадку зростання цін; 8) законодавче врегулювання комплексу заходів соціального захисту всього населення [22, с. 103-104].

Поняття «соціальний захист» в Україні почали активно застосовувати в роки незалежності України, про це зазначає М.І. Чорна [298, с. 153]. В юридичній літературі соціальний захист розглядають як систему заходів організаційного, правового та економічного характеру, які спрямовані на забезпечення добробуту кожного члена суспільства [110, с.381].

Аналогічно визначає поняття «соціального захисту» М.І. Тимофєєва, додаючи його гарантування Конституцією України на умовах соціальної справедливості й рівності [279, с. 172]. І.М. Сирота та Н.Б. Болотіна відносять термін «соціальний захист» до функції соціальної держави, яка піклується про матеріальне забезпечення непрацездатних громадян [247, с. 4], [29, с. 324].

Ю.Ю. Івчук, окрім функції держави, досліджує соціальний захист крізь призму розуміння «суб'єктивного права на соціальний захист як індивідуального права комплексного характеру, це право на забезпечення у разі: 1) повної, часткової або тимчасової втрати працездатності; 2) втрати годувальника; 3) безробіття з незалежних від них обставин; 4) старості; 5) в інших випадках, передбачених законом» [78, с.103].

На думку О.Ю. Єрмоловської, соціальний захист становить «комплекс відносин між особою та суспільством з приводу розв'язання суперечностей між негативними соціальними наслідками та становленням ринкової організації виробництва, реальними можливостями людини адаптуватися до них» [70, с. 13]. Іншу думку висловлює Н.В. Хом'як, яка під соціальним захистом розуміє «комплекс заходів, що захищають від проявів економічної та соціальної деградації» [295, с. 8].

І.С. Ярошенко соціальний захист розглядає як державну діяльність, що спрямована на запобігання ситуаціям соціального ризику [311, с. 24]. Цікавою є позиція Н. Стаховської про віднесення законодавцем до соціального захисту «різних державницьких заходів турботи держави фактично про все населення» [263, с. 56].

В.В. Москаленко соціальний захист визначає як механізм, за допомогою якого досягається мінімальний життєвий рівень громадян [125,

с. 42]. Науковці П. М. Рабінович і О. З. Панкевич вважають більш вдалим термін «соціальне забезпечення» на відміну від «соціального захисту» з підстав тимчасовості дії слова «захист», у той час як «забезпечення» вважають тривалим процесом [212, с. 105].

Встановлюючи співвідношення між соціальним страхуванням і соціальним забезпеченням, зазначимо, що деякі науковці взагалі не розмежовують ці два поняття, вважаючи всі особливості соціального забезпечення характерними й для соціального страхування [43]. Результати світової практики визначення соціального забезпечення в основному мають прикладне значення. Згідно з визначеннями закордонних вчених соціальне забезпечення розглядається як набір виплат у відповідній формі (грошовій і натуральній), включаючи послуги, надані певним категоріям осіб. Серед вітчизняних вчених, які підтримують цей підхід, є Є.А. Подольська та П.О. Назаркін (2015) [10]. На сьогодні найбільш поширеним підходом до інтерпретації соціального забезпечення є визначення, запропоноване Міжнародною організацією праці, яка розглядає соціальне забезпечення як набір заходів для захисту від небезпек, що виникають внаслідок ризиків, пов'язаних із розвитком суспільства. Серед вітчизняних вчених, які підтримують ситуативний підхід, є І.І. Белоус, А.М. Колот, Н.М. Краус, О.А. Линдюк, П.А. Ляшенко, О.Ф. Новікова, О.О. Сиченко, В.А. Скуратовський.

Наведені нами дослідження дозволяють виснувати, що концепція «соціального захисту» має різні варіанти перекладу саме через існування суперечностей у її використанні, а також невідповідності між національними та глобальними підходами до її інтерпретації. Ми погоджуємось із твердженням зарубіжного науковця П. Спікера [261] та вітчизняної дослідниці Г.С. Лопушняк [111, с. 282], які вважають поняття «соціального захисту» ширшим через елементи, що не входять до поняття «соціального забезпечення», а тому не вбачаємо тотожність цих понять. Підтвердженням цього слугує проведений нами за допомогою методу контент-аналізу розширений пошук словосполучень «соціальний захист», «соціальний захист

населення», «соціальне забезпечення» в назвах нормативно-правових актів або їх текстах на офіційному порталі Верховної Ради України, який засвідчив такі результати.

Станом на 13 січня 2024 року в процесі розширеного пошуку на офіційному вебпорталі парламенту України [132] було розміщено та проаналізовано всього 273551 документ (нормативно-правовий акт), із них:

1) словосполучення «соціальний захист» у всіх документах бази даних є в 1345 документах, з них 47 разів у документах за 2023 рік. Пошук у тексті документів висвітлює цей термін у більш ніж 5000 документах;

2) словосполучення «соціальне забезпечення» за наведеним вище критерієм пошуку є в 526 документах, а по тексту документів – більш ніж в 5000 документах;

3) словосполучення «соціальний захист населення» в назві всіх документів бази даних є в 313 документах.

Отже, цей метод певним чином допомагає аналізу та підсилює розкриття поняття права на соціальний захист. При цьому заслуговує на увагу також аналіз актів, спрямованих на соціальну захищеність населення з початку повномасштабної війни, що проведений О.С. Арсентьєвою. Так, авторка здійснювала аналіз, застосовуючи класифікатор і правову конструкцію «соціальна захищеність населення» [код 60 40]) [18, с. 17-18], що дозволив зробити певні висновки про швидкість реагування на загрози з боку держави шляхом оперативного прийняття НПА в соціальній сфері. Одночасно підтримуємо позицію авторки про те, що екстреність прийняття нормативних актів не має порушувати сталість соціального захисту, що досягається утвердженням основоположних принципів верховенства права, соціальної свободи та рівності до універсальної системи соціального захисту.

В цілому поняття «соціальний захист» замінило поняття «соціальне забезпечення», що має відлуння радянської епохи [53, с. 127]. Тому погоджуємося з висловом О.В. Тищенка про необхідність перейменування на теперішній час права соціального забезпечення на право соціального захисту.

Думка автора вважається цілком адаптивною з огляду на реалізацію соціального захисту в багатьох галузях права, зокрема таких як: житлове, сімейне, трудове, цивільне тощо [280, с. 118].

Система галузі права соціального забезпечення представлена в Україні та орієнтована на людину, якій мають бути гарантовані доступ до підтримки й соціальних гарантій, послуг і пільг без дискримінації з метою захисту від соціальних ризиків та непередбачуваних обставин. Тобто право людини на соціальне забезпечення є одним із найважливіших серед соціально-економічних прав людини, гарантування та стан дотримання якого відбиваються на характеристиці держави як правової та соціальної країни [49, с. 52-53]. Вважаємо, що розвиток соціально-культурних прав згодом привів до їх розширення, що започаткувало процес так званої «соціалізації держав» шляхом закріплення прав і свобод на конституційному рівні та створення системи державних гарантій перш за все для тих, хто працював за наймом.

Отже, права людини повинні бути центральними при розробці та впровадженні системи соціального захисту, зокрема концепції «гідності та поваги». Дотримання прав людини допомагає уникнути підходів, що базуються на благодійності, стигмі та дискримінації, і сприяє створенню більш справедливої та інклюзивної системи соціального забезпечення шляхом реалізації підходу, побудованому на принципі верховенства права. На сучасному етапі розвитку держави та суспільства одним із пріоритетних векторів є розбудова соціальної держави, яка, до того ж, є втіленням гуманістичних цінностей людства. Юридична та економічна науки, як і наука державного управління, не мають єдиного визначення, ознак і функцій соціальної держави, але до беззаперечних базових ознак належать людиноцентризм, спрямованість внутрішньої та зовнішньої політики на захист прав і свобод людини й громадянина.

Згідно з новою Концепцією верховенства права, запропонованою Генеральним секретарем ООН, головний постулат Концепції полягає в тому, що організація підтримує держави в зміцненні їхніх установ, відповідальних

за забезпечення верховенства права, проте насамперед світ має орієнтуватися на потребах людей. Таким чином, верховенство права має бути повною мірою пов'язано з правами людини, зокрема економічним, соціальними та культурними. Права людини та верховенство права - взаємопов'язані основи, що підсилюють один одного: зміцнення верховенства права необхідне для захисту всіх прав людини, а права людини є ключовим елементом забезпечення верховенства права.

Зважаючи на аналіз представлених поглядів на поняття «соціальний захист», можемо виокремити декілька напрямів, що формують його зміст: по-перше, як діяльність і підтримка держави або як функція держави; по-друге, як комплекс заходів економічного, правового, організаційного характеру, методів, гарантій, прав; по-третє, як сукупність заходів, що здійснюються державою для підтримки незахищених верств населення (пенсіонери, особи з інвалідністю тощо); по-четверте, як певний механізм, за допомогою якого досягається мінімальний життєвий рівень громадян; по-п'яте, як відносини між індивідом та суспільством; по-шосте, через призму розуміння суб'єктивного права громадянина на соціальний захист як індивідуального права комплексного характеру.

Соціальний захист як широке поняття здійснює заходи, встановлені для нормальної життєдіяльності людини та функціонування держави, зокрема запорука охорони праці та безпеки особи, здоров'я людини, гідної оплати праці тощо. Ми погоджуємося з позицією, що визначає соціальне забезпечення вужчим поняттям порівняно із соціальним захистом, яке означає практику виплати пенсій, соціальної допомоги, соціального догляду. Водночас зазначимо, що відповідно до міжнародних стандартів соціальне забезпечення включає «...також право на медичну допомогу, медичне страхування, державну підтримку сім'ї, материнства й дитинства, утримання й виховання за державні кошти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» [30, с. 36].

На нашу думку, поняття «соціальний захист» варто розглядати, враховуючи комплекс сутнісних характеристик, які формують його зміст та об'єднуючий ці характеристики чинник, а саме: єдину мету - забезпечення мінімально необхідного рівня життя, надання кожному можливості вільно розвиватися, реалізовувати себе, свої здібності, гарантування дотримання стабільності в суспільстві, загального добробуту населення.

Підтримуючи прихильність широкого поняття «соціального захисту», вважаємо за можливе сформулювати власне визначення цього терміну в аспекті забезпечення принципу верховенства в праві соціального забезпечення – як комплекс (система) економічних, соціальних та організаційних заходів, які здійснюються державою на засадах рівності та справедливості з метою гарантування кожній особі права на мінімально-необхідний рівень життя у вигляді підтримки за наявності соціальних ризиків і непередбачуваних обставин економічного, фізіологічного та демографічного характеру.

В аспекті принципу верховенства права слід зауважити, що право на соціальний захист має природно-правовий характер, тобто належить особі з моменту народження, а тому має визнаватись і гарантуватись державою. Водночас право на соціальний захист є суб'єктивним правом комплексного характеру та розглядається, як право кожного громадянина на забезпечення нормального існування та підвищення рівня задоволення соціальних потреб (загальний аспект) і як право окремої категорії громадян на задоволення матеріальних і духовних потреб та отримання додаткових пільг з урахуванням їх вразливого становища й особливого правового статусу (спеціальний аспект).

Вважаємо, що система соціального захисту функціонує як важливий допоміжний компонент соціальних прав людини та існує в контексті досягнення найвищого рівня державного устрою – соціальної держави.



## **1.2. Загальна характеристика і класифікація функцій та принципів права соціального забезпечення**

Однією з пріоритетних задач для необхідного соціально-економічного розвитку держави з євроінтеграційним прагненням є дієве функціонування соціальної сфери [144, с. 344]. Спрямування зусиль держави на європейську модель розвитку соціальної сфери зобов'язує її до проведення реформ у цій галузі, які наразі частково виконуються. Зокрема, позитивно можемо відзначити пенсійну реформу та реформу у сфері охорони здоров'я. Крім того, наслідки децентралізації в результаті виконання територіальними громадами повноважень у сфері захисту прав дитини й організації надання соціальних послуг мешканцям громади, поява «фронт-офісів», прийняття нового Закону України «Про соціальні послуги» змінили підходи до реалізації права на соціальний захист на місцевому рівні. Перспективним є також прийняття кодифікованого акта у сфері права соціального забезпечення – Соціального кодексу, з урахуванням положень Європейської соціальної хартії та досвіду провідних європейських держав, які мають подібні кодифіковані акти (Німеччина, Франція, Австрія). Звісно, на шляху реформування є ще багато невирішених питань, як-то: відсутність чіткої систематизації нормативно-правових актів у сфері соціального захисту та соціального забезпечення населення; наявність суперечностей у нормативно-правових актах, які приймаються в різний час; нові ризики, пов'язані з пандемією, повномасштабним вторгненням тощо, які потребують унормування шляхом прийняття норм загального та спеціального характеру.

Як ми вже зазначали, право на соціальний захист є одним із природних прав людини, обумовленим її розвитком у суспільстві, механізм забезпечення якого здійснюється за допомогою самостійної галузі права - права соціального забезпечення. Більшість дослідників вважають право соціального забезпечення однією з ключових сфер права, що охоплює значну кількість

юридичних норм, спрямованих на реалізацію конституційного права громадян на соціальне забезпечення. Ця галузь має важливе значення й інтенсивно розвивається як для держави, так і для суспільства.

На сьогодні право соціального забезпечення виступає цілісною галуззю, норми якої спрямовані на реалізацію конституційного права людини щодо соціального забезпечення, передбаченого статтею 46 Основного Закону [95, ст.46], де гарантується право на соціальний захист, що включає право громадян на забезпечення в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Однак подальше реформування системи права соціального забезпечення потребує чіткого визначення функцій галузі.

Переконані, що саме за допомогою функцій виявляється призначення системи права соціального забезпечення, зокрема відображається специфіка правового регулювання (предмет галузі права) та метод. Основні функції повинні мати незмінність і безперервно тривати в часі, що є відмінною ознакою характеристики. Їх природа виявляється в постійному впливі на правовідносини. Заразом вони можуть змінюватися за змістом під впливом новітніх механізмів, доповнюватися одночасно з розвитком самого права й суспільства [163].

Термін «функція» застосовується до багатьох об'єктів, наприклад є: функції держави, функції законодавчої, виконавчої та судової влади, функції певного органу як - то соціального захисту населення, Пенсійного фонду та інші шляхом зовнішнього прояву його властивостей і поведінки в певній системі відносин.

Важливо, що за приписами Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Водночас дотримання та реалізація соціальних прав, зокрема права на соціальний захист, - найважливіша функція

соціальної держави, якою є Україна у відповідності до загальних засад Основного закону. Основний закон нашої держави - Конституція України, закріпила обраний курс на побудову соціальної, правової держави, вимогами якого стало вдосконалення системи захисту, а саме: найважливішого його аспекту - пенсійного забезпечення. Реформування пенсійної системи - це реальна вимога часу, відповідь на виклики сучасних трансформаційних процесів, що відбуваються в суспільстві.

Здійснюючи соціальну функцію, держава тим самим забезпечує соціальний захист своїх громадян у сфері суспільних відносин. Пріоритетними завданнями соціальної держави є забезпечення людині гідного рівня життя, гарантування соціальної стабільності, соціальної безпеки та соціальної допомоги, громадянського миру й злагоди [143, с. 55].

У загальній теорії права під категорією «функції права» розуміють основні напрямки їх впливу на суспільні відносини з метою їх врегулювання. Через функції розкривається сутність права, його соціальне призначення, вплив на суспільні відносини та поведінку людей, які узагальнюють характеристику дії правових норм, зумовленим його соціальним призначенням. В.І. Прокопенко підкреслив, що термін «функція» означає «обслуговування», «діяльність». Учений розмежовує «метод правового регулювання» та «функції права», при цьому метод розглядає як спосіб впливу на суспільні відносини, а функції з їх службовим призначенням – як основні напрямки цього впливу [204, с. 23].

Більшість учених виділяють такі основні функції права соціального забезпечення: 1) економічна, яка полягає в компенсації доходу, втраченого через вік, непрацездатність, втрату годувальника. Ця функція передбачає також часткову компенсацію додаткових витрат при настанні певних життєвих обставин, а також надання мінімальної грошової допомоги чи соціальних послуг малозабезпеченим громадянам; 2) політична, що спрямована на підтримання соціальної стабільності в суспільстві, де існує диспропорція в рівні життя різних груп населення; 3) демографічна, яка

передбачає стимулювання відновлення населення для нормального розвитку держави; 4) соціально-реабілітаційна, що направлена на відновлення громадянського статусу осіб з інвалідністю та інших соціально незахищених осіб [163], [17].

Наразі проблемним питанням є співвідношення та взаємодія соціальної та економічної функцій права соціального забезпечення. Для пошуку відповіді проаналізуємо певні думки вчених щодо соціальної сфери в цілому та цих функцій, зокрема.

А.М. Колот, надаючи характеристику соціальній сфері, підкреслив, що «це не суцільні витрати, а інститут, який формує передумови стабільності, стійкості та потенційного економічного зростання». Автор наголосив на необхідності скорішого створення національної програми економічного розвитку із закріпленням соціальних стандартів [93]. Недарма серед основних функцій права соціального забезпечення виділяють економічну, яка компенсує «заробіток, втрачений особою при настанні соціальних ризиків» [313, с. 22]. Спрямованість економічної функції полягає в забезпеченні дохідної складової соціального забезпечення шляхом залучення до формування фондів соціального забезпечення як держаних, так і приватних коштів, створення страхових систем забезпечення. Соціальна функція ж навпаки носить витратний характер, розподіляючи кошти за видами соціального забезпечення. У такий спосіб є безпосередній взаємний вплив між рівнем економічного розвитку держави, колом суб'єктів, які беруть участь у накопиченні та фінансуванні відповідних статей витрат на соціальне забезпечення, а також можливістю державних і недержавних суб'єктів надати послуги у сфері соціального забезпечення.

У науковій літературі можна віднайти й інші класифікації функцій. Зокрема, С.М. Прилипко виділяє соціально-реабілітаційну функцію права соціального забезпечення, яка за його словами «пов'язана із задоволенням специфічних потреб осіб похилого віку і непрацездатних громадян». Ця функція направлена на підтримку соціального статусу людини й громадянина,

у випадку настання різних соціальних ризиків, шляхом здійснення реабілітаційного вектору соціального забезпечення [163]. Також вчений у своїх працях привертає увагу на захисну функцію галузі, яку розглядає як завдання суспільства при соціальному забезпеченні свого населення в складних життєвих умовах, адже допомога у вирішенні різних проблем (матеріальних, фізичних, психологічних, вікових тощо) – це основне призначення соціального забезпечення, переконує С.М. Прилипко [163].

У межах цього важливим є дослідження також основних засад права соціального забезпечення. Сама галузь права «право соціального забезпечення» спрямована на реалізацію соціальної політики, в якій держава має поважати, захищати та забезпечувати здійснення прав людини, зокрема, права на соціальний захист.

Для визначення принципів соціального забезпечення, першочергово слід з'ясувати загалом поняття такого терміну як «принципи». Розглядувана дефініція походить від латинської «*principium*» [293, с. 21], що означає «початок», «першооснова», «первинність». Це поняття використовується в декількох значеннях, зокрема як: основне, положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку; особливість, що лежить в основі створення або здійснення чого-небудь; переконання, правило, якими керується хто-небудь у своїх діях, поведінці, житті [282, с. 656]. Під принципами права зазвичай розуміють відправні ідеї, основні засади, що визначають зміст і спрямованість правового регулювання [74, с. 66]. Варто зауважити, що в правознавстві термін «принцип» використовується для характеристики багатьох юридичних явищ – принципів права, правотворчості, правопорядку, юридичної відповідальності та ін. [71, с. 102]. На сьогодні єдина думка у визначенні поняття «принципи права» в юридичній літературі відсутня, отже, це багатогранна категорія.

Так В.О. Котюк розглядає його у двох аспектах: «принципи права» та «правові принципи». Вони відрізняють один від одного тим, що правові принципи виникають, як правило, «задовго до виникнення системи права та

законодавства. У подальшому правові принципи, закріплені в системі права і законодавства, переходять у принципи права» [102, с. 30].

О.В. Стрельцова вважає, що принципи права характеризують зміст права, його закономірності та покликання в суспільстві. Принципи права за своїм змістом «є узагальненим відображенням об'єктивних закономірностей розвитку суспільства» [273, с. 243].

О.Ф. Скакун вважає принципи права відправними началами, позитивними зобов'язаннями, які з метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів ставляться до суб'єктів суспільних відносин. Тобто це певна система координат, яка об'єктивно властива праву та водночас вектор, який визначає напрямок його розвитку [251, с. 284].

А.М. Колодій висловлює думку, що принципи права спрямовані на забезпеченні «природного взаємозв'язку правової системи, системи та структури права, норм права і правових відносин, єдності норм, інститутів і галузей права». Вони визначають зміст і сутність права в насиченому вигляді та створюють підґрунтя відображення в ньому економічних, політичних і моральних відносин. [92, с. 28-40].

В умовах глобалізаційних викликів розвитку України особливої уваги набуває соціальний захист людини й громадянина, внаслідок чого зростає актуальність права соціального забезпечення як галузі права та відповідно необхідність вивчення принципів, що утворюють основу права соціального забезпечення. Як слушно вказує Т.З. Герасимів, принципами права соціального забезпечення вважаються такі «вихідні засади, які відображають сутність суспільних відносин, що формують предмет цієї галузі» [48, с. 5].

Б.І. Сташків пропонує розуміти принципи права соціального забезпечення як основні положення, які зумовлені природними правами, виступають орієнтирами в правовому регулюванні суспільних відносин у сфері соціального забезпечення людини та визначають суть, зміст і механізм функціонування цієї галузі права [266, с. 120].

У теорії права соціального забезпечення одні науковці наполягають на тому, що принципи мають бути обов'язково вираженими в тексті законодавства. Інші навпаки, розглядають принципи як відправні ідеї, напрями діяльності, що можуть існувати самостійно. Зокрема, останньої думки дотримується П.Д. Пилипенко, який зазначає, що норми загально-соціального права, виступаючи «основою формування права юридичного, відіграють роль тих керівних ідей-принципів, на яких базується система юридичних норм» [142, с. 53].

На противагу цій думці, такі сучасні теоретики як В.Я. Буряк і С.М. Синчук наполягають, «що принципи права соціального забезпечення, по суті, є принципами правового регулювання, а тому вони можуть визнаватись правовими лише у випадку їх відображення в нормах права» [245, с. 15].

Раціонально підходить до цього визначення В.Л. Костюк, який під принципами права соціального забезпечення розуміє «систему основних (керівних) засад (положень), які формуються під впливом сучасних тенденцій розвитку суспільства та держави, з метою цілісності, узгодженості, єдності права соціального забезпечення на основі належного правового регулювання сучасних відносин в означеній сфері» [98, с. 4].

Проаналізувавши погляди науковців стосовно досліджуваної проблеми, ми погоджуємося з найбільш повним визначенням поняття принципів права соціального забезпечення, наведеним К.В. Гнатенко в якості основоположних ідей і керівних положень, заснованих на міжнародних стандартах у галузі соціальної політики та закріплених в нормах національного законодавства. Автор констатує, що принципи соціального забезпечення втілюють «наукові розробки в цій галузі та сприяють ефективному й соціально справедливому розподілу коштів державних і недержавних соціальних фондів між громадянами, що набули право на отримання соціального забезпечення» [50, с.54].

Підтримуючи позиції щодо необхідності відображення принципів в нормах права, вважаємо, що саме основні керівні засади (положення), які

спрямовані на формування цілісної, узгодженої системи права соціального забезпечення на основі належного правового регулювання сучасних відносин в означеній сфері, формуються під впливом сучасних тенденцій розвитку суспільства та держави.

Передбачувано, що багатоманітність визначення поняття «принципи права» породжує також і різні підходи в їх класифікації. Найбільш поширеним є їх поділ за сферою дії на загальні, міжгалузеві, галузеві, а також на принципи підгалузеві та інститутів права. Ці принципи притаманні як праву в цілому, так і декільком галузям права, окремим галузям, підгалузям або інститутам права [74, с. 70].

Основоположними принципами права вважаються фундаментальні, найбільш важливі вимоги, на яких ґрунтується право як соціальний регулятор і до яких належать: рівність, свобода, гуманізм, справедливість. Загальні принципи права притаманні праву в цілому. Вони діють у всіх галузях і інститутах права, до них належать принципи правової визначеності, пропорційності, добросовісності, розумності та ін. Водночас в системі права існують також міжгалузеві (притаманні декільком галузям права) та галузеві принципи (притаманні певній галузі права), а також принципи підгалузеві права й правових інститутів (більш спеціальні принципи). Принципи окремих інститутів права діють у межах однорідних суспільних відносин, що регулюються нормами окремого інституту, наприклад принцип загального, рівного, прямого та таємного голосування в конституційному праві.

Слушною є позиція Н.Б. Болотіної щодо класифікації принципів права соціального захисту на змістовні, що «формулюють загальні засади змісту права соціального захисту, до яких належать: загальність соціального захисту; його універсальність; рівність прав і можливостей, заборона дискримінації; диференціація умов і рівня соціального захисту; наукова й економічна обґрунтованість соціальних стандартів; незменшуваність змісту й обсягу соціальних виплат і послуг із прийняттям нових законів; державна гарантованість установлених прав у сфері соціального захисту». Окрім того,



науковець визначає формальні принципи, які «відображають якість юридичного механізму забезпечення такого права, такі як: збереження прав у галузі соціального захисту; захист законних сподівань; юридична ясність; реальність проголошених прав; судовий захист права людини на соціальних захист» [161, с. 130].

Узагальнюючи, можемо дійти висновку, що змістовні принципи складають основу права соціального забезпечення, а формальні виявляються у визначенні ефективного механізму забезпечення соціальних прав та їх захисті.

Заслуговує на увагу також інший підхід науковців, що класифікують такі види принципів соціального забезпечення, як: соціальна справедливість; правові та соціальні гарантії; всеохопленість гарантій для всього населення, незалежно від показників доходу, зайнятості тощо; соціальне партнерство й солідарність усіх прошарків суспільства; диференційований підхід до певних соціально-демографічних груп і прошарків населення [283, с. 4].

Тищенко О.В. поділяє принципи права соціального забезпечення на «три групи:

1) єдині принципи права соціального забезпечення - надають характеристику всій галузі в цілому (принцип соціального страхування, принцип допомоги, принцип соціального забезпечення, принцип соціальної солідарності тощо);

2) змістовні - за допомогою цих принципів розкривається зміст права людини на соціальний захист у разі настання тих чи інших соціальних ризиків (принцип всезагальності соціального захисту; економічної та наукової обґрунтованості соціальних стандартів; заборона дискримінації та створення рівних прав та можливостей; універсальності соціального захисту; диференціація умов та рівня соціального захисту; незменшуваність обсягів і змісту соціальних виплат і послуг за умови прийняття нових законодавчих актів; гарантування державою встановлених прав);

3) формальні – надають характеристику якості юридичного механізму реалізації та забезпечення зазначеного права (принцип реальності проголошених прав; юридичної ясності; захисту законних сподівань; збереження прав у сфері соціального захисту; судового захисту)» [281, с. 56].

Зрозуміло, що вчені у своїх роботах наводять різну класифікацію принципів соціального забезпечення, що не є вичерпною з урахуванням розвитку окремих інститутів (або підгалузей) права соціального забезпечення в сучасних умовах. Зокрема, таке широке визначення системи принципів права соціального забезпечення зумовлено тим, що в праві соціального забезпечення поки що немає кодифікованого нормативного акта, відповідно й немає закріплених у законі принципів права соціального забезпечення як галузі права.

Водночас на увагу заслуговує класифікація принципів соціального забезпечення на загально-правові (універсальні), конституційно-правові (основоположні), галузеві (спеціальні) [98, с. 5].

Загально-правові принципи соціального забезпечення мають ключове значення в системі принципів, оскільки вони сформовані в процесі розвитку суспільства, держави й права, відповідно мають об'єднувальний характер. Такими принципами виступають: верховенство права; верховенство Конституції; соціальна справедливість; гуманізм і законність; пріоритет норм міжнародних договорів над внутрішньодержавними актами; соціальна захищеність особи.

Наразі існує тенденція до універсалізації змісту прав людини з позиції ООН, завдяки діяльності якої склалася нині функціонуюча система міжнародного визнання та захисту прав і основних свобод людини. Наприклад, Загальна декларація прав людини до переліку основних прав відносить право на соціальне забезпечення [73, ст. 22]; право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття [73, ст. 23]. Вважаємо за доцільне відзначити відповідність конституційних засад України тенденції універсалізації соціальних прав,

оскільки вони закріплені разом з іншими основними правами в розділі II «Права, свободи й обов'язки людини та громадянина», формулюються як «невідчужувані», тобто такі, що визнаються й гарантуються державою, а не встановлюються нею. У якості конституційної гарантії захисту таких прав можна навести конституційне положення статті 55 Конституції України, відповідно до якого «права і свободи людини і громадянина захищаються судом» [95].

Стаття 1, частина перша статті 8 Конституції України [95] обумовлюють здійснення законодавчого регулювання суспільних відносин на засадах справедливості та розмірності з урахуванням обов'язку держави забезпечувати гідні умови життя кожному громадянину України. Саме справедливість є складовою принципу верховенства права. І тут можна вести мову про «соціальну справедливість», яка пов'язана із забезпеченням гідних умов життя, гідної оплати праці, розвитком соціальної сфери та створенням гідних умов життєдіяльності осіб, які втратили працездатність чи знаходяться в умовах суттєвої її обмеженості. Дотримання вимог людської гідності як фундаментальної основи для всіх прав і свобод людини є, очевидно, найефективнішим методом узгодження принципів соціальної держави з правовими нормами, враховуючи соціально-економічні права. Преамбула Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права [124] визначає, що зазначені права «впливають із властивої людській особі гідності». Таким чином, «без забезпечення соціально-економічних прав людська гідність виявиться декларативною, а верховенство права здатне перетворитися на непрацюючу доктринальну абстракцію» [87, с. 6].

У доповіді, представленій за результатами Додаткової наради ОБСЄ з людського виміру, верховенство закону в просуванні й захисті прав людини (PC.SHDM.GAL/5/13 8 July 2013), зазначено, що держави беруть на себе зобов'язання «підтримувати і розвивати ті принципи справедливості, які складають основу права верховенства», верховенство права означає справедливість, засновану на визнанні й повному прийнятті вищої цінності

людської особистості, а не просто формальну законність, що забезпечує регулярність і послідовність у досягненні та підтриманні демократичного порядку. Воно гарантоване установами, що утворюють структури, які забезпечують її найбільш повне вираження» (Копенгаген, 1990 р.). Держави-учасниці ОБСЄ взяли на себе зобов'язання докладати зусилля «для розширення доступу до базових соціальних послуг, таких, як медичне обслуговування по помірним цінам, пенсійне забезпечення та освіта, адекватному захисту соціально уразливих груп і недопущенню соціальної ізоляції» (Маастріхт, 2003 р.).

Сучасна науково-пошукова діяльність намагається віднайти гармонійне співвідношення поєднання принципу верховенства права з принципами соціальної держави з урахуванням світової тенденції до універсалізації прав людини. Наведемо деякі наукові погляди.

Так, на думку Г.С. Журавльової «принцип соціальної держави є комплексним поняттям, що охоплює вимоги до функціонування держави для забезпечення гідності людини» [72, с. 43].

О.В. Скрипнюк та В.О. Сокурєнко розглядають принцип соціальної держави в контексті такого стану її розвитку, за якого визнається пріоритет прав людини [255, с. 3-12], [257, с. 23]. Д.О. Єрмоленко вважає соціальну державу відображенням її сутності, тобто як загальна спрямованість на забезпечення загально соціальних інтересів [69, с. 96].

С.Г. Стеценко надає обґрунтування побудови соціальної держави на засадах соціальної справедливості та рівності. Така держава покликана забезпечити функції, направлені на: а) підтримання пропорційності інтересів різних членів суспільства; б) збереження влади шляхом задоволення суспільства гідним рівнем свого життя [268, с. 68].

Слушною є думка Г.С. Журавльової про те, що на сьогодні втілено ідею «наявності в держави негативних і позитивних зобов'язань перед людиною в аспекті втручання у сферу приватної автономії, що є основою розуміння свободи. З огляду на негативні обов'язки держава має утримуватися від

вчинення дій, спрямованих на обмеження в здійсненні певних прав. Позитивні обов'язки держави (positive duties, obligation) передбачають її активність у відповідних сферах життя, без якої реалізація права стає дуже ускладненою чи навіть неможливою» [72, с.44]. Прикладом таких прав є розгляд авторкою права на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист тощо, реалізація яких напряду залежить від економіки держави.

На думку Г. Христової існує потрійна концепція (англ. – tripartite typology) зобов'язань держави у сфері прав людини. Сутністю цієї концепції є розгляд держави в контексті її поваги, захисту та необхідності забезпечення здійснення прав людини [296, с. 27].

Фундаментальне значення в праві соціального забезпечення посідають конституційні принципи [100, с. 25-30], які конкретизують загально-правові й до яких належить визнання та дія в Україні принципу верховенства права.

Галузеві принципи права соціального забезпечення – це система основоположних керівних засад (положень), які розроблені на підставі загально-правових, конституційних принципів, з метою правового впорядкування сучасних відносин у соціальній площині [98, с. 11].

До основних галузевих принципів соціального забезпечення належать: єдність та диференціація; пріоритетність законодавчого регулювання відносин із соціального забезпечення; універсальність; доступність.

На підставі наведених теоретичних позицій в юридичній літературі можемо констатувати суперечливість поглядів у визначенні принципів права соціального забезпечення як галузі права та їх класифікації. Доречно з цього приводу навести думку Т.З. Герасимів, який зауважує, що «комплексна розробка галузі права соціального забезпечення на сучасному етапі передбачає конкретні засоби виявлення сутності, структури й функцій соціального забезпечення, обґрунтування можливих форм кодифікації законодавства про соціальне забезпечення, встановлення принципів права соціального забезпечення, складу й змісту його галузевих функцій, аналіз головних рис методу, наукову будову структури галузі тощо» [47, с. 5].

Вважаємо, що принципи права соціального забезпечення повинні створювати цілісну систему, бути узгодженими між собою та відповідати загальним принципам права, принципу соціальної держави та державної соціальної політики, а також міжнародно-правовим нормам і стандартам у сфері відносин права соціального забезпечення [141, с.59].

Однак потрібно зазначити, що соціальні ризики, які з'являються в сучасних реаліях, вимагають посилення соціального захисту громадян України, створення умов для повернення українців з вимушеної еміграції, у тому числі шляхом формування єдиного кодифікованого нормативного акта – Соціального Кодексу, в якому слід законодавчо визначити систему принципів права соціального забезпечення.

Щодо систематизації національного законодавства в галузі права соціального забезпечення в правовій літературі не існує однозначної позиції, натомість сформовано три наукових підходи.

Так, перша точка зору, яку підтримує багато науковців, зокрема Б.І. Сташків, – це розробка декількох кодифікованих актів. Учений запропонував розпочати підготовку «проектів Кодексу про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, Кодексу про державну соціальну допомогу, Кодексу соціального обслуговування та Кодексу про державне пенсійне забезпечення» [265, с.206-207]. На сьогодні деякі з цих позицій продовжують бути актуальними.

Друга – необхідність прийняття галузевої кодифікації – Соціального кодексу України чи Кодексу соціального забезпечення (захисту) України.

На сьогодні у ВРУ було зареєстровано декілька проектів: проект Соціального кодексу України (від 02.08.2012 р. № 11061), внесений народним депутатом України А.В. Яценко (посвідчення № 254) [203]. Та вдруге, вже 15.02.2013 р., № 2311, цим же народним депутатом, проект, у складі якого було дві частини (загальна та спеціальна), які вміщували 484 статті розташованих у 21 розділі. За своїм змістом це акт галузевого спрямування, що впорядковує соціально-забезпечувальні відносини. Він вміщує в собі

більшість нормативно-правових актів у сфері соціального забезпечення. Наукова концепція обробки цього акта не була підготовлена, але підтримуймо позицію Б.І. Сташківа, що саме відсутність науково обґрунтованої концепції – є основним недоліком у підготовці проєктів кодифікованих актів [265, с. 206].

Третя – необхідність розробки надгалузевого кодифікованого акта – Соціального кодексу України, так званого Кодексу про соціальні права людей у площині трудових, цивільних, житлових, податкових, соціально-забезпечувальних, освітніх, культурних відносин та у сфері охорони здоров'я. Щоб розробити саме таку кодифікацію, потрібен тривалий час (приклад Німеччини вказує, що 10 років може знадобитися тільки для розробки концепції Соціального кодексу і ще 30 років для прийняття 12 томів кодексу) та, звісно, кваліфіковані кадри розробників і експертів.

На нашу думку, прикладом такої кодифікації може стати проєкт Соціального кодексу України, робота над напрацюванням якого почалася 29.04.2022 Комітетом ВРУ з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів. Була створена робоча група (Голова робочої групи – Голова Комітету Г.М. Третьякова та координатора робочої групи - керівниця проєкту РЄ С. Мнацаканян) [287].

З метою адаптації норм Соціального кодексу до європейських вимог та позитивної практики розвинених держав Європи важливим є проєкт Ради Європи «Подальша підтримка розвитку соціальних прав людини в Україні» в аспекті розробки стратегії цього необхідного документу в соціальній сфері.

На думку європейських експертів, Соціальний кодекс України має містити алгоритми реалізації передбачених конституційних соціальних прав та гарантій людини й громадянина, зокрема на гідний рівень життя, а також механізм соціального захисту для осіб зі складними життєвими обставинами. Підґрунтям розробки СКУ вбачаються міжнародні соціальні стандарти у сфері соціального захисту людини.

На думку С. Мнацаканян, необхідна «повна зміна політико-соціальної платформи в державі та розуміння системи соціального забезпечення шляхом зміни акценту з соціальних виплат на соціальні послуги» [287].

На підтвердження цієї думки, Голова Комітету Г.М. Третьякова зазначає, що реформування соціальної політики сприятиме зменшенню кількості судових рішень у соціальній сфері, які ухвалюються національними судами, а також ЄСПЛ та збільшить відсоток виконання цих рішень із боку держави. Також акцентовано увагу на відповідальності та зваженості соціальної політики країни, яка має намір бути повноправним членом ЄС у досяжному майбутньому [287].

На нашу думку, прийняття такої кодифікації в Україні представляється можливим тільки на етапі повоєнного відновлення, коли будуть розроблені відповідна концепція та структура Соціального кодексу України, які будуть відповідати новій моделі соціальної політики в Україні, з урахуванням принципів і міжнародних соціальних стандартів та міститимуть ідеї та засади щодо формування інтегрованої стратегії соціального захисту, зважаючи на специфічний статус окремих категорій населення. Окрім того, важливим при розробці акта такого масштабу є врахування законотворчого досвіду цивілізованих країн, що свідчить про необхідність урахування фінансових спроможностей і згоди суспільства фінансувати окремі категорії населення відповідно до обставин, що виникають у рамках розробки соціальної політики держави.

Звісно, прийняття нового СКУ європейського зразка сприятиме більш ефективному захисту прав і свобод людини, підсилить компонент інформування та доступності, забезпечить усунення неузгоджених і колізійних між собою норм в аспекті соціального захисту окремих категорій населення.

На наш погляд, формування кодифікованого законодавства в праві соціального забезпечення з визначенням на законодавчому рівні принципів цієї галузі, є передумовою якісного реформування системи внутрішнього



законодавства у сфері соціального захисту України та наближення її до міжнародних стандартів. Варто зауважити, що Україна як правова держава не раз демонструвала здатність екстрено реагувати на кризові явища, зокрема у гібридній війні РФ у 2014 році та в умовах поширення коронавірусної хвороби (COVID-2019), у питанні соціального захисту громадян, у тому числі щодо внутрішньо переміщених осіб.

Однак в умовах економічної та політичної кризи в Україні, актуальною є також потреба у формуванні такого принципу як соціальна відповідальність. Соціальна відповідальність, на думку Н.Б. Бібік, – це «волевиявлення, яке визначається певною поведінкою щодо дотримання усвідомлених обмежень і соціальних норм, гарантує безпеку та прогресивний розвиток, забезпечує узгодження інтересів суб'єктів, задіяних у суспільних відносинах та управлінні ними» [24, с. 7].

Ця відповідальність повинна бути як з боку держави, так і громадянського суспільства, коли всі суб'єкти соціальної держави перебувають у єдиному соціальному просторі й свідомо виконують свої обов'язки у сфері соціального захисту та соціального забезпечення. Соціальні ризики нового часу вимагають посилення соціального захисту громадян України та створення умов для повернення наших співвітчизників з вимушеної еміграції, адже, як слушно зауважено науковцями Н. Tatarenko, E. Kiselyova, T. Tovt, R. Yedeliev, T. Melnyk, саме відсутність реформ і дієвих механізмів захисту найбільш вразливих категорій населення призвели до високого рівня безробіття в Україні порівняно з країнами ЄС [12, с. 85].

Таким чином, реформування права соціального забезпечення вважаємо доцільним здійснювати на основі законодавчо визначеної системи принципів соціального забезпечення в єдиному кодифікованому нормативному акті. Принципи права соціального забезпечення повинні створювати цілісну систему, бути узгодженими між собою та загальними принципами права, а також із принципами державної соціальної політики та міжнародно-

правовими нормами та стандартами, що регулюють відносини у сфері соціального забезпечення.

Швидкі процеси глобалізації, найбільша міграція населення України в умовах триваючої повномасштабної війни, фінансові кризи тощо стали новими викликами для системи соціального захисту в Україні, адже наразі країна має велику кількість соціально незахищених громадян. Зазначені соціальні ризики нового часу вимагають посилення соціального захисту громадян України, створення умов для повернення українців з вимушеної еміграції, у тому числі шляхом формування єдиного кодифікованого нормативного акту – Соціального Кодексу України.

Цей нормативно-правовий акт має бути побудований на загальних фундаментальних засадах, які формуються в сучасній Україні під впливом міжнародних і європейських соціальних норм-стандартів, з виключенням старої радянської системи, що залишилася в «спадок». Зокрема, на перший план потрібно вивести принцип соціальної відповідальності, як показник сталого й стійкого розвитку суспільства, у тому числі і в соціальній сфері. Сталий розвиток передбачає збалансоване покращення таких систем, як соціальна, екологічна, політична та економічна з їх можливістю до саморегулювання.

Таким чином, реалізація соціальної відповідальності всіх суб'єктів соціальної сфери та держави стане підґрунтям ефективного функціонування соціальної політики в Україні, забезпечення гідного життя населення та створення громадянського суспільства. Саме соціальна відповідальність як глобальний факт окреслює пріоритети світового розвитку та людської цивілізації завдяки міжнародному розвитку, у тому числі в Глобальному договорі ООН 2015 року – Цілі Сталого Розвитку, та має бути закріплена серед принципів права соціального забезпечення [141, с. 59].

Важливим напрямом соціальної політики з боку держави буде формування не виключно концепції права людини на соціальний захист, що є беззаперечним, а й програми з працевлаштування соціально незахищених осіб,

зокрема й тих, які наразі перебувають за кордоном. Тож національне законодавство у сфері соціального захисту повинно бути спрямовано не тільки на гарантії забезпечення права людини на соціальні виплати, а й створення передумов задля можливого навчання, перекваліфікації, працевлаштування тощо вразливих категорій людей та переміщених унаслідок війни осіб відповідним чином. Це надасть державі нових платників податків, що створюють робочі місця, а громадянам - можливість забезпечити себе гідним життям із подоланою бідністю. До речі, програма тимчасового прихистку громадян України в країнах ЄС, які отримують соціальну допомогу, сфокусована саме на стимулюванні цих людей вийти на ринок праці.

### **1.3. Система джерел права соціального забезпечення в аспекті забезпечення принципу верховенства права**

Проведене нами дослідження дозволяє підбити підсумок, що саме концепція соціального захисту населення, як вираз функції соціальної політики держави, дозволяє сформулювати засади справедливого та інклюзивного суспільства, забезпечити дотримання стандартів забезпечення мінімального рівня життя населення держави. Наразі система соціального захисту, забезпечення та соціальних послуг представлена в Україні та в результаті проведених реформ набула ознак людиноцентричної системи, в якій гарантується доступ до забезпечення та підтримки без дискримінації з метою захисту від соціальних ризиків і профілактики складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізації їх негативних наслідків.

Досліджуючи розвиток доктрини права соціального забезпечення нашої держави, І.М. Сирота підкреслює винятковість і значущість права соціального забезпечення як галузі. Науковець визначає вплив соціального забезпечення

як на всі аспекти життєдіяльності людини, так і на галузь права в цілому, а також на зміну взаємодії з іншими галузями права. У будь – якій індустріально розвинутій цивілізованій державі, де існують ринкові відносини, соціальне забезпечення виступає в якості однієї з гарантій реалізації прав і свобод громадян. Учений підкреслює, що в умовах сьогодення право соціального забезпечення розвивається на основі нових принципів і концепцій, охоплює нові групи відносин, які знаходилися раніше за межами даної галузі права [246, с. 142-145]. І хоча вельмишановний вчений дійшов до вищезазначених висновків двадцять років тому, вони не втрачають своєї актуальності й на сьогодні, коли держава ще з більшою мірою має гарантувати реалізацію прав і свобод людини, зокрема - право на соціальний захист.

Право на соціальний захист належить до основоположних прав людини та має своє закріплення в міжнародно-правових актах (універсального та регіонального характеру, зокрема в актах Європейського Союзу), Конституції та законах України.

С.М. Прилипко розглядає право соціального забезпечення як сформовану галузь права, підкреслює, що воно є «системою юридичних норм, які регулюють суспільні відносини у разі настання соціальних ризиків» [164, с. 38]. Незважаючи на те що право соціального забезпечення почало розглядатися як самостійна галузь тільки в першій третині ХХ ст., на сьогодні право соціального забезпечення є науково-обґрунтованою й об'єктивно існуючою системою норм та інститутів, що складають самостійну галузь національного права. Ознака системності може свідчити про необхідність кодифікації галузевого національного законодавства та створення єдиного правового акта, що консолідує основні, загальні норми галузі – Соціального кодексу. Безумовно, система законодавства не завжди ідентична системі галузі права, оскільки низка норм, що містяться в інших актах, належать до відповідної галузі й цією системою не охоплені.

В цілому визначення та структурні елементи системи соціального забезпечення України не окреслені конкретним законодавчим актом. Спроба

надати таке визначення та закріпити елементи системи соціального забезпечення була здійснена ухваленням 21 грудня 1993 року Проекту Концепції соціального забезпечення населення України (схвалена Постановою ВРУ від 21.12.1993 р. № 3758-ХІІ), яка б закріпила загальну будову галузі та окреслила напрями її реформування [97].

Запропонована Концепція [97] визначає теоретичні засади правового та нормативного обґрунтування системи соціального захисту, а також встановлює різноманітні механізми, спрямовані на забезпечення виконання гарантій, наданих державою, у таких сферах, як: гарантування права громадян на працю та надання допомоги у випадку безробіття; регулювання оплати праці та установа мінімального розміру заробітної плати; збереження життєвого рівня населення через перегляд мінімальних розмірів соціальних гарантій у контексті зростання цін на товари й послуги; а також надання державної допомоги, пільг і інших форм соціальної підтримки для малозабезпечених громадян і сімей, які виховують дітей.

Окрім того, Концепція [97] зазначає необхідність створення системи, яка уникає утворення упередженого ставлення при розподілі та споживанні соціальних благ, не призводить до втрати мотивації для праці та активно сприяє її максимальному розкриттю.

Концепція заклала основи правової та нормативної бази соціального забезпечення й механізмів, які, з огляду реальних можливостей економіки, здатні забезпечити дотримання державних гарантій щодо: реалізації права громадян на працю й на допомогу по безробіттю; оплати праці та мінімального розміру заробітної плати; підтримання життєвого рівня населення шляхом перегляду мінімальних розмірів основних соціальних гарантій в умовах зростання цін на споживчі товари й послуги; надання державної допомоги, пільг та інших видів соціальної підтримки малозабезпеченим громадянам і сім'ям, які виховують дітей; матеріального забезпечення в разі досягнення пенсійного віку, тимчасової чи постійної втрати працездатності, втрати годувальника тощо.

До того ж Концепція визначає, що система соціального забезпечення повинна бути розбудована таким чином, щоб не породжувати зрівнялівки й утриманських настроїв при розподілі та споживанні життєвих благ, не послаблювати дієвості мотивів і стимулів до праці, а створювати умови для їх найповнішого виявлення.

На сьогодні Концепція не має юридичної сили закону, що дає підстави нормотворчим органам урегулювати окремі суспільні відносини та діяти в цій сфері на власний розсуд [31, с. 24]. Наразі існує велика кількість суб'єктів нормотворення в галузі права соціального забезпечення, які впливають на формування системи національного законодавства галузі, але в цьому разі доволі часто їх діяльність носить неузгоджений, колізійний характер, що призводить до хаотичного розгалуження характеру регулювання відповідних правовідносин. Відтак виникає необхідність в упорядкуванні діяльності з нормотворення й самих норм та їх джерел.

У науковій літературі надається класифікація норм права соціального забезпечення в наслідок виокремлення правил поведінки загальної частини (характеризують предмет, метод, завдання, функції, принципи галузі за чинним законодавством) та особливої частини (регламентують розмір, умови та порядок надання різних видів соціального забезпечення, становлять особливу частину галузі права соціального забезпечення). Більш складною наразі вважають саме особливу частину.

Б.І. Сташків, досліджуючи питання про поділ системи галузі права соціального забезпечення на Загальну та Особливу частини, вказує, що: «Загальна частина права соціального забезпечення складається з правових інститутів, які містять норми, що стосуються всіх суспільних відносин, що є предметом регулювання даної галузі права.... Одні вчені вважають, що Загальна частина права соціального забезпечення сформувалась, а інші, – що тільки йде процес її формування. Відсутність кодифікованих нормативних актів не дає можливості чітко окреслити інститути Загальної частини права соціального забезпечення» [265, с.186].

Науковець підкреслює, що найбільш повне визначення змісту Загальної частини даної галузі права надають такі вчені, як: С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко, О.В. Москаленко, які «до Загальної частини права соціального забезпечення включають норми, що закріплюють специфіку й загальні положення та правові інститути галузі, а саме ті, що: а) окреслюють сферу дії і предмет галузі; б) визначають правовий статус громадян у сфері соціального забезпечення; в) регламентують інститут правосуб'єктності чи правовий статус суб'єктів; г) установлюють загальні принципи права соціального забезпечення; д) містять вказівки щодо джерел цієї галузі; е) указують на підставу виникнення, зміни чи припинення соціально-забезпечувальних правовідносин; є) називають організаційно-правові форми соціального забезпечення; ж) визначають види соціального забезпечення» [265, с. 186-187].

Щодо структури Особливої частини галузі існує дві основні точки зору: одні вчені вважають, що вона складається лише з правових інститутів, а інші допускають виділення в ній ще підгалузі (підгалузей) права. На сьогодні підгалузями права соціального забезпечення називають право загальнообов'язкового соціального страхування та право державної соціальної допомоги. Кожна з цих структурних частин має власну загальну частину та принципи. У той же час вони перебувають під дією загальних положень усієї галузі права соціального забезпечення.

Переконливою є позиція вчених, які висувують тезу, що системність у праві соціального забезпечення, як об'єктивна вимога до правового механізму, має відобразитися в системі законодавства. Зокрема, на думку Б.І. Сташків, система законодавства про соціальне забезпечення - це «комплекс існуючих нормативно-правових актів у сфері соціального забезпечення, що поділяється на складові частини» [265, с. 198]. Вираження норм права соціального забезпечення через їх закріплення в нормативно-правових актах, дозволяє стверджувати про наявність відповідних джерел зазначеної галузі права. Джерела права в правничій літературі розглядають як офіційну форму зовнішнього вираження правових норм, що засвідчує їх державну

загальнообов'язковість. Розрізняють два основних значення поняття «джерела права» – у матеріальному й у формально-юридичному розумінні. У першому значенні під «джерелом права» розуміють соціальні явища, що продовжують право й таким чином породжують нові норми, або змінюють чи скасовують старі [120, с. 42]. У другому значенні, формально-юридичному, джерело права трактується з точки зору офіційних форм, в яких здійснюється встановлення, зміна чи скасування правових норм [120, с. 42].

На думку В.Ф. Погорілка, поняття «джерело права» є багатоаспектним і в сучасній юридичній науці здебільшого вживається у формально-юридичному значенні [58, с. 46]. О.Ф. Скакун вважає, що в національній теорії права під джерелом права слід розуміти «похідні від держави чи визнані нею офіційні документальні форми вираження та закріплення норм права, які надають їм юридичного, загальнообов'язкового значення» [249, с. 308].

Отже, вживання поняття «джерело права» здійснюється у формальному (юридичному) значенні. Інституційним джерелом права в загальному розумінні визнається держава в силу того, що саме вона опосередковує зв'язок права з об'єктивно існуючими суспільними відносинами та надає правовим установам загальнообов'язкового характеру. Таким джерелом права виступає правотворча діяльність держави, спрямована на встановлення норм права. Водночас формальним джерелом права постає результат правотворчої діяльності держави – форми вираження й закріплення норм права. До речі, існує позиція науковців щодо розрізнення джерел і форм права соціального забезпечення. Так, В.А. Рудик представила класифікацію, в якій міжнародно-правові акти є джерелом і формою права соціального забезпечення; національні нормативно-правові акти - формою права соціального забезпечення; локальні нормативні правові акти вона розглядає як форму права соціального забезпечення; а судову практику - джерелом права соціального забезпечення [241].

На нашу думку, до джерел права соціального забезпечення України належать ті нормативно-правові акти, які містять юридичні норми, що



регулюють відносини, які входять до предмету галузі. Предмет права соціального забезпечення - комплекс суспільних відносин, в яких реалізуються заходи держави щодо захисту населення від несприятливих наслідків соціальних ризиків [27, с. 88], до цих відносин належать соціально-забезпечувальні, соціально-страхові та процедурні [159, с. 129].

Важливо ще раз зазначити, що норми галузі права соціального забезпечення на сьогодні не репрезентовані в єдиному кодифікованому акті, а становлять наукову класифікацію норм, закріплених у різних нормативно-правових актах, так звана система законодавства в галузі соціального забезпечення.

Система джерел права соціального забезпечення є об'єктивним зв'язком між нормативними, формально визначеними та загальнообов'язковими нормативно-правовими актами, які в органічній єдності та цілісності регулюють відносини соціального забезпечення в Україні.

Класифікація джерел відбувається за різними критеріями, зокрема за: предметом права соціального забезпечення, органами правотворчості; формою акта; сферою дії; юридичною силою акта; ступенем правового регулювання; колом врегульованих відносин; дією нормативного акта в часі і в просторі; характером нормативних положень, суб'єктами видання тощо. Наприклад, залежно від об'єкта відносин, виділяють такі види джерел як: пенсійні, забезпечення матеріальною допомогою, а також соціальними пільгами. У відповідності до предмета правового регулювання кола суспільних відносин джерела права соціального забезпечення поділяють на: а) соціально-забезпечувальні - з приводу матеріального забезпечення громадян і членів їх сімей, надання соціальних послуг у разі настання соціальних ризиків; б) соціально-страхові - у сфері загальнообов'язкового соціального страхування; в) процедурні - щодо встановлення юридичних фактів і реалізації права на певний вид соціального забезпечення.

Окрім предмета, будь-яка галузь права, у тому числі й право соціального забезпечення, характеризується методом правового регулювання (впливу) на

суспільні відносини, оскільки предмет і метод є критеріями, що впливають на побудову системи права в цілому.

В Україні джерелами права визнаються нормативно-правовий договір і нормативно-правовий акт [210, с. 109]. Відповідно в одних галузях норми права виражені здебільшого в нормативно-правових актах (кримінальне право), а в інших - у нормативних договорах (сімейне право). Наявність тих чи інших джерел у конкретних галузях права зумовлена особливостями методу правового регулювання суспільних відносин. У теорії права виділяють два основні методи правового регулювання: диспозитивний та імперативний [278, с. 209].

Диспозитивний метод передбачає узгодження цілей та інтересів учасників відносин, тоді як імперативний - це субординація учасників відносин. Для права соціального забезпечення характерним є переважно імперативний метод правового регулювання, хоча наявний також і диспозитивний метод, що дозволяє класифікувати джерела права соціального забезпечення за цим методом на нормативно-правові акти та нормативно-правові договори.

Кожна з цих груп становить свою ієрархічну систему, яка містить джерела різної юридичної сили.

Так, у відповідності до органів правотворчості джерела права соціального забезпечення розподіляють на акти, що видаються:

- вищими органами державної влади (ВРУ, КМУ, Президент України);
- центральними органами державного управління (наприклад, Мінсоцполітики, МОЗ, Міністерством фінансів, Національним банком, Пенсійним фондом, Фондом соціального страхування (до 2022р));
- місцевими органами державної влади та самоврядування.

За формою акта джерела права соціального забезпечення можуть бути класифіковані на: закони, постанови, розпорядження, укази, декрети, накази, регламенти, інструкції, правила, положення тощо.

За сферою дії джерела поділяються на: національні (загальнодержавного рівня) та локальні (на рівні підприємства, організації чи установи).

За ступенем узагальнення можна виділити: а) комплексні джерела, які одночасно є також джерелами різних галузей права; б) базові - закони та постанови, прийняті законодавчим органом, що містять загальні положення, а детальне регламентування передбачене підзаконними актами.

Щодо ознак поділу джерел права соціального забезпечення виокремлюють класифікацію нормативно-правових актів за юридичною силою, зокрема це:

а) ратифіковані Україною міжнародно - правові акти;

б) закони України;

в) підзаконні нормативні акти: Укази Президента України; декрети, постанови, розпорядження КМУ; накази, інструкції, правила центральних органів виконавчої влади; розпорядження та рішення місцевих органів виконавчої влади та самоврядування.

Проблемою систематизації та кодифікації законодавства в галузі соціального забезпечення є наявність значного масиву нормативних актів. Для порівняння, кількість актів у сфері соціальних питань станом на 1999 рік визначена С.М. Прилипком у більше ніж двісті нормативно-правових актів [165, с. 357]. Натомість станом на початок 2024 року згідно з інформацією, розміщеною на сайті Парламенту України [132], у розділі «Законодавство» пошук за запитом «соціальне забезпечення» знаходить 526 документів, а пошук за запитом «соціальний захист» - 1345 документів.

Сайт Міністерства соціальної політики в розділі «нормативно-правова база» [243] містить 5665 документів, основу яких здебільшого складають накази Мінсоцполітики та постанови Кабінету Міністрів України.

Сайт Уповноваженого Верховної Ради України [244] з прав людини в розділі «Законодавство» містить 47 документів, серед яких представлено 26 законів України та 21 підзаконний нормативний акт.

Актуальний перелік нормативних актів у соціальній сфері характеризується великим обсягом актів, серед яких є міжнародні документи за зобов'язаннями України, внутрішньодержавні акти, документи суб'єктів, що забезпечують реалізацію законів на території України, документи органів місцевого самоврядування, а також документи соціальних служб. Проте єдиного довідника з питань нормативно-правового регулювання соціального захисту в Україні не існує.

Конституції України як акту національного рівня прямої дії належить найвищий ступінь правового регулювання відносин у сфері соціального забезпечення. Надалі у відповідності до Основного Закону та на його виконання приймаються Закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти міністерств і відомств та органів місцевого самоврядування. Закріплення в Конституції України соціальної ознаки передбачає її першочергову орієнтацію на забезпечення соціальних і економічних прав людини.

З урахуванням безпосереднього визначення в Конституції України десяти груп громадян, що підлягають соціальному захисту, зокрема: жінки, військовослужбовці, діти-сироти тощо, на нашу думку, не вбачається можливим систематизувати законодавство за формами соціального захисту та категоріями громадян, на які вони спрямовані в єдиному акті, проте визначити та закріпити у відповідних розділах Соціального кодексу базові поняття, форми та стандарти забезпечення цих груп – необхідно. Наразі кожна група громадян, що потребують соціального захисту та наведена в Конституції, має правове регулювання як загальними, так і спеціальними законодавчими актами. Наприклад, загальними актами є Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 № 2866-IV [178], Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 № 5207-VI [180], спеціальними актами є Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [198],

Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [200] тощо.

На підставі наведеного у рамках дослідження питання щодо виникнення, становлення та розвитку українського національного законодавства в галузі соціального захисту та соціального забезпечення нами було проаналізовано наукові праці, певні аналітичні звіти та сайти офіційних органів, однак у цих матеріалах не завжди була представлена систематизація цих актів. У деяких джерелах була запропонована періодизація, яка хоча й містила певні унікальні риси та характеристики, однак не враховувала всіх періодів, зокрема сучасного періоду розвитку законодавства (наприклад, періодизація, яка була представлена в аналітичному звіті «Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні: реальний стан та перспективи реформування» 2009 р., об'єктивно не може містити аналіз розвитку законодавства за останні 15 років [248, с.30-39] або навпаки, не містила історичного аналізу етапу зародження та становлення законодавства в незалежній Україні, зупиняючись на певному відрізку часу [101, с. 147]).

Однак проведений аналіз дозволяє представити власну періодизацію становлення та розвитку системи правового регулювання галузі права соціального забезпечення, яка виокремлює декілька умовних етапів розвитку національного законодавства в площині соціального захисту, соціального забезпечення та надання соціальних послуг:

*Перший етап (1991–1996 роки)* – етап розбудови незалежної національної системи соціального захисту та соціального забезпечення України; розробка НПА, які встановлювали державні соціальні гарантії для пільгових і соціально незахищених верст населення. До таких належать особи, що потребують надання додаткових прав, повне або часткове звільнення від виконання окремих обов'язків у зв'язку з особливим соціальним статусом особи або специфікою її професійної діяльності [297, с. 59].

На нашу думку, ядром цього етапу стало прийняття Конституції України, у відповідність до вимог якої потрібно було привести законодавство

в галузі соціального забезпечення. З прийняттям Основного закону держави завершився, так званий «радянський період», та розпочався наскрізний, так званий «конституційний період» розвитку законодавства в соціальній площині. Конституція вплинула на зміну підходів регулювання соціального забезпечення, закріпивши «право на соціальний захист» (ст. 46), спричинила появу програм адресної соціальної допомоги та поступовий перехід від загального соціального забезпечення до накопичувальної солідарної системи; та, безумовно, закріпивши в статті 8 Конституції принцип верховенства права: «ч.1 - в Україні визнається та діє принцип верховенства права; ч. 2 - Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України та повинні відповідати їй; ч. 3 - норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини й громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується» [95].

На цьому етапі Україна долучається до міжнародно-правового регулювання шляхом ратифікації міжнародних договорів, конвенцій, зокрема Конвенції про права дитини 1989 р. (підписана Україною 14.02.1990 р.; ратифікована Україною 28.02.1991 р.; вступила в дію для України 27.09.1991 р.) та проявляє свої євроінтеграційні наміри в аспекті формування законодавства, у тому числі в соціальній площині, а також показує свої євроінтеграційні наміри. Важливим напрямом цього етапу є підписання та ратифікація Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їхніми державами-членами (підписана 14.06.1994 р., ратифікована ВРУ 10.11.1994 р. [289], [196]. Зазначена Угода започаткувала партнерство між Україною і Європейськими Співтовариствами та їхніми державами-членами, метою якого, у тому числі, було створення основ взаємовигідного економічного, соціального, фінансового, цивільного, науково-технічного та культурного співробітництва; підтримка зусиль

України щодо зміцнення демократії та розвитку її економіки й завершення переходу до ринкової економіки (стаття 1 Угоди) [289].

Загалом на першому етапі національне законодавство у сфері галузі права соціального забезпечення: «1) було спрямоване на відновлення репресованих у радянські часи громадян; 2) проголосило основні соціальні та економічні пріоритети нової держави; 3) стало основою для побудови власної системи соціального захисту та соціального забезпечення; 4) встановило основні напрямки щодо матеріального забезпечення діяльності та соціального захисту представників окремих професій» [248, с. 30].

Серед важливих і системостворюючих нормативно-правових актів першого етапу можемо відзначити відповідний перелік, який представлено в Додатку А.

Аналіз, прийнятих на цьому етапі НПА-законів, дав можливість виявити, що вони мали на меті встановлення державних соціальних гарантій щодо існуючих на той час пільгових, а також найбільш соціально незахищених верств населення (ветерани війни та праці, інваліди, постраждалі від Чорнобильської катастрофи та інші); та НПА-підзаконні акти, які були спрямовані на підвищення розміру пенсій і соціальних виплат і на погашення заборгованості з їх виплат.

*Другий етап (1996–2003 роки)* – етап розвитку та модернізації системи соціального захисту та соціального забезпечення в Україні; перехід до багаторівневої моделі пенсійного страхування.

На цьому етапі приймалося законодавство, яке: 1) започаткувало та упродовж періоду завершило процес формування власної системи загальнообов'язкового державного соціального страхування; 2) врегулювало деякі питання матеріального забезпечення діяльності та соціального захисту представників окремих професій, окремих категорій службовців, а також депутатів місцевих рад; 3) спрямоване на встановлення спеціального соціального захисту щодо окремих категорій осіб, які мають певні заслуги; 4) спрямоване на соціальну підтримку неповнолітніх і профілактику злочинності

в їх середовищі; 5) стало вираженням піклування держави про найбільш вразливі категорії населення 6) спрямоване на соціальну адаптацію та соціальну підтримку осіб з особливими потребами; 7) спрямоване на врегулювання та встановлення рівня забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) для призначення соціальної допомоги та розрахункового розміру, що застосовується при визначенні розмірів державної соціальної допомоги. Основні закони та підзаконні нормативні акти цього етапу представлені в Додатку А.

*Третій етап (2004-2013 роки)* – етап реформування та удосконалення системи соціального захисту та соціального забезпечення; посилення євроінтеграційних процесів.

На цьому етапі було прийнято законодавство щодо: 1) спрямовання на соціальний захист дітей та молоді, а також дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; 2) вираження піклування держави про найбільш вразливі категорії суспільства; 3) запровадження нових підходів до соціального захисту окремих категорій громадян 4) врегулювання певних аспектів матеріального забезпечення діяльності та соціального захисту представників різних професій; 5) відображення інституційних змін; 6) врегулювання та встановлення міри добробуту на мінімально гарантованому рівні для призначення соціальної допомоги та розрахункової величини, що застосовується при визначенні розмірів державної соціальної допомоги; 7) гарантування рівних можливостей для реалізації прав і свобод людини та громадянина й забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків; 8) формування засад страхової системи соціального забезпечення; 9) долучення до системи соціального забезпечення нових учасників та суб'єктів – недержавних пенсійних фондів, страхових організацій, банків тощо. Перелік основних законів та підзаконних НПА цього етапу представлені в Додатку А.

Варто зазначити, що однією з ознак цього етапу стали інституційні зміни, які призвели до формування відповідних суб'єктів системи соціального забезпечення. Наприклад, з'явилася Національна комісія з цінних паперів і



фондового ринку, яка замінила Державну комісію з цінних паперів і фондового ринку (ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (від 09.07.2003 р. № 1057-IV), виникло поняття «центрального орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів», яке замінило «Державне казначейство України», «органи Державного казначейства України» (Закон від 16.10.2012 р. № 5462-VI).

У даному контексті важливим аспектом є продовження процесу розширення міжнародного співробітництва та впровадження міжнародного законодавства у сфері соціального захисту. Згідно з науковими дослідженнями міжнародні договори набувають особливого значення в контексті утвердження соціальних реформ у державі, оскільки вони відображають і втілюють міжнародний досвід, стандарти та традиції. Особлива увага має приділятися підвищенню ефективності системи соціальних прав [81, с. 17-18], відповідно, повинен враховуватися досвід та практика міжнародних країн з дотриманням міжнародних соціальних стандартів. Слід зазначити, що за змістом Конституції України, частиною українського національного законодавства є чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Парламентом України [95, ст. 9]. Відповідні приписи містять окремі нормативно-правові акти України. Так, наприклад, ЗУ «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [188] передбачає, що особи з інвалідністю в Україні володіють усією повнотою соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод, закріплених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України.

У системі міжнародно-правових актів ООН важливе місце посідають акти, які присвячені правам окремих категорій осіб. Один із них - Конвенція ООН про права людей з інвалідністю, яка була ухвалена 13 грудня 2006 року Генеральною Асамблеєю ООН [94], [194].

Прийняття Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю набуло в соціальній сфері об'єктивних і закономірних відгуків на міжнародні виклики, пов'язані із загрозливими тенденціями щодо зростання кількості осіб з інвалідністю. Важливо підкреслити, що основна мета цієї Конвенції полягає в стимулюванні, захисті та забезпеченні повної і рівної реалізації всіх основоположних прав і свобод осіб з інвалідністю, а також у сприянні поваги до них. Дотримуючись Конвенції, на думку О.Я. Мельник, «доречним буде відзначити, що вона: 1) закріплює систему основоположних прав осіб з інвалідністю; 2) визначає систему соціальних прав осіб з інвалідністю; 3) покладає на держави, які її ратифікували, зобов'язання імплементації положень у внутрішнє законодавство про соціальний захист» [122, с. 8].

Конвенція про права осіб з інвалідністю була ратифікована ЗУ від 16.12.2009 р. [94], [194]. Визначаючи місце зазначеної Конвенції в системі джерел права соціального забезпечення, професор В.Л. Костюк робить висновки щодо її значення, а саме: виступає «базисом закріплення найважливіших прав осіб з інвалідністю; визначає соціальні орієнтири; виступає основним міжнародним договором у системі джерел права соціального забезпечення; виступає міжнародно-правовим базисом розвитку внутрішнього законодавства про права осіб з інвалідністю; потребує глибокої імплементації в національне законодавство» [99, с. 129]. На цьому етапі, зокрема, ратифікована Конвенція МОП «Про мінімальні норми соціального забезпечення» № 102 [187].

Відбувається гармонізація законодавства в соціальній сфері до вимог ЄС з поступовим посиленням нормотворчих дій євроінтеграційного характеру. Зокрема, у 2005 році було прийнято План дій «Україна – Європейський Союз» щодо посилення діалогу та співробітництва з соціальних питань, та у 2010 році Європейська Комісія прийняла Європейську стратегію інвалідності на період 2010-2020 роки, що розширила права людей з обмеженими можливостями, щоб вони могли в повній мірі брати участь у суспільному житті ЄС.

*Четвертий етап (2014 - по теперішній час )* – етап реалізації Угоди про асоціацію з ЄС та європейських соціальних стандартів; цифрової трансформації соціальної сфери; пандемії та запровадження воєнного стану, оперативного та екстреного (кризового) реагування на загрози; залучення представників недержавного сектору до надавання соціальних послуг; планування перехідного періоду після припинення дії воєнного стану та періоду повоєнного відновлення. Законодавство в цій сфері розвивається швидкими темпами з прийняттям великої кількості нормативних актів у сфері державного управління [14, с. 925]. Основні НПА цього етапу наведено в Додатку А.

Цей етап також характеризується певними інституційними змінами, наприклад, в ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (09.07.2003 № 1057-IV) вносяться зміни, які містять заміну в тексті Закону певних назв органів «Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України» та «Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку» на відповідно назву «національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг» та «національна комісія з цінних паперів та фондового ринку» згідно із ЗУ № 1323-VII від 05.06.2014 р., або, наприклад, з 01.01.2023 р. набула чинності оновлена редакція ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», відповідно до якої уповноваженим органом управління в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та від нещасного випадку визначено Пенсійний фонд України.

Також важливими змінами на цьому етапі є врахування міжнародних норм, зокрема Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю. Так у 2017 році в тексті законів і підзаконних НПА, наприклад, ЗУ «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам», ЗУ «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» слова «інвалід», «дитина-інвалід» та «інвалід з дитинства» в усіх відмінках і

числах замінено словами «особа з інвалідністю», «дитина з інвалідністю» та «особа з інвалідністю з дитинства».

Також вважаємо за потрібне окреслити ще одну особливість сучасного етапу – це інтенсивний розвиток соціального права нашої держави, який підштовхується, зокрема, і появою нових ризиків (раніше відомими були такі ризики, як захворювання, самотність, бідність, соціальні негаразди, однак нові загрози, як-то пандемія, збройний конфлікт, війна ще більш підсилюють ризик незахищеності людини) та нових соціально вразливих категорій населення (або збільшення їх кількості), які потребують соціального захисту та підтримки, і держава через законодавство та інші соціально-захисні механізми має швидко реагувати та мінімізувати ці ризики, забезпечити соціальну безпеку та захист людини.

Крім того, це етап прискорення гармонізації із законодавством ЄС, який розпочався з підписанням Угоди про асоціацію з ЄС – наймасштабнішого міжнародного документа, який будь-коли укладала Україна та продовжується адаптацією національного законодавства до європейських стандартів, визначених багатосторонніми міжнародними інструментами Ради Європи в соціальній сфері, якими є Європейська соціальна хартія (переглянута) [66] та Європейський кодекс соціального забезпечення [67].

Тому саме цей етап розвитку національного законодавства у сфері соціального захисту вважаємо надзвичайно насиченим з певними характеристиками, як: 1) планування нормотворчої діяльності відповідно до виконання Угоди про асоціацію та в аспекті адаптації до європейських стандартів у соціальній площині; 2) прийняття низки нових та оновлення чинних законів у соціальній сфері з урахуванням європейських цінностей і принципів.

Саме на цьому етапі 11.11.2016 р. Україна долучається до Європейського кодексу соціального забезпечення (переглянутого) (06.11.1990 р. № ETS № 139) [67] шляхом його підписання, який є орієнтиром

європейської моделі соціального забезпечення, заснованої на соціальній справедливості.

У наукових колах представлена важлива позиція, а саме д.ю.н. О.В. Москаленко зазначає: «у випадку з Україною європеїзація має декілька значень: по-перше, вона означає вплив європейських процесів і явищ на українське суспільство; по-друге, може розглядатися як безпосереднє залучення України до європейських процесів; по-третє, вона становить собою сприйняття Україною передового досвіду європейських народів» [126, с. 139].

Вважаємо, що процес європеїзації системи соціального захисту України формується доволі швидко, по-перше, відбувається зміна правової культури в цілому, вона наповнюється європейськими цінностями (принципи демократії, справедливості, верховенства права, захисту прав і свобод людини) та підсилюється виборюванням права держави та її громадян на свободу, незалежність і недоторканність; по-друге, здійснюється зміна законодавчих підходів, які враховують європейські соціальні стандарти та цінності; по-третє, відбувається європеїзація національної судової практики.

До того ж важливо зазначити конституційні зміни. Так, 07.02.2019 до Конституції України було внесено зміни щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору [172].

2021 рік характеризується започаткуванням підписання Декларацій про підтримку європейської перспективи України країнами ЄС, серед яких: Хорватія, Словаччина, Естонія, Литва, Латвія, Польща, Словенія та вже після повномасштабного вторгнення у 2022 році з'явилася офіційна підтримка цієї європейської перспективи.

Важливим для характеристики цього етапу є також аналіз регіональної Доповіді про соціальний захист у світі у 2020-22 роках: соціальний захист на роздоріжжі – на шляху до кращого майбутнього. Так, МОП у своїй Доповіді підкреслює, що у всіх країнах соціальний захист відіграв ключову роль у реагуванні на кризу, спричинену пандемією COVID-19. Однак криза виявила

системні недоліки в охопленні, адекватності та всебічності існуючих систем соціального захисту, які виникають із проблем, характерних для сучасного світу праці. Зазначається, що доповідь закликає країни вдосконалити механізми, зокрема розширити охоплення працівників усіх видів зайнятості та покращити національний консенсус щодо соціального захисту шляхом впровадження соціального діалогу. Здійснення цих важливих політичних заходів представляло б «стратегію високого рівня» до майбутнього соціального захисту» [123].

Аналіз цієї доповіді показав, що пандемія COVID-19 виявила розроблення країнами регіону всеосяжної системи соціального захисту, однак існують значні субрегіональні відмінності з вираженими прогалинами в правовому та ефективному охопленні, а також у зниженні адекватності та інвестицій у соціальний захист.

Пандемія COVID-19 та інші загрози ще раз підкреслили важливість забезпечення універсального соціального захисту, людиноорієнтованого відновлення та інклюзивного майбутнього.

Важливою є точка зору О.С. Арсентьевої, котра виокремлює декілька пріоритетів, розвиток яких підкреслила пандемія та які, на нашу думку, визначають ще більш небезпечну загрозу – повномасштабне вторгнення РФ в Україну, що об'єднало людей у прийнятті універсальних рішень. Зокрема, авторка пропонує, по-перше, щоб заходи соціального захисту, як відповідь на COVID-19 та інші загрози, зберігалися до тих пір, поки криза не вщухне й не почнеться повноцінне відновлення. По-друге, необхідність забезпечення людиноорієнтованого відновлення дозволило б створювати багато робочих місць з урахуванням медичних, соціальних, екологічних цілей і глобального потепління, сприяло б забезпеченню стабільності доходів, створенню робочих місць і зміцненню згуртованості та інклюзивності суспільства, розширенню бази оподаткування та фінансування універсального соціального захисту. По-третє, поступово впливати на суспільства, змінювати його психологію та виробити розуміння того, що спільний індивідуальний

добробут є частиною колективного благополуччя та безпекою інших. Вищезазначені події продемонстрували всьому світу незамінний характер соціального захисту в цілому [18, с. 15-16].

Для характеристики цього етапу також слушною представляється позиція Л.В. Котової, яка проаналізувавши розвиток законодавства у сфері надання соціальних послуг, починаючи з 2014 року, виокремила 4 умовних періоди та правильно зазначила, що період з 2014 по 2018 роки – це реформування соціальної сфери, яка відбувалась паралельно з реформою децентралізації; а період з 2019 по 2022 роки характеризується прийняттям нового Закону України «Про соціальні послуги» та інших важливих НПА у цій сфері; з 2022 року - по теперішній час – оперативне та екстрене (кризове) реагування на загрози (війна, воєнний стан) та прийняття певних НПА; перспективний період – повоєнного відновлення» [101, с. 147]. Про закономірність реформи децентралізації також робили акцент ряд вчених, обґрунтовуючи це необхідністю «делегування повноважень і коштів місцевим громадам, встановлення незалежних моніторингових організацій для контролю бюджетних коштів і належного надання соціальних послуг» як ключового напрямку вдосконалення соціальної ситуації в Україні [4, с. 2865-2866].

Більш детальний аналіз нормативно-правових актів, які приймалися в період з 2022 року як екстрена реакція на таку загрозу як повномасштабна агресію РФ та воєнний стан, а також акти, які приймалися раніше як реакція на COVID-19 та збройний конфлікт на сході України, дозволив запропонувати ще один вид класифікації нормативно-правових актів у сфері соціального захисту населення, а саме за реакцією на певні юридичні факти, загрози, кризи: нормативно-правові акти планового реагування (норми яких містять повну процедуру надання соціальних послуг) та нормативно-правові акти, екстреного (кризового) реагування (норми яких містять спрощені та оптимізовані процедури надання послуг). На нашу думку, ця додаткова класифікація спочатку на теоретичному рівні дозволить розробити алгоритм

етапів прийняття таких актів за спрощеною процедурою, а в подальшому практично застосовувати цей алгоритм у будь-якій кризовій (екстреній) ситуації певними правозастосовними органами в соціальній сфері.

На цьому етапі в березні 2022 року Мінсоцполітики достатньо швидко реагує на зміни та розробляє Рекомендації щодо організації надання соціальних послуг в умовах воєнного стану [214, с. 93], в яких окреслена спрощена процедура надання окремих соціальних послуг (місцевим органам влади дозволяється приймати рішення упродовж доби з моменту одержання відповідної заяви, звернення, повідомлення про необхідність надання допомоги особі). Оскільки на момент повномасштабного вторгнення кількість норм, що дозволяли б надавати послуги екстрено, була невелика, тож виникла необхідність швидких внесень змін у законодавство. Так, приймається постанова КМУ від 16.03.2022 р. № 294, яка внесла зміни до «Порядку надання соціальних послуг особам з інвалідністю та особам похилого віку, які страждають на психічні розлади» та дозволила такі соціальні послуги, як стаціонарний догляд, паліативний догляд, догляд вдома, підтримане проживання надавати екстрено [173]; потім постанова КМУ від 07.05.2022 р. № 560, якою доповнено попередні зміни до Порядку та уточнено, що соціальні послуги можуть надаватися екстрено (кризово) у разі існування загрози життю чи здоров'ю особи та під час дії надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях [171]. Серед послуг є: представництво інтересів; підтримання проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю, бездомних осіб; соціальний супровід сімей/осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах; догляд вдома; догляд стаціонарний; денний догляд, денний догляд дітей з інвалідністю; паліативний догляд; соціально-психологічна реабілітація; натуральна допомога; переклад жестовою мовою; транспортні послуги [171].

Важливо зазначити, що з початком війни була необхідність оперативного та екстреного (кризового) реагування на певні загрози шляхом прийняття нормативно-нормативних актів або змін до них, що підкреслює



універсальність та важливість соціального захисту для людини в надскладних умовах, однак і надалі продовжується оптимізація надання соціальних послуг. Зокрема, зміни від 14.04.2022 р. до ЗУ «Про соціальні послуги» [199] розширили повноваження місцевих рад; ввели надання соціальних послуг екстрено (кризово) у період дії воєнного стану; змінили порядок визначення сукупного доходу з урахуванням 3-х, а не 6-ти місяців тощо.

Окрім того, у серпні 2023 набув чинності наказ Мінсоцполітики «Про затвердження Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/ територіальної громади у соціальних послугах» [183]. У цьому акті викладена організація визначення потреб населення в соціальних послугах під час дії воєнного або надзвичайного стану, а також у перехідний період після його припинення. У Порядку враховано всі зміни, які були прийняті в попередніх нормативно-правових актах.

Насамперед цей період характеризується запровадженням законодавчих механізмів, які дозволяють відновлювати та покращувати якість соціальних послуг на рівні громади завдяки залученню представників недержавного сектору до надавання соціальних послуг, зокрема шляхом соціального замовлення, поруч з державно-приватним партнерством, конкурсами соціальних проєктів, соціальних програм тощо.

На нашу думку, ці зміни стали можливими, тому що проведена реформа децентралізації, в результаті якої впроваджуються та застосовуються нові механізми взаємодії між державними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, а також йде максимальне наближення соціальної послуги до безпосереднього її споживача. Тому в експертному середовищі висловлюється думка, що модель адміністрування державних соціальних програм, соціальних послуг і соціальної роботи, яка на цей час застосовується у сучасній системі соціального захисту, вимагає гармонізації з процесом реформування місцевого самоврядування й територіальної організації влади в Україні. Це передбачає суттєві зміни, спрямовані найперше на забезпечення надання соціальних послуг і використання відповідних сервісів на базовому

рівні в територіальних громадах, які мають достатні ресурси та можливості [260].

Соціальне замовлення – це спосіб організації надання соціальних послуг, коли громада укладає угоди з незалежними постачальниками для виконання конкретних завдань, визначених на основі потреб населення. Такий спосіб врегульовано ЗУ «Про соціальні послуги» [199] та Порядком надання соціальних послуг. Важливо підкреслити, що хоча такий інструмент як соціальне замовлення ще не має достатньої популяризації, але представники громадянського суспільства все ж таки зацікавлені брати участь у конкурсах на надання соціальних послуг у контексті їх відновлення. Саме громадські організації зможуть залучити додаткові ресурси (благодійність, гранти, співпраця з міжнародними організаціями); сфокусуватися на конкретних соціальних проблемах людини в громаді; стати так званим «медіатором» у побудові довірчих відносин між громадянами й органами влади та в цілому покращити доступність соціальних послуг.

Тому підтримуємо позицію про необхідність «активної адвокаційної роботи на локальному рівні» з метою залучення більшої кількості учасників до системи надання соціальних послуг, створення умов для співпраці органів влади та громадського сектору [258].

Наступна характеристика періоду пов'язана з розвитком цифровізації та цифровими трансформаціями в соціальній сфері шляхом запровадження нових онлайн - сервісів, зокрема, нових сервісів вебпорталу електронних послуг Пенсійного фонду України, які спрямовані забезпечити ефективну взаємодію з громадянами та оперативне надання інформації на вебпорталі електронних послуг ПФУ та є орієнтованими, у тому числі на пенсіонерів, застрахованих осіб та страхувальників. Серед сервісів було започатковано налаштування послуги безкоштовного СМС-інформування (щодо призначення/перерахунку пенсії; сплати страхових внесків роботодавцем і розміру страхового стажу); отримання довідок, достовірність яких підтверджується QR-кодом (про розмір сплачених внесків (форма ОК-5), витягу із Реєстру застрахованих осіб, довідок

про розмір пенсії); інформації про «зароблений» страховий стаж (загальний та в розрізі кожного року), щомісячні відрахування (єдиного соціального внеску) роботодавцем через кабінет страхувальника [162].

Однією з важливих новацій у сфері цифровізації соціальних послуг вважаємо можливість подачі заяви про призначення пенсії через вебпортал електронних послуг Пенсійного фонду України (для цього необхідно мати кваліфікаційний електронний підпис та скан-копії необхідних документів) [149]. Інформація, яка розміщена на вебпорталі вказує на популярність електронних послуг (розділ «Статистика»), таких як: отримання довідки з QR-кодом; щодо оцифрування паперових трудових книжок; ідентифікація пенсіонерів з числа ВПО; видача електронних листків непрацездатності [79].

Зазначимо, що саме цифровізація та цифрові трансформації підсилюють такий компонент принципу верховенства права як доступність, яка є надважливим елементом у галузі права соціального забезпечення. Цифровізація соціальних послуг у період дії воєнного стану допомагає подолати бар'єри та отримати доступ до послуг, наприклад, є можливість пройти ідентифікацію пенсіонерам зі статусом ВПО онлайн через особистий кабінет на вебпорталі ПФУ ([portal.pfu.gov.ua](http://portal.pfu.gov.ua)) або за допомогою відеоконференцзв'язку (відповідно до Порядку, затвердженого постановою правління ПФУ від 20.11.2023 № 49-2).

Зрозуміло, що невирішеними залишається низка питань у соціальній площині, а війна продовжує завдавати руйнівної шкоди соціальній безпеці, у результаті якої: знищуються об'єкти соціальної інфраструктури; зростає кількість громадян, які потребують соціальної підтримки (наразі в Україні нараховується: за даними Міністерства у справах ветеранів станом на 01.08.2023 до Єдиного державного реєстру ветеранів війни (ЄДРВВ) занесено інформацію про ветеранів війни в кількості 908832 осіб [68]; за даними Мінсоцполітики близько 3 мільйонів осіб з інвалідністю [262] та майже 5 мільйонів внутрішньо переміщених осіб за інформацією Мінсоцполітики України [80], з яких соціальну допомогу від держави отримують 2,6 мільйона

громадян України); ускладнюється верифікація інформації щодо кількості осіб, які потребують захисту; недостатньо постачальників соціальних послуг та спеціалістів у цій сфері; посилюється вразливість та емоційний розпач тощо.

Складний період дії воєнного стану в Україні триває, але законодавець, як і суспільство, уже замислюються над плануванням наступних перспективних періодів, а саме: перехідного періоду після припинення дії воєнного стану та періоду повоєнного відновлення. Так, уже прийняті певні НПА, у тому числі Постанова КМУ «Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад» (18.07.2023 р. № 731) [182] та розроблено Порядок визначення територій відновлення, Порядок розроблення, реалізації та моніторингу плану відновлення та розвитку регіонів і планів відновлення та розвитку територіальних громад. Також уже зараз є актуальним та обговорюється на рівні робочих груп План дій щодо відновлення України. Він спрямований на прискорення стрімкого економічного зростання, в рамках якого визначено Національні програми та напрямки для досягнення ключових результатів, у тому числі за напрямом «соціальний захист» [202].

*П'ятий етап (перспективний)* – етап повоєнного відновлення та вступу України до Європейського Союзу.

На даному етапі планується впровадження нової моделі соціальної політики в Україні, яка відповідає принципам та стандартам соціальної політики Європейського Союзу. Ця модель має бути спрямована на покращення якості життя громадян, протидію демографічним змінам, підвищення рівня соціального захисту та зменшення бідності. Враховуючи фінансові можливості держави, акцент має робитися на адресності надання соціальних послуг та ефективному використанні коштів.

Під час реалізації цієї моделі необхідним є врахування основних принципів функціонування ЄС, зокрема «нероздільності соціального та економічного прогресу». Окрім того, важливим вбачаємо розвиток соціальної

політики держави, в якій закладаються принципи та культура взаємоповаги безпосередньо між людьми, а також між людиною та інституціями (державними й приватними), що повністю відповідає баченню Європейської комісії з підтримки політик держав-членів у сфері соціального залучення (безбар'єрності) та соціального захисту.

Вважаємо, що зараз можемо констатувати початок процесу формування військово-соціальної політики держави, яка буде спрямована на реалізацію положень Конституції України [95] та Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [198] та іншого спеціального законодавства в цій сфері через таку відправну точку як військово-соціальна робота.

З урахуванням довготривалого та перспективного унормування соціального забезпечення, захисту та надання соціальних послуг такій категорії, як військовослужбовці (діючі, колишні) та члени їх сімей, перспективним вбачається розвиток військово-соціальної роботи як напрямку соціальної політики. Нормативного визначення такої роботи (діяльності) не існує, але правники-науковці, фахівці з соціальної роботи, психологи використовують зазначений термін. «Військово-соціальна робота» - термін, який зазначений у Директиві командувача Національної гвардії України № Д15 від 26 червня 2017 р. «Про вдосконалення організації роботи з особовим складом у Національній гвардії України», але цей документ не містить визначення даного терміну. В Директиві військово-соціальна робота визначена як напрямок роботи з особовим складом НГУ, за який відповідає заступник командира частини по роботі з особовим складом.

Наразі для фахівців структур морально-психологічного забезпечення особового складу Збройних сил України розроблено Довідник, який містить розділ «Військово-соціальна робота» (<https://dovidnykmpz.info/>).

В.І. Савицький характеризує військово-соціальну роботу як інтегрований варіант соціальної роботи й управління військами, спрямований на військове виховання, роботу з гуманітарних питань. Ця взаємопов'язаність

обумовлюється методологічним підґрунтям соціальної роботи, яка базується на системному уявленні про суспільство, його цілісність, розуміння закономірностей, що впливають із взаємодії та взаємозалежності суспільства та людини, людини та природи [242].

В.І. Савицький пропонує типи клієнтів військової соціальної роботи: 1. військовослужбовці (офіцери, прапорщики та мічмани, сержанти та старшини, солдати та матроси); відповідно соціальна робота з військовослужбовцями; 2. працівники Збройних Сил; це – цивільні громадяни, що працюють в установах силових відомств за наймом і не є військовослужбовцями; 3. жінки – військовослужбовці та працівниці ЗСУ; 4. військові пенсіонери, колишні військовослужбовці; це – соціальна робота з особами, яких звільнено з військової служби; 5. учасники Другої Світової війни та інших воєн; 6. сім'ї нинішніх і колишніх військовослужбовців – соціальна робота з членами сімей військовослужбовців; 7. допризовна та призовна молодь – соціальна робота з допризовною та призовною молоддю [242].

Інші дослідники вбачають у перспективних напрямках розвитку військово-соціальної роботи такі аспекти: управління соціальними послугами в громаді, взаємодія ресурсів громади та військових частин, залучення неприбуткових організацій та соціальних служб у взаємодію з фахівцями, які виконують військово-соціальну роботу, створення робочих місць для військовослужбовців, які вийшли в запас, розроблення державної політики щодо військовослужбовців і членів їхніх сімей [285, с. 416].

Переконаані, що цей напрям соціальної роботи має значні перспективи розвитку та може стати відправною точкою для формування військово-соціальної політики держави.

Важливим на етапі післявоєнного відновлення також буде впровадження інтегрованої стратегії соціального захисту з урахуванням специфічного статусу окремих категорій населення, таких як ветерани, чорнобильці, внутрішньо переміщені особи тощо. Отже, виникає необхідність у проведенні аналізу компонентів існуючої соціальної системи з метою забезпечення

гармонійного та самостійного життя людини. Також потрібно встановити чіткі, прозорі та об'єктивні критерії, які визначатимуть право на отримання соціальних послуг і виплат.

На нашу думку, соціальна політика, у тому числі такий її вектор як військова-соціальна політика, має бути людиноцентричною, гнучкою та спроможною надавати послуги й виплати незалежно від місця перебування в Україні та базуватися на довгострокових цілях відповідно до соціальної політики ЄС. Серед пріоритетних напрямків періоду післявоєнного відновлення залишаються: підвищення рівня пенсійного забезпечення, цифрова трансформація соціальної сфери, соціальна підтримка малозабезпечених та осіб, що перебувають у складних життєвих обставинах, безбар'єрна інтеграція всіх членів суспільства, зокрема військовослужбовців, ветеранів війни, осіб з інвалідністю, інших маломобільних груп у соціально-економічне життя громад. Ця нова модель соціальної політики забезпечить підвищення якості життя, демографічну стійкість, достатній рівень соціального захисту та довіру громадян до влади.

Таким чином, дослідивши різні класифікації джерел та здійснивши власну періодизацію національного законодавства в соціальній сфері, можемо дійти висновку, що джерела права соціального забезпечення України містять великий масив нормативно-правових актів, зумовлений передусім:

а) необхідністю вироблення власної політики держави у сфері соціальних відносин на різних етапах її розвитку, яка має реагувати та реагує на появу нових соціальних ризиків;

б) відсутністю цілісної науково-обґрунтованої концепції соціальної політики держави та її поступове формування, що стало також однією з причин зростання кількості нормативно-правових актів;

в) складністю та розмаїттям правовідносин з соціального забезпечення, широким колом суб'єктів і учасників цих відносин;

г) специфікою самої системи соціального захисту з її структурними елементами, зокрема пенсійне забезпечення, соціальна допомога, соціальне страхування;

д) складністю об'єкта правового регулювання, що породжує певні перешкоди в удосконаленні та систематизації норм права.

Наслідком цього є колізії, прогалини між нормативно-правовими актами, навіть різні підходи щодо врегулювання спірних питань за адміністративною процедурою та судовою практикою. Тому на сьогодні жодна спроба систематизації, зокрема кодифікації існуючих нормативних актів у сфері соціального законодавства, не реалізована. Однак, на нашу думку, кодифікація соціального законодавства є необхідним кроком до реформування її системи та приведення до європейського рівня з метою забезпечення ефективної реалізації конституційних прав і свобод людини й громадянина в соціальній площині.



## Висновки до розділу 1

1. Розмежовано поняття «соціальний захист» і «соціальне забезпечення», та встановлено широке вживання в національному законодавстві поняття «соціальний захист», оскільки «соціальний захист» містить у собі «соціальне забезпечення», але їм не обмежується. У розкритті концептуальних підходів сформульована дефініція поняття «соціальний захист» в аспекті забезпечення принципу верховенства в праві соціального забезпечення - як комплекс (система) економічних, соціальних та організаційних заходів, які здійснюються державою на засадах рівності та справедливості з метою гарантування кожній особі права на мінімально-необхідний рівень життя у вигляді підтримки за наявності соціальних ризиків і непередбачуваних обставин економічного, фізіологічного та демографічного характеру.

2. Аргументовано, що поняття «соціальна безпека» вивчається як особисте сприйняття та усвідомлення людиною власної безпеки та добробуту в соціальному контексті; належний стан соціальної безпеки дозволяє державі гарантувати верховенство права, пріоритет прав людини й громадянина та за допомогою економічних умов забезпечувати соціальні права; «соціальна безпека» гарантується заходами соціального захисту.

3. У контексті принципу верховенства розглядається, що право на соціальний захист має своєрідний природно-правовий характер і належить кожній особі з моменту народження. Тому його визнання та гарантування покладається на державу. Система соціального захисту виступає в ролі допоміжного механізму стосовно соціальних прав людини та функціонує в умовах досягнення найвищого ступеня розвитку державного устрою - соціальної держави.

4. З'ясовано, що джерела права соціального забезпечення України містять великий масив нормативно-правових актів, що зумовлено передусім складністю системи та розмаїттям правовідносин з соціального забезпечення,

динамічністю виникнення нових соціальних ризиків, широким колом суб'єктів та учасників відносин, специфікою самої системи соціального захисту з її структурними елементами. Складність об'єкта правового регулювання породжує певні перешкоди в удосконаленні та систематизації норм права. У результаті цього виникають колізії, прогалини між нормативно-правовими актами, навіть різні підходи щодо врегулювання спірних питань за адміністративною процедурою та судовою практикою. Тому на сьогодні жодна спроба систематизації, зокрема кодифікації існуючих нормативних актів у соціальній площині, не реалізована.

5. Розроблена авторська періодизація розвитку законодавства в соціальній сфері з моменту незалежності держави, яка складається з 5 умовних етапів: 1 етап (1990-1996 роки) – етап розбудови незалежної національної системи соціального захисту та соціального забезпечення України, розробка НПА, які встановлювали державні соціальні гарантії для пільгових і соціально незахищених верств населення. Ядром цього етапу стало прийняття Конституції України, завершення так званого «радянського періоду» та початок наскрізного «конституційного періоду» розвитку законодавства в соціальній площині; 2 етап (1996-2003 роки) – етап розвитку та модернізації системи соціального захисту та соціального забезпечення в Україні, перехід до багаторівневої моделі пенсійного страхування; 3 етап (2004-2013 роки) – етап реформування та удосконалення системи соціального захисту та соціального забезпечення; посилення євроінтеграційних процесів; 4 етап (2014 р. - по теперішній час) – етап реалізації Угоди про асоціацію з ЄС та впровадження європейських соціальних стандартів і цінностей; цифрової трансформації соціальної сфери; пандемії та запровадження воєнного стану, оперативного та екстреного (кризового) реагування на загрози; залучення представників недержавного сектору до надання соціальних послуг; планування перехідного періоду після припинення дії воєнного стану та періоду повоєнного відновлення; 5 етап (перспективний) – етап повоєнного відновлення та вступу України до Європейського Союзу. Впровадження нової

моделі соціальної політики в Україні, яка відповідає принципам і стандартам соціальної політики ЄС та формування інтегрованої стратегії соціального захисту з урахуванням специфічного статусу окремих категорій населення.

6. Підтримано позицію вчених щодо системності в праві соціального забезпечення, як об'єктивної вимоги до правового механізму, що має відображатися в системі законодавства та відповідно бути втіленим з прийняттям кодифікованого нормативно-правового акта – Соціального кодексу України.

7. До Загальної частини Соціального кодексу України вважаємо за необхідне закріпити норми, які регулюють специфіку й загальні положення та правові інститути, а саме ті, що а) визначають засади функціонування соціальної держави на основі соціальної політики, зокрема, її новий напрям «військово-соціальна робота» (так звані норми-засади); б) містять норми-дефініції, які закріплюють формулювання основних понять, які є фундаментальними, базовими для галузі права соціального забезпечення, а саме: «соціальний захист», «соціальне забезпечення», «соціальна безпека», «соціальні права», «соціальна політика», «верховенство права», «міжнародні соціальні стандарти» тощо; в) закріплюють сферу дії кодексу і предмет правового регулювання; г) закріплюють механізми реалізації конституційного права на соціальний захист; д) окреслюють правове становище людини та громадянина в соціальній сфері; е) встановлюють правосуб'єктність чи соціально-правовий статус учасників; є) закріплюють принципи та загально-правові інститути права соціального забезпечення; ж) містять вказівки щодо джерел та їх видів (класифікації) і встановлюють порядок імплементації норм міжнародного законодавства тощо; з) вказують на юридичні факти, з якими пов'язують виникнення, зміну або припинення соціально-забезпечувальних правовідносин; и) називають організаційно-правові форми та види соціального захисту, соціального забезпечення та надання соціальних послуг».

8. Розділ Соціального кодексу України «Принципи права соціального забезпечення» має складатися з двох підрозділів «Загальні (універсальні) принципи» та «Галузеві принципи». Принцип верховенства права як формуючий фактор національної правової системи запропоновано закріпити в підрозділі «Загальні (універсальні) принципи». Принцип соціальної відповідальності як показник сталого й стійкого розвитку суспільства, зокрема в соціальній сфері, варто зазначити в підрозділі «Галузеві принципи». У вказаному розділі повинно бути відображено втілення та розвиток принципів, закріплених в ч. I Європейської соціальної хартії (переглянутої) та Європейської конвенції з прав людини, преамбула яких визначає верховенство права як об'єднуючу цінність для урядів держав, що підписали Конвенцію, та відповідають їй.

9. Вважаємо також, що новий Соціальний кодекс України має містити норми, які визначали б поняття «соціальний ризик» та їх види навіть в умовах різних адміністративно-правових режимів, зокрема воєнного стану.

10. Особлива частина Соціального кодексу України має бути присвячена окремим інститутам права соціального забезпечення – це пенсії, допомоги, компенсації, соціальне та медичне обслуговування, соціальні послуги тощо; у кожному розділі потрібно встановити систему соціального забезпечення, а також визначити його елементи.

Матеріали розділу висвітлено в таких наукових працях автора: [136], [138 ], [141].

## РОЗДІЛ 2

### ГАРАНТІЇ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

#### 2.1. Принцип верховенства права в системі права соціального забезпечення

Правова держава існує та базується на основі соціально справедливого права, де громадяни мають рівні конституційні права й свободи та є рівними перед законом. Так само існування реальної рівності громадян перед законом можливе на засадах панування принципу верховенства права, який являє собою похідну від усіх загальних засад права. Як похідна від ідей справедливості, рівності, свободи та гуманізму, верховенство права формує відповідний образ правової системи й визначає ті умови, що дозволяють перетворити цей образ на реальність. Відданість принципу верховенства права - загальноприйнята в усьому світі міра легітимності уряду [275, с. 10; 14]. І хоча цей принцип є політичним ідеалом сьогоденного світу, згоди щодо його точного визначення не має до тепер. Як влучно з цього приводу зауважив учений Б. Таманага, «у терміні «верховенство права», подібно до «демократії», стільки ж визначень, скільки є правознавців, що безпосередньо зацікавлені в цьому питанні» [275, с. 130].

Доктринальне тлумачення цього принципу належить англійському вченому-конституціоналісту А. Дайсі, який зазначає верховенство права як «визнання та беззастережне сприйняття найвищої цінності людської особи, її невідчужуваних прав і свобод», що є «основою, а не результатом права країни», а правила, що лежать в основі конституційного кодексу, є «не джерелом, а наслідком прав осіб» [55, с.522, 527]. Основу принципу верховенства права, на думку А. Дайсі, становлять три положення: 1) відсутність державного свавілля; 2) підпорядкування кожного звичайному

закону, який застосовується судами; 3) загальні норми конституційного права утворюють результат загального права країни [55, с. 212–231]. Колега А. Дайсі, професор конституційного права Великобританії Г. Вейд, надає верховенству права п'ять взаємопов'язаних значень: 1) принцип верховенства права означає, що всі дії держави мають бути вчинені відповідно до права в тому сенсі, що всі дії виконавчої влади, що стосуються прав та свобод індивідів, мають бути уповноважені правом; 2) діяльність виконавчої влади має здійснюватися згідно з тими нормами та принципами, які обмежують її дискреційні повноваження та унеможливають зловживання; 3) усі суперечки стосовно законності актів державних органів мають бути вирішені судами, які є незалежними від виконавчої влади; 4) закон має бути єдиним для держави та особи в тому сенсі, що уряду, якщо це не є необхідним, не можуть належати привілеї та виняткові повноваження щодо відмови застосування деяких положень закону; 5) поза сферою державної адміністрації верховенство права означає, що ніхто не може бути покараний за злочини, які не визначені законом, те ж саме стосується до адміністративних правопорушень [134, с. 25].

С.П. Головатий, наслідуючи концепцію А. Дайсі, розглядає принцип верховенства права як обмеження влади, спираючись на те, що державна влада повинна діяти тільки в межах права й уникати свавілля. Цей принцип визначає, що владні органи й посадові особи мають здійснювати свої повноваження в межах, обсязі, способі та порядку, передбаченому законом. Крім того, важливо, щоб особа, яка постраждала від дій влади, мала можливість оскаржити їх в судовому порядку, а суд розглядає конституційні аспекти й застосовує ефективні санкції у випадках незаконних дій влади, та відновлює порушені права. Також принцип передбачає рівність перед законом, що забезпечується незалежністю судів і безстороннім характером закону в контексті відносин між владою та особою. Одночасно верховенство права підкреслює, що конституційне право є не джерелом прав людини, а їх наслідком [51, с. 1451-1454, 1481-1484, 1508-1516].

Традиційно верховенство права розглядається в науці як орієнтир діяльності держави, що відображає й забезпечує пріоритет прав і свобод людини та громадянина. В юридичній енциклопедії верховенство права тлумачать як принцип, що передбачає «панування права в життєдіяльності громадянського суспільства та функціонуванні правової держави» [307, с. 341].

Досліджуючи права людини й громадянина, П.М. Рабінович трактує верховенство права як «всезагальну роль права у стосунках між усіма учасниками суспільного життя, у життєдіяльності державних і недержавних організацій, соціальних спільностей, груп, об'єднань, усіх людей» [211, с. 11]. Цікавими є також погляди С. Андрощука, який вважає верховенство права ідеальним принципом, що означає «кінцеву мету, те, до чого слід прагнути - верховенство прав і свобод людини в державі та суспільстві, а також вимагає від держави втілення в законодавство і правозастосування засад природного права» [16, с. 75].

Наукова думка М. Козюбри викладена таким чином, що у верховенстві права переплітаються «правові та політичні, культурні й етичні мотиви, внутрішньодержавні та міжнародні, цивілізаційні й загальнолюдські аспекти, наукова істина й цінності добра та справедливості» [88, с. 7]. Учений зазначає, що самостійного значення принцип верховенства права набуває лише тоді, коли право розглядається як «явище, яке не створюється апріорним шляхом і не міститься виключно у законах та інших нормативних актах, тобто коли має місце теоретичне й практичне розрізнення права і закону, коли право розглядається як соціальний феномен, тобто коли воно розглядається як явище, безпосередньо пов'язане з такими фундаментальними категоріями, як справедливість, свобода, рівність, гуманізм» [89, с. 27].

Аналогічно визначено цей принцип О.В. Петришиним, який звертає увагу на тому, що з часу свого виникнення ідея верховенства права була окреслена в контексті змістовних цінностей, що характерні для демократичного суспільства [135, с. 25]. С.П. Погребняк аналізує принцип

верховенства права з двох точок зору: формальної та матеріальної. З формального погляду цей принцип визначається наявністю в суспільстві правових норм, яких дотримуються всі суб'єкти, включно з державою. Згідно із цим сам факт існування правил і процедур обмежує дії держави, а індивід знає, як себе поводити та чого очікувати від інших. Формальний аспект містить вимоги до системи права: наявність чітких і доступних норм (правил, установлених для нескінченної кількості випадків певного виду й невідомої кількості осіб різних категорій); зрозумілість цих норм (простота та несуперечливість); доступність (без права зворотної дії); стабільність права й послідовність правотворчості, а також наявність усталеної практики реалізації норм права з гарантією однакового їх застосування [148, с. 29].

Матеріальний аспект верховенства права полягає в існуванні чітких стандартів, які визначають суть позитивного права. Отже, верховенство права - це панування права певного змісту. Матеріальний аспект верховенства права передбачає такі вимоги: норми права повинні відповідати стандартам основоположних прав і свобод людини та громадянина, а також загальним стандартам права, іншим принципам природного права. Виконання цих вимог забезпечується уявленням про обмеженість впливу держави на зміст права; наявністю чітко викладених прав людини та судової системи, за допомогою якої будуть усуватися невідповідності стандартів прав людини, загальними принципами права та інші стандартами природного права; міжнародними угодами з прав людини; незалежною правовою процедурою; принципами пропорційності та добросовісності; сильною конституційною традицією та відповідною загально-культурною ситуацією [147, с. 163-177].

С.І. Максимов виділяє принцип верховенства права як універсальний принцип співіснування та співробітництва між різними народами та культурами [114, с. 126]. У нашому розумінні науковий погляд А. Стрижака щодо верховенства права визнає його формування під впливом глобалізаційних, міжнародних та євроінтеграційних процесів, що є прогресивним. Цей погляд розглядає верховенство права як поєднання різних



критеріїв, які, хоча і виявляються в різних формах нормативно-правового опосередкування в національному законодавстві, однак мають спільну мету, яка повинна: забезпечити переваги прав і свобод, законних інтересів людини та громадянина в суспільстві, визнавати пріоритет верховенства конституції серед інших актів законодавства країни та втілювати передбачуваність законів і дій державної влади [274, с.65].

На підставі наведених наукових поглядів щодо визначення поняття «верховенство права» можемо констатувати відсутність у доктрині єдиної дефініції цього поняття, оскільки в умовах розвитку всіх сфер правовідносин, верховенство права постійно наповнюється новим змістом і не може розглядатися в жодному визначенні як остаточне. На сьогодні цей принцип із локального трансформовано в універсальний, що реалізується завдяки відповідним механізмам та юридичним інструментам на глобальному, регіональному та національному рівнях. Водночас сучасне вчення про верховенство права в цілому є достатньо сталим, однак може набувати нових смислових характеристик, зважаючи на стрімкий розвиток суспільного життя, зокрема в площині захисту соціальних прав людини. З огляду на тему дослідження в аспекті конституційного права на соціальний захист пропонуємо визначити це поняття як гарантоване державою на засадах рівності, свободи та справедливості, невідчужуване право особи на мінімально необхідний рівень життя, у випадках настання соціальних ризиків та непередбачуваних обставин економічного, фізіологічного та демографічного характеру.

Верховенство права базується на визнанні невідчужуваних прав людини, основою яких має бути людська гідність, що є індикатором належного розміру соціального забезпечення людини державою в разі неможливості першої утримувати себе самостійно. З огляду на це значну вагу в системі основних прав і свобод людини займають соціальні права та свободи, що дозволяють їй реалізувати поведінку в соціальній сфері з метою забезпечення належних умов життя. Реалізація соціальних прав і свобод

сприяє формуванню соціальної держави, якою за Конституцією є Україна. А втім соціальні права та свободи залишаються найменш гарантованою групою конституційних прав і свобод, а це значною мірою впливає на стан соціальної безпеки людини. Зауважимо, що людиноцентричний підхід задає тренд на дотримання стандартів правової та соціальної держави в комплексі для всіх країн, що розділяють такі цінності як «права людини». Тому головним принципом в концепції правової держави залишається верховенство права, що розглядається як загальний принцип показників демократії та законності в правовій державі.

З проголошенням Україною незалежності утвердження принципу верховенства права було визначено як основне завдання в побудові правової держави. Відтак формування національної правової системи України здійснюється з огляду на принцип верховенства права, що має застосовуватися в усіх сферах державного та суспільного життя, тому що виконання цього принципу забезпечує практичну реалізацію прав і свобод людини та безпосередньо гарантує їй невід'ємні природні права, зокрема, соціальні.

Саме на такий підхід орієнтує визначення цього поняття в Основному Законі, відповідно до якого «в Україні визнається і діє принцип верховенства права щодо найвищої юридичної сили Конституції України. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України та повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини й громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується» [95, ст. 8]. На перший погляд зазначена стаття Основного закону пов'язує верховенство права тільки з найвищою силою цього акта відносно інших нормативно-правових актів, але аналіз наукових поглядів із досліджуваного питання дозволяє зрозуміти більш широке його тлумачення щодо побудови справедливої національної правової системи. На цьому зауважує Р.О. Падалка, який зазначає, що закріплення цього принципу демонструє прагнення нашої держави будувати свою правову систему на основі

принципів, що визнаються фундаментальними для будь-якого демократичного суспільства вже упродовж кількох століть [134, с. 10].

Уперше тлумачення цього принципу було наведено Конституційним Судом України, який у своєму Рішенні № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 року зазначив, що «верховенство права вимагає від держави його втілення в правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а відображає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, навіть обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права... Верховенство права, будучи одним з основних принципів демократичного суспільства, передбачає судовий контроль над втручанням у право кожної людини на свободу» [39].

В аспекті наведеного доцільним є дослідження цього фундаментального принципу також на системі його складових, хоча тут постає дискусійне питання про вичерпність підходів щодо його обов'язкових елементів. Філософ права Д. Раз виділяє такі елементи: усі закони мають бути перспективними, доступними, чіткими та стабільними; процес прийняття звичайних законів має регламентуватися відкритими, стабільними, чіткими та загальними правилами; незалежність суддів має гарантуватися; слід дотримуватися принципів природної справедливості; суди повинні мати повноваження щодо контролю за реалізацією цих принципів, має існувати порівняно легкий доступ до судів [134, с. 27].

Існує також безліч інших характеристик змісту доктрини верховенства права, проте можливий консенсус, на нашу думку, наведений у Доповіді Венеційської комісії «Про верховенство права», який активно застосовується в юридичній теорії. Зокрема, у пункті 41 цієї Доповіді зазначено такі обов'язкові елементи поняття «верховенство права», як: 1) законність, зокрема прозорий, підзвітний і демократичний порядок уведення законів в дію; 2) правова певність (визначеність); 3) заборона свавілля; 4) доступ до правосуддя перед незалежними та неупередженими судами, зокрема судовий контроль (перегляд) адміністративних актів (постанов, розпоряджень тощо); 5) повага й дотримання прав людини; 6) недискримінація та рівність перед законом [62, с. 10].

На підставі наведених Венеційською комісією елементів принципу верховенства права американський учений Б. Таманага аргументує наступні його ключові складові: зрозумілість, ясність і передбачуваність положень закону, що підлягають застосуванню як характеристика доступу до закону; розв'язання юридичних питань на основі закону, а не на особистий розсуд; рівність перед законом; здійснення влади відповідно до закону з урахуванням принципів справедливості та розумності; захист прав людини; наявність ефективних засобів вирішення спорів без надмірних витрат і затримок; наявність справедливого суду; виконання та дотримання державою своїх зобов'язань згідно з міжнародним та національним правом [275, с. 106-111, 118-121].

Вважаємо доречним внесення цих складових до змісту верховенства також з огляду на його практичне застосування, зокрема в аспекті реалізації права людини на соціальний захист, оскільки рівень розвиненості суспільства, його гуманності, відношення до загальнолюдських цінностей визначається насамперед його ставленням до найменш захищених членів суспільства, які потребують соціального захисту, а він у сучасних умовах вимагає від держави дотримання передусім такої складової принципу верховенства права, як законність.

Принцип законності є важливим елементом з огляду на необхідність конкретизації основних напрямів юридичної діяльності державних органів. Дотримання цього принципу на етапі створення проєктів нормативно-правових актів дозволяє розробляти «якісні» закони, що відповідають нормам Конституції та чинного законодавства із можливістю передбачити шляхи узгодження існуючих і створюваних нормативних актів. В іншому разі недотримання принципу законності, зокрема порядку прийняття та уведення законів в дію, – постає питання правомочності прийнятого правового акта, тобто його законність як стосовно процедури прийняття, так і змісту в цілому. Тому на практиці реалізація цього принципу видається можливою за умови юридичного закріплення обов'язковості його дотримання в усіх правових формах виконання державою своїх функцій.

Досліджуючи елемент законності, насамперед слід керуватися критерієм «якості й передбачуваності закону» та «правової визначеності», без якого неможливо взагалі говорити про верховенство права. В юридичній науці правова визначеність як елемент верховенства права переважно розглядається в більш широкому аспекті й охоплює такі прояви, як непорушність і нескасовуваність набутих законних прав (*vested rights*); законність очікування (*legitimate expectations*) - право особи у своїх діях розраховувати на сталість існуючого законодавства, а відтак - незворотність закону й неможливість застосування закону до особи, яка не могла знати про його існування (*nonretroactivity*) [113, с. 128-129]. Ми погоджуємось із аргументуванням елементів правової визначеності, наведених Т. Кравцевою, зокрема: непорушність гарантованих прав і свобод людини; якість законодавства, високий рівень законодавчої техніки, однозначність, точність формулювань правових норм; передбачуваність законодавчих змін; єдність і стабільність судової практики; остаточність судових рішень, які набули законної сили [103].

Конституційний Суд України в Рішенні від 27 лютого 2018 року № 1-р/2018 акцентував, що принцип правової визначеності вимагає від

законодавця чіткості, зрозумілості, однозначності правових норм, їх передбачуваності (прогнозованості) для забезпечення стабільного правового становища людини [239]. Передбачуваність означає, що закон має бути по можливості проголошений наперед - до його застосування, а також передбачуваним щодо його наслідків: необхідно сформулювати його достатньо чітко, щоб особа мала можливість скерувати свою поведінку [38, с. 178].

У Рішенні від 6 червня 2019 року № 3-р/2019 Конституційний Суд України виходить з того, що принцип юридичної визначеності як складова конституційного принципу верховенства права є сукупністю вимог до організації та функціонування системи права, процесів правотворчості та правозастосування у спосіб, який забезпечував би стабільність юридичного становища індивіда. Зазначеного можна досягти лише шляхом законодавчого закріплення якісних, зрозумілих норм [218]. Отже, ключовим показником ефективності закону є його відповідність гуманістичній природі права, щоб учасники правовідносин могли передбачити для себе всі можливі наслідки його застосування. Якість закону гарантує стабільність та прогрес суспільства, відображаючи наявний рівень юридичних знань, правових ідей, морально-правових цінностей, а також загальновизнаних норм і принципів міжнародного права [121, с. 39]. Саме «якісний закон» сприяє формуванню правової культури та правової свідомості громадян, зокрема в праві соціального забезпечення.

Стала практика щодо визначення відповідних критеріїв сформувалась також у рішеннях Європейського суду з прав людини. Так, у рішенні по справі «Щокін проти України» (заяви №23759/03 та №37943/06, п. 50–56) суд зазначив, що верховенство права, один із основоположних принципів демократичного суспільства, притаманний усім статтям Конвенції; відсутність у національному законодавстві необхідної чіткості та точності, які передбачали можливість різного тлумачення..., порушує вимогу «якості закону», передбачену Конвенцією, та не забезпечує адекватний захист від

свавільного втручання публічних органів державної влади в майнові права заявника [222].

У контексті дотримання права людини на соціальний захист, на наш погляд, заслуговує на увагу думка А. Стаценка щодо загально-юридичних критеріїв, які впливають на якість закону, а саме: процедура розроблення та прийняття якісних законів; наявність виконавчих та юрисдикційних структур, які забезпечують застосування законодавства; стан законності в суспільстві, що є оцінкою рівня ефективності в цілому, хоча і не дає змоги визначити ефективність того чи іншого закону» [267, с. 26].

Аналіз національного законодавства сфери соціального захисту свідчить в цілому про дотримання процедурних питань під час їх розробки та прийняття. Щодо другого критерію можемо акцентувати на такому недоліку, як відсутність єдиного підходу в забезпеченні застосування законодавства, що регулює соціальний захист населення, у державних органах, зокрема у сфері реалізації державної політики з питань пенсійного та соціального забезпечення. Водночас оцінка на відповідність вимогам закону рішень, дій чи бездіяльності відповідних органів залишається неперіоритетною з огляду на масовості соціальних спорів, що перебувають на розгляді в судах. Варто підкреслити, що дотримання наведених складових принципу верховенства права в процесі правозастосування вимагається й від судових органів, які також повинні керуватися ними під час здійснення правосуддя. І в цьому напрямку ефективним механізмом вважаємо запровадження інституту зразкової справи в Кодексі адміністративного судочинства України, що спрямований на єдності правозастосовної практики та покликаний забезпечити ефективність, передбачуваність та однаковість судової практики, зокрема у відносинах соціальної сфери.

Водночас обов'язковість висновків Верховного Суду, що передбачена Законом України «Про судоустрій і статус суддів» [201] не породжує на практиці зобов'язання їх застосування всіма державними органами в спірних правовідносинах, що створює підґрунтя для вчинення дій відповідними

органами виключно за наявності судового рішення стосовно конкретної особи, яка звернулася за призначенням соціальної виплати. Наведемо приклад рішення Верховного Суду в зразковій справі № 805/402/18 від 03 травня 2018 року, в якому судом зроблено висновок, що Кабінет Міністрів України не наділений правом вирішувати питання, які належать до виключної компетенції Верховної Ради України, так само як і приймати правові акти, які підміняють закони України або суперечать їм [216]. Однак у практичній площині це рішення не створює змін до існуючого нормативного акта та не є обов'язковим для виконання відповідними органами в аналогічних відносинах. Отже, важливим є подальше вдосконалення роботи відповідних органів з метою однакового застосування висновків суду, викладених у рішеннях, що набрали законної сили, у практиці розв'язання соціальних спорів з аналогічних питань відповідними державними органами. Для цього вважаємо за необхідне проведення активної інформаційної роботи Верховного Суду спільно з державними органами, що реалізують національну політику з питань пенсійного та соціального забезпечення задля розробки єдиного підходу в застосуванні вимог чинного законодавства в типових спорах. Зокрема спільна робота Верховного Суду із державними органами у сфері соціального захисту надасть змогу своєчасно та ґрунтовно розробляти пропозиції щодо внесення змін у чинне законодавство та усунення існуючих прогалин.

У контексті наведеного доцільним є розгляд у сфері соціального захисту такої складової принципу верховенства права як заборона свавілля, наслідком якого є недосконалість закону, що може тлумачитися неоднозначно. Свавілья означає сваволю, самовладдя, необґрунтованість. Однак це поняття не є науковим, оскільки не має наукового визначення на відміну від поняття розсуд, яке в юриспруденції має спеціальний зміст. Свавілья межує із дискреційними повноваженнями, оскільки відповідні органи державної влади під час прийняття того чи іншого рішення мають певну свободу розсуду, а отже можуть обирати з кількох допустимих саме те рішення, яке вважають



найкращим за цих обставин. Однак надані дискреційні повноваження повинні використовуватися не свавільно, результатом чого є можливість суду перевірити прийняте рішення на предмет його відповідності вимогам закону на підставі реалізації дискреційних повноважень.

У той же час суд при перегляді відповідного рішення державного органу в судовому порядку має виходити із критеріїв відповідності цього рішення: межах повноважень органу, що прийняв рішення, які встановлені Конституцією та законами України; меті використання цих повноважень; обґрунтованості всіх обставин, що мають значення для його прийняття; своєчасності; розумності; неупередженості; добросовісності; розсудливості; рівності; пропорційності дотримання балансу між негативними наслідками для прав свобод та інтересів людини й цілями, на досягнення яких прийнято відповідне рішення з правом особи брати участь у процесі його прийняття. Однак суд не вправі втручається в дискрецію (вільний розсуд) органу, що прийняв рішення поза межами наведених критеріїв перевірки з підстав неможливості підміни рішення державного органу та надання вказівки щодо вирішення спірного питання. Водночас при дотриманні всіх умов та критеріїв, з метою ефективного захисту соціальних прав людини, суд все ж таки не обмежений у праві вирішення спору шляхом зобов'язання державного органу на прийняття конкретного рішення. Наприклад, відповідно до вимог чинного пенсійного законодавства в питанні призначення пенсії особі виключно Пенсійний фонд України наділений дискреційними повноваженнями. Тобто при зверненні особи із заявою про призначення того чи іншого виду пенсії, компетенція ПФУ поширюється на прийняття відповідного рішення про призначення пенсії або відмову в її призначенні. Однак під час судового оскарження рішення ПФУ та перевірки його на відповідність критеріям, встановленим законом, суд має право зобов'язати пенсійний орган призначити пенсію, якщо особою дотримано всі умови для її призначення, як то: надання заяви відповідної форми, документів, що підтверджують необхідний стаж роботи, пенсійний вік, розмір заробітку за відповідний період тощо. Таким

чином, цей принцип передбачає: чітко окреслені в змісті законодавства правила, які забороняють свавілля та фіксують межі дискреційних повноважень; прозорість діяльності уряду; рішення, які встановлюються іншими уповноваженими органами, мають бути обґрунтованими з можливістю перевірки їх судом.

У той же час можливість перевірки судом прийнятого рішення у сфері соціальних прав людини та громадянина базується на такій важливій складовій принципу верховенства права як доступ до правосуддя незалежними й неупередженими судами, передбачаючи судовий контроль (перегляд) адміністративних актів. Питання доступу до правосуддя є невід'ємною складовою принципу верховенства права, що закріплено в Конституції України і надає право кожному на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Конституційний Суду України в Рішенні від 25 грудня 1997 року № 9-зп/1997 зазначив, що суд не може відмовити в правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права й свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Відмова суду в прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене [238].

Таким чином, доступ до правосуддя передбачає здатність особи безперешкодно отримати судовий захист передбачених законом соціальних прав за встановленою процедурою з дотриманням принципу верховенства права. Водночас остаточність судового рішення та своєчасність його виконання є невід'ємними складовими права на суд. Як зазначає О.В. Лемак, в основу забезпечення справедливого доступу до правосуддя покладено «принцип рівності, який розглядається як гарантії однакового масштабу доступу до судового захисту незалежно від його диференціації, з огляду на

недопущення різного ставлення до однакових чи подібних обставин, що посягає на сутність змісту права на судовий захист» [109, с. 10].

Унаслідок повномасштабного вторгнення з боку російської федерації та проведення активних воєнних операцій і тимчасової окупації окремих територій України низка судів, зокрема в Донецькій, Луганській, Миколаївській, Сумській, Чернігівській, Харківській, Херсонській та інших областях призупинили свою діяльність, що викликало обмеження прав громадян у доступі до правосуддя. Для реалізації конституційного права особи на судовий захист Верховний Суд провів зміни щодо територіальної підсудності більш як ста національних судів, які під час воєнного стану не могли функціонувати, що зафіксовано в дослідженні І.Ю. Татулич під назвою «Особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану» [277].

Відповідне рішення стало підставою для передачі усіх справ, що перебували на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінюється. У зв'язку із неможливістю вивезення паперових справ з приміщень судів, де велись активні бойові дії, доступ до правосуддя в умовах воєнного стану опинився під загрозою. Ефективним механізмом забезпечення доступу до правосуддя, у тому числі щодо захисту соціальних прав, в умовах воєнного стану в аспекті дотримання принципу верховенства права наразі можна вважати запроваджену систему «Електронний суд».

Законом України від 27.04.2021 № 1416-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» передбачено поетапне впровадження функціонування ЄСІТС у зв'язку з прийняттям рішення про відтермінування початку функціонування всієї системи ЄСІТС [170]. Зміст системи Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) полягав у переведенні всіх судових документів в електронний формат для оптимізації обміну інформацією між усіма учасниками судового процесу, а тому процес упровадження ЄСІТС було

розпочато судами шляхом сканування усіх судових справ після 1 вересня 2018 року.

Запроваджена система надала змогу більшості судів після 24.02.2022 відновити здійснення судочинства в умовах воєнного стану в «Електронному суді», а населенню забезпечила доступ до правосуддя без втрати судових справ при наявності документів по справі в «Електронному суді». Щоправда ситуація, коли до 24.02.2022 ця система не мала особливої популярності серед учасників судового процесу, зумовила відсутність необхідного обсягу знань для її використання громадянами. Однак, в умовах воєнного стану та з метою запобігання безпеці учасників справ, вважаємо що подальша модернізація «Електронного суду» є кричущо необхідною.

Вбачаємо, що створення подібної програмної системи є необхідним кроком в сучасних умовах у сфері соціального забезпечення населення, враховуючи окупацію 20% території України на теперішній час і відповідно перебування на цих територіях значної кількості людей, що потребують соціального захисту.

Визнання в демократичному суспільстві найважливішою соціальною цінністю людини зосереджує увагу також на такій складовій принципу верховенства права як повага і дотримання прав людини, а це формує імперативний посил до держави та її інституцій щодо визнання, дотримання та захисту прав і свобод людини та громадянина, зокрема в площині соціального захисту. Цей посил трансформується в обов'язок держави по створенню та реалізації ефективних механізмів правового захисту від будь-яких порушень і неправомірних обмежень, а також відновлення порушених соціальних прав і свобод людини.

За чинною Конституцією України утвердження та забезпечення прав людини є ключовим обов'язком держави. За такої умови в Основному Законі закріплено широке коло особистих, соціально-економічних, політичних і культурних прав і свобод у відповідності до міжнародних стандартів. Проте практична цінність прав і свобод людини та громадянина полягає саме в їх

реальності, тобто в реалізації можливостей, які випливають зі змісту того чи іншого суб'єктивного права.

Права людини, які гарантує Конституція України, є невідчужуваними та непорушними. Існують права, які є абсолютними, зокрема право на життя, заборона катувань тощо та які не передбачають жодних відступів і обмежень у їх здійсненні. Водночас на вимоги статті 64 Основного Закону держава має можливості щодо обмеження права громадян, зокрема на соціальний захист [95, ст. 64]. Неправомірне обмеження створює підстави для відновлення порушених прав і свобод в ефективний спосіб, зокрема в судовому порядку.

Надзвичайно актуальним у контексті захисту права особи на соціальне забезпечення є постанова Верховного Суду від 13 червня 2023 року у справі № 560/8064/22 [154], в якій суд, враховуючи юридичний підхід Конституційного Суду України щодо конституційного обов'язку держави забезпечити посилений соціальний захист як діючих військовослужбовців, військовозобов'язаних або резервістів, так і осіб, які вже виконали свій обов'язок перед державою щодо захисту її суверенітету й територіальної цілісності (ветерани війни) та членів їхніх сімей, статус яких обумовлюється високим ризиком отримання поранення, ушкодження здоров'я чи навіть загибелі під час виконання службових обов'язків під час захисту Вітчизни, дійшов висновку про те, що визначення парламентом у своїй постанові інших (менших), ніж у Законі № 3551-ХІІ, розмірів щорічної допомоги до 5 травня у 2022 році для осіб, які внаслідок виконання обов'язків оборони та захисту держави набули статусу ветеранів війни, свідчить про неналежне виконання державою соціальних зобов'язань щодо ветеранів війни та осіб, на яких поширюється чинність Закону та підриває довіру до держави, оскільки порушуються сама суть конституційних гарантій щодо безумовного забезпечення соціального захисту таких осіб. Таким чином, саме визначений Законом розмір допомоги є належним виконанням обов'язку держави, що унеможлиблює в правовій та соціальній державі змінювати його поготів у меншу сторону підзаконним нормативним актом Уряду.

Що стосується недискримінації та рівності перед законом як складової принципу верховенства права, належить зазначити різне співвідношення у вітчизняному правознавстві цього поняття. Деякі автори вважають, що ці принципи є тотожними, інші підкреслюють різну правову природу рівності та недискримінації. Переконані, що принципи рівності та недискримінації є близькими, але не аналогічними. Принцип рівності ґрунтується на створенні рівних умов для реалізації особою належних їй прав, тоді як принцип недискримінації створює умови, за яких встановлюється неприпустимість обмеження прав свобод і обов'язків людини. У чинному міжнародному праві наразі можна спостерігати процеси прийняття багатьох актів щодо недискримінації за ознакою статі, що, на наш погляд, має право на існування і в праві соціального забезпечення. Аналіз міжнародно-правових норм відображає, що більше уваги в питаннях недискримінації приділяється захисту жінок, на чому наголошують вчені, які розглядають три фактори, що впливають на це: по-перше, жінки належать до слабших і вразливіших верств суспільства, що потребують підвищеної уваги до їх прав з боку світової спільноти; по-друге, жінкам довгий час було відмовлено в правах, що призвело до тривалої боротьби за їхні права та необхідність закріпити такі права в законодавстві; по-третє, незважаючи на міжнародні та національні норми щодо рівності, у світі все ще існують ситуації, коли жінки зазнають дискримінації в різних сферах [13, с.235]. На нашу думку, це не змінює того факту, що чоловіки також можуть піддаватися дискримінації в суспільстві в сфері захисту їх соціальних прав, що свідчить про необхідність однакового застосування гендерної рівності і у здійсненні права людини на соціальний захист.

Підсумовуючи викладене, можемо дійти висновку, що верховенство права панує там, де владні інституції дотримуються всіх без винятків складових принципу верховенства права, перелічених Венеційською комісією як обов'язкові його елементи. Нехтування хоча б одним з них призводить до ігнорування самої ідеї цього надпринципу.

Зауважимо, що кількісним інструментом для вимірювання верховенства на практиці слугує світовий проєкт з правосуддя World Justice Project, що публікується з 2009 року. Відповідно до проєкту для визначення становища країни в рейтингу використовуються 44 показники, які складаються з восьми факторів: обмеження повноважень інститутів влади, відсутність корупції, відкритість уряду, фундаментальні права, порядок і безпека, правозастосування, цивільне правосуддя, кримінальне правосуддя, неформальна справедливість. Експерти зазначають, що авторитарні тенденції, які передували пандемії коронавірусної хвороби, продовжать підривати верховенство права в цілому. Стриманість державної влади слабшає, а повага до людини знижується.

Аналіз міжнародного рейтингу верховенства Rule of Law Index свідчить про такі результати щодо України: 2020 рік - 72 позиція серед 128 країн світу; 2021 рік - 74 місце серед 139 країн світу; 2022 рік - 76 позиція серед 140 країн та 2023 рік - 89 місце серед 142 країн у рейтингу.

Фундаментом повоєнного відновлення України, зокрема і соціальної політики, на наш погляд, буде саме принцип верховенства права, внаслідок чого вважаємо за доцільне використання індексу верховенства права на рівні права соціального забезпечення. Зокрема, пропонуємо застосувати такі показники індексу верховенства права в соціальній сфері, як: дотримання соціальних прав людини; спосіб інформування населення з соціальних питань; підтримання соціальної безпеки в державі; кількість звернень до національних судів щодо вирішення соціальних спорів; рішення цих судів щодо відновлення соціальних прав; кількість скарг до ЄСПЛ щодо порушення соціальних справ громадян; рішення ЄСПЛ на користь громадян; відкритість та рівень доступу до цифрових сервісів (ПФУ, УПСЗН, банків, судів тощо); рівень задоволення населення розміром встановленої державою мінімальної заробітної пати та прожиткового мінімуму, а також соціальних виплат певним категоріям громадян (оцінка рівня життя); динаміка зміни статусу: безробітний –

працевлаштований, ВПО – мешканець громади; військовослужбовець – адаптований до цивільного життя.

Також необхідним є встановлення принципів та методології визначення цих показників. До принципів належать вимірюваність і доказовість, а методологія вимірювання повинна передбачати аналіз відкритих джерел, результати опитування громадської думки тощо.

Вважаємо, що саме цей індекс у соціальній сфері слугуватиме суспільним індикатором висвітленням стану верховенства права в соціальній сфері на етапі повоєнного відновлення на основі застосування оцінок широкого кола фахівців-правників, правозахисників, науковців, експертів тощо. Введення цього індексу дозволить більш глибоко зрозуміти сутність принципу верховенства права, передбачивши всі його складові, в соціальній сфері.

## **2.2. Гарантії соціального захисту окремих категорій населення в сучасних умовах**

На Саміті ООН у вересні 2015 року зі сталого розвитку затверджено нові орієнтири розвитку, зокрема, у підсумковому документі «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» було затверджено 17 Цілей Сталого Розвитку та 169 завдань. Цілі сталого розвитку (ділі - ЦСР) також називають «глобальними», спрямованими на те, щоб покінчити з бідністю, захистити планету й забезпечити мир і процвітання для всіх людей у світі [1].

Україна, як і інші країни-члени ООН, приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку. В умовах кризових явищ, з якими зіткнулася наша країна (пандемія коронавірусної хвороби - COVID-19,



тимчасова окупація частини територій, широкомасштабне вторгнення, відсутність економічного розвитку держави тощо), належний і справедливий соціальний захист людини свідчить про міру відповідальності соціально-правової держави, яка сповідує європейські цінності та принцип верховенства права.

Рівень життя населення в Україні характеризується наразі як недостатній у порівнянні із розвиненими державами, внаслідок чого постає питання щодо якості державних соціальних стандартів і рівня ефективності соціальної політики держави. Поготів це питання є актуальним в умовах війни, яка потребує консолідації всіх учасників суспільства й держави на досягненні спільної мети – Перемоги над ворогом, деокупації територій та звільнення людей, що стали заручниками ситуації.

Гуманістичний зміст Конституції України передбачає утвердження в національній правовій системі таких установчих засад, як принцип верховенства права і принцип соціальної справедливості. Держава не може вважатись демократичною, соціальною та правовою за відсутності нормативно-правових гарантій, що забезпечують реалізацію прав, свобод та інтересів людини.

В юридичній літературі термін «гарантії» визначається як засоби й способи фактичного забезпечення втілення прав і свобод громадян, враховуючи умови та методи забезпечення реальної реалізації та захисту демократичних прав і свобод [151, с. 161].

Різні вчені мають неоднакове розуміння цього терміну. Згідно з думкою Я.А. Малихіної, гарантії спрямовані на забезпечення збереження певних правових повноважень, виплат і пільг працівникам у випадках, коли вони тимчасово не можуть виконувати встановлені цим правовим повноваженням юридичні обов'язки, покладені на нього як на сторону трудових правовідносин [115, с. 137].

О.Ф. Скакун розглядає гарантії прав і свобод як комплекс соціально-економічних, політичних та юридичних умов, методів і засобів, що

забезпечують фактичне здійснення, надійний захист і охорону цих прав і свобод. Відсутність гарантій може призвести до того, що права, свободи та обов'язки людини та громадянина будуть лише вираженням намірів, тобто приймуть форму «заяв про наміри» [252, с.203].

О.М. Головня вважає, що державні соціальні гарантії засновані на законах і нормативно-правових актах, які визначають правила та основні вимоги до рівня життя населення, що гарантуються Конституцією держави. Ці гарантії базуються на комплексі науково-обґрунтованих норм, нормативів, показників і параметрів їх виміру для забезпечення рівної доступності життєво необхідних благ для всіх членів суспільства [52, с. 43].

За визначенням Б.І. Сташківа соціальні гарантії є засобами та умовами здійснення особою права на соціальне забезпечення, що реалізується за «наступними параметрами: 1) держава мусить забезпечити кожному працюючому громадянину прийнятний рівень добробуту за допомогою мінімального рівня заробітної плати, її індексації, помірних податків і невтручання в підприємницьку діяльність; 2) задоволення специфічних колективних потреб суспільства в освіті, вихованні дітей, проведенні культурно-просвітницької роботи, підготовці кадрів, організації охорони здоров'я, розвитку фізичної культури; 3) зближення рівнів життя різних груп населення через призначення пенсій і допомог та надання соціальних послуг». Такими гарантіями, на думку науковця, є «відсутність гострих соціальних конфліктів у суспільстві, максимальна зайнятість населення, відсутність моральної та духовної деградації в суспільстві тощо» [265, с. 61-620].

Законодавче визначення терміну «соціальні гарантії» наведено в Законі України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», відповідно до положень якого державні соціальні гарантії - це встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, встановлені законами пільги, розміри інших видів соціальних виплат, що забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму. Одночасно цим Законом розглядається також термін

«державні соціальні стандарти», під якими слід розуміти встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій [177, ст. 1]. Тобто під соціальними гарантіями передбачаються мінімальні розміри доходів населення та виплат при настанні соціальних ризиків, які встановлюються законом і забезпечують людині відповідний рівень життя, що має бути не нижчим прожиткового мінімуму. Водночас рівень соціальних гарантій ґрунтується на комплексі стандартів, визначених нормативними актами національного законодавства.

У сучасних умовах підвищення соціальних стандартів і забезпечення соціальних гарантій набувають особливої уваги як передумови для формування гідного рівня життя людини. Розвиток соціального захисту вразливих верств населення в Україні передбачає формування соціальних стандартів і визначення на їх основі обґрунтованих розмірів державних соціальних виплат. Основоположною функцією соціальних стандартів є стримування негативного впливу можливих соціальних ризиків.

Рівень соціального захисту визначається відповідністю фактичного рівня забезпеченості вразливих верств населення існуючим соціальним нормативам і стандартам. Базовим державним соціальним стандартом в Україні визнається прожитковий мінімум, що встановлюється законом і, на основі якого забезпечуються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти [191, ст. 6].

Прожитковий мінімум – це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [191, ст. 1]. Розрахунок прожиткового мінімуму здійснюється з використанням нормативного методу, що полягає у встановленні вартісної величини

прожиткового мінімуму з урахуванням мінімального споживчого кошика (набір продуктів харчування, непродовольчих товарів та набір послуг). Його розмір установлюють для кожної соціальної та демографічної групи, а також для певних посад окремо.

Питання визначення розміру прожиткового мінімуму в Україні завжди було дискусійним з огляду на його невідповідність реальній вартості споживчого кошика. Проблема забезпечення достатнього рівня життя населення неодноразово піднімалася, однак рушійних змін у соціальній сфері Україна так і не досягла. Оскільки прожитковий мінімум є базовим державним соціальним стандартом та дієвим інструментом стримування бідності, важливим залишається питання його формування.

Як зазначає експерт з державної політики в економічній та соціальній сферах Ю. Юрків, «у реальному житті система соціальних гарантій здебільшого знаходиться на невідповідному рівні». В Україні основні державні соціальні гарантії, які є базовим джерелом існування для людини, практично вдвічі занижені. Експерт відзначає, що «застарілість та неефективність інституту прожиткового мінімуму в його існуючій моделі, уповільнила та навіть зупинила не лише соціальні реформи, а й економічні реформи в багатьох сферах соціально-економічного життя, оскільки всупереч затвердженому нормативному методу в Україні використовується так званий ресурсний метод, - залежність розміру законодавчо встановленого прожиткового мінімуму від динаміки економічних показників та фінансових можливостей бюджету» [308].

Таким чином, розмір прожиткового мінімуму затверджується не для забезпечення соціальних гарантій, а враховуючи фінансові можливості держави, внаслідок чого бюджет коригується, а фінансування соціальних виплат, залежних від нього, стримують темпи збільшення розміру прожиткового мінімуму. Отже, щороку цей розмір встановлюється в Законі про Державний бюджет на відповідний рік. Раніше сума прожиткового мінімуму змінювалася тричі на рік, але у 2023 та 2024 роках через спричинену

війною економічну кризу було встановлено єдину фіксовану суму на весь рік з розрахунку на місяць для працездатних осіб у розмірі 2684 гривень та 3028,00 грн відповідно [175], [176]. З огляду на рівень інфляційних процесів можемо аргументувати доволі низький рівень прожиткового мінімуму, що жодним чином не сприяє належному рівню забезпечення населення. Формування на основі цих показників прожиткового мінімуму державних соціальних гарантій, що становлять джерело існування для людини, свідчить про необхідність подальшого реформування системи соціальної сфери.

Як зауважує суддя Конституційного Суду України Н.К. Шаптала, практика застосування закону про Державний бюджет засвідчує внесення нормами цього Закону суттєвих змін до інших спеціальних законів України, якими корегуються питання соціального забезпечення певних категорій громадян, наприклад, через зміну процедури, обсягу надання їм відповідних пільг, компенсацій і гарантій, встановлених спеціальними законами, які є складовою конституційного права громадян на соціальний захист і достатній рівень життя кожного [301]. Це призводить до порушення права людини на соціальний захист, якого він набув відповідно до закону. На основі аналізу практики суддя Н.К. Шаптала робить висновок про те, що внесення змін Законом про Державний бюджет України до інших законів, зокрема й соціальних, здійснюється на основі таких принципів:

а) зупинення дії окремих положень законів, які визначають, закріплюють і гарантують певні соціальні виплати і пільги окремим категоріям громадян;

б) наділення Кабінету Міністрів України повноваженнями регулювати розміри соціальних виплат, які визначаються у співвідношенні до розміру мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму, хоча цей орган, як орган виконавчої влади, уповноважений приймати на розвиток існуючих законів лише нормативно-правові акти, підзаконного характеру [298].

На жаль, ця практика має місце до теперішнього часу, не зважаючи на численні рішення Конституційного Суду України, тому досягнення гідного

рівня життя населення вбачається шляхом гарантування комплексу різних видів допомог, соціальних послуг і пільг виключно шляхом точного та чіткого їх узгодження з реальними потребами людей та зміну на підставі цього методики формування прожиткового мінімуму.

В аспекті досліджуваної теми варто зазначити, що повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну стало черговим викликом для соціальної політики держави, що спрямована на підтримку малозабезпечених і соціально вразливих категорій населення. Водночас існуюча система надання соціальних послуг і до війни залишалась віддаленою від реальних потреб конкретної особи, якій необхідний соціальний захист, що унеможливує її ефективність.

Визначення соціальних послуг наведено в Законі України «Про соціальні послуги» № 2671-VIII від 17.01.2019 р., який розглядає їх як дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають [199, ст. 1].

Соціальні послуги за типами поділяються на:

1) прості соціальні послуги, які не надають постійної або систематичної комплексної допомоги (інформування, консультування, посередництво, надання притулку, представництво інтересів тощо);

2) комплексні соціальні послуги, що передбачають узгоджені дії фахівців з надання постійної або систематичної комплексної допомоги (догляд, виховання, спільне проживання, соціальний супровід, кризове втручання, підтримане проживання, соціальна адаптація, соціальна інтеграція та реінтеграція тощо);

3) комплексні спеціалізовані соціальні послуги, що надаються певній категорії отримувачів соціальних послуг (ВІЛ-інфікованим особам, особам із залежністю від психотропних речовин, особам, які постраждали від торгівлі людьми, біженцям, особам із психічними розладами та іншим);

4) допоміжні соціальні послуги, що надаються у вигляді натуральної допомоги (продукти харчування, предмети і засоби особистої гігієни, санітарно-гігієнічні засоби для прибирання, засоби догляду, одяг, взуття та інші предмети першої необхідності, організація харчування, забезпечення паливом тощо) та технічних послуг (транспортні послуги, переклад жестовою мовою тощо).

До особливостей соціальних послуг належать: відсутність законодавчого визначення їх переліку; організація забезпечення спрощеного доступу до державних послуг; механізми надання соціальних послуг мають забезпечувати захист персональних даних отримувачів послуг.

Що стосується переліку та обсягу соціальних державних послуг, то він може відрізнятися в залежності від країни, рівня її розвитку та технічної оснащеності надавачів цих послуг. Наприклад, у Франції є вебсайт, основна мета якого – сприяти спілкуванню між громадянами, підприємствами та представниками державної влади. Портал дозволяє спілкуватися за допомогою Інтернету або смартфона зі спеціальним додатком між постачальником послуг і його безпосередніми споживачами. Окрім того, сайт створено за принципом поділу послуг на групи: для громадян, підприємств, об'єднань громадян. Відповідний рівень розвитку надання соціальних послуг також враховує організацію спрощеного доступу громадян до адміністративних послуг [9].

В Україні окремі аспекти цифровізації системи надання адміністративних і соціальних послуг визначено Планом заходів з реалізації Стратегії реформування державного управління України на 2016-2020 роки від 24 червня 2016 року № 474 [57], [271] та Концепцією розвитку системи електронних послуг в Україні до 2020 року від 16 листопада 2016 № 91 [96]. Однак незважаючи на те, що ці нормативно-правові акти містять норми, які регулюють одну сферу, існує неузгодженість між переліком послуг, що підлягають цифровізації та строками їх реалізації. Наприклад, План заходів щодо реалізації Стратегії реформування державного управління в Україні на

2016-2020 роки передбачає розвиток 80 сервісів в електронному вигляді, а Концепція розвитку електронних сервісів в Україні до 2020 року визначає лише 45 з них. На нашу думку, це є наслідком неузгодженості державної політики в цій сфері.

Крім того безпосередньо в Законі України «Про соціальні послуги» [199] відсутні положення, які б свідчили про певну цифровізацію сфери їх надання. Натомість вони передбачені розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 року № 1353-р «Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери» [272], тобто відповідні правовідносини врегульовано лише підзаконним правовим актом. До того ж законодавство України, на жаль, не враховує рівень обізнаності громадян України з технічними умовами користування адміністративними соціальними послугами, а також фінансову та матеріально-технічну оснащеність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, які через віддаленість адміністративно-територіальних одиниць не спроможні сформувати належне забезпечення послуг соціально незахищеним верствам населення. Наприклад, для користування онлайн-сервісами користувачам необхідно отримати кваліфікований електронний підпис або попередньо зареєструватися на вебпорталі під особистим логіном та унікальним паролем. Враховуючи, що основними суб'єктами, які будуть користуватися цими послугами, є люди похилого віку, погоджуємося із думкою вчених про те, що не кожен із них захоче й зможе отримати електронний підпис. Окрім того пенсіонери не завжди мають розуміння, як генерувати й використовувати цей підпис [7]. Плутанина на рівні програмних документів може уповільнити реалізацію заходів, унеможливити реалізацію послідовної державної політики у сфері електронного урядування. Тож сьогодні актуальним є гармонізація нормативної бази, що регулює надання електронних адміністративних і соціальних послуг в Україні [6].

З метою оптимізації роботи органів Пенсійного фонду України та органів соціального забезпечення, а також підвищення якості обслуговування



вищевказаної категорії осіб вважаємо за необхідне запровадити зручні онлайн-сервіси, які зможуть дозволити населенню отримувати необхідну інформацію у більш зручний спосіб, зменшити черги у відповідних установах. Робота таких сервісів (прикладом є проєкт Пенсійний фонд України в смартфоні) свідчить про забезпечення зручної та оперативної взаємодії громадян з Пенсійним фондом України. Програма передбачає роботу кількох онлайн-сервісів, які дозволять оформити пенсію в «один дотик» за одне відвідування сервісного центру, попередньо подавши заяву та всі необхідні документи через вебпортал електронних послуг [5, с. 100]. Однак серед прогалин вітчизняного законодавства залишається також відсутність затверджених стандартів якості соціальних послуг, що потребує розробки та удосконалення як на державному, так і на місцевому рівні, а також на рівні соціальних служб.

Усвідомлюючи утвердження людини як найвищої цінності в демократичному суспільстві, необхідним вважаємо виділити такі види гарантій дотримання принципу верховенства права при реалізації права особи на соціальний захист у сфері соціальних послуг в Україні: 1) контроль за діяльністю суб'єктів державного управління щодо надання державних послуг у сфері соціального захисту населення в Україні; 2) притягнення посадових осіб до відповідальності за відмову від надання певного виду публічної послуги у сфері соціального захисту населення; 3) звернення фізичних осіб (громадян та осіб без громадянства) відповідно до Закону України «Про звернення громадян» щодо надання державних послуг у сфері соціального захисту населення в Україні; 4) оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень з питань надання державних послуг у сфері соціального захисту населення в судовому порядку [9].

Зокрема, в сучасних умовах особливого правового статусу набули також військовослужбовці та члени їх сімей через запроваджений воєнний стан в країні, а також внутрішньо переміщені особи (далі ВПО), кількість яких постійно зростає внаслідок продовження активних бойових дій. Відповідно до даних Міністерства соціальної політики України станом на 07.07.2021 р.

обліковувалося 1 473 650 ВПО [129]. Згідно зі звітом Міжнародної організації з міграції в період з 24 березня по 1 квітня 2022 року загальна кількість переміщених осіб в Україні становила 11 276 557 осіб, з яких 7 138 715 - це кількість ВПО в межах України [77]. Натомість станом на вересень 2023 року за даними Мінсоцполітики кількість офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб в країні вже досягла 4,9 млн [44].

За даними Уповноваженого Верховної Ради з 4,9 млн громадян України, які стали внутрішньо переміщеними особами, 30 % становлять пенсіонери та особи з інвалідністю. Фактично кожна друга родина – це сім'я, яка має одного або більше дітей. 13 млн громадян України залишаються в районах інтенсивних бойових дій і на тимчасово окупованих територіях; 7,9 млн осіб виїхали за межі країни, шукаючи притулку за кордоном, що становить 20 % фактичного населення нашої держави [130].

Термін «особи переміщені всередині країни» почали використовувати тільки в останнє десятиліття ХХ ст. у зв'язку із необхідністю вирішення міжнародною спільнотою питання захисту не тільки осіб, що покинули територію свого громадянства, а й осіб, які з тих чи інших причин вимушені були переміщатись усередині власної держави. Після Другої світової війни на міжнародному рівні намагалися створити законодавчі механізми захисту осіб, що перетинали державні кордони, намагаючись тим самим врятуватися від переслідувань. Переміщені особи в Статуті ООН визначені як особи, що були вислані з країни громадянства або місць попереднього звичного проживання внаслідок дій нацистських, фашистських або тих, що брали участь у Другій світовій війні на їхньому боці режимів, або були змушені залишити їх (частина 1, Розділи «А» і «В»). У 1950-х і 1960-х роках у міжнародному праві закладаються основні інституційні й інструментальні підвалини захисту прав «біженців» та вдосконалюється це поняття. Зокрема, у 1951 році в Організації Об'єднаних Націй створено Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців, 28 липня 1951 року в Женеві ухвалено Конвенцію про статус біженців, а у 1967 році – 14 Протокол про статус біженців [59, с. 90].

Для уточнення та розмежування в правовому регулюванні статусу внутрішньо переміщених осіб і біженців Комісія з прав людини та Генеральна Асамблея ООН у 1998 році розробили відповідний акт - Керівні принципи з питання про переміщення осіб всередині країни [82]. Необхідність їх ухвалення була спричинена й тим, що норми міжнародного права, які регулювали засади внутрішнього переміщення осіб, містилися у різних законодавчих актах, були неповними, нечіткими та містили прогалини у визначенні правового статусу внутрішньо переміщеної особи.

Керівні принципи спрямовані на захисті внутрішньо переміщених осіб від дискримінації, пов'язаної з їхнім становищем, забезпеченні прав і свобод, визначених міжнародним та національним законодавством. У Керівних принципах зазначено, що основний обов'язок і відповідальність за надання захисту та гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам покладаються на національну владу. Ці принципи є керівними орієнтирами для міжнародних і неурядових організацій та національної влади для розроблення законодавчих актів і політичних заходів стосовно переміщення всередині країни [105]. Основною рисою внутрішньої міграції є те, що ВПО є громадянами цієї держави, мають права і свободи, які закріплені в національному законодавстві та міжнародних документах, насамперед у Загальній декларації прав людини та міжнародних пактах про права людини [86, с. 259].

Права ВПО у сфері соціального захисту лише нещодавно стали предметом досліджень у вітчизняній науці. Зокрема, існує дискусія щодо наявності у ВПО окремого правового статусу чи визнання їх окремого правового положення. Наприклад, ВПО одночасно може бути пенсіонером та отримувати грошову допомогу як ВПО.

До основних нормативно-правових актів, що регулюють окремі питання соціального захисту ВПО належать: Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [166], Закон України «Про пенсійне забезпечення» [167], Порядок надання допомоги на проживання

внутрішньо переміщеним особам, затверджений Постановою КМУ від 20.03.2022 р. №332 [56]; Порядок надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні, затверджений постановою КМУ від 20.03.2022 р. №331 [168] тощо.

Законодавче визначення ВПО було надано в прийнятому Україною законі, відповідно до якого ВПО визнається громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [166, ст.1]. Отже, ВПО характеризуються такими ознаками як постійне проживання в Україні та залишення місця проживання внаслідок військового конфлікту, окупації, насильства, природних стихій тощо.

Постановою КМУ від 20.03.2022 р. №332 було затверджено Порядок надання допомоги на проживання ВПО (далі Порядок №332), що встановив допомогу на проживання ВПО в таких розмірах: для осіб з інвалідністю та дітей - 3000 грн; для інших осіб - 2000 грн. Лише у 2022 році вказаний вид допомоги отримали понад 1,8 мільйона осіб, на що з державного бюджету було виділено 57 млрд грн [56]. Тобто для багатьох ВПО вказана виплата після 24.02.2022 р. стала єдиним джерелом доходу на початку масового переселення та призначалась безстроково на підставі підтвердженого факту внутрішнього переміщення згідно з довідки про взяття на облік ВПО.

У подальшому уряд запровадив зміни до правил надання допомоги в два етапи, встановивши строк виплати та призначення допомоги на 6 місяців із можливістю продовження ще на пів року, однак тільки для вразливих ВПО (особи з інвалідністю, малозабезпечені, на утриманні яких перебувають троє і більше дітей тощо). Крім того, зміни передбачили автоматичне продовження допомоги ВПО, які вже отримували її, на один шестимісячний період.

Одночасно змінами введено критерії припинення та не призначення допомоги за умови, зокрема: придбання транспортного засобу менше 5 років, нерухомого майна, цінних паперів, здійснення операції на загальну суму, що перевищує 100 тис грн тощо.

Ми вважаємо, що застосування таких критеріїв має низку недоліків, оскільки не враховує конкретні потреби ВПО. Зокрема, при призначенні допомоги не враховується факт подальшого працевлаштування ВПО на новій території, наявність у такої особи кредитів, позик, а встановлений розмір перевищення витрат у 100 тисяч грн не враховує рівень інфляційних процесів. Великим викликом у соціальному захисті ВПО на сьогоднішній день залишається гостра проблема відсутності джерел для фінансування житлових проблем ВПО.

Проблемним питанням залишається також пенсійне забезпечення ВПО в частині підтвердження наявного трудового стажу. Деякі вчені стверджують, що незважаючи на існування спеціального законодавства у сфері забезпечення, дотримання та реалізації соціальних прав ВПО, неврегульованим залишається питання підтвердження наявного трудового стажу до жовтня 1998 року (за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній) на підприємствах, які залишилися на тимчасово окупованій території або архіви яких залишилися на таких територіях. Документи, видані окупаційною владою, не беруться до уваги органами Пенсійного фонду України на підставі статті 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [46, с. 70]. Підтримаємо думку вчених і вважаємо, що слід врахувати обмежені можливості ВПО по збору доказів на окупованій території, у той час як встановлення цих фактів має істотне значення для реалізації цілої низки прав людини, включно з правом на пенсійні виплати в аспекті забезпечення принципу верховенства права, про що також свідчить національна судова практика. У цьому аспекті погоджуємося із точкою зору Г.В. Татаренко та О.С. Арсентьєвої щодо «необхідності розроблення

Україною нової Доктрини Національної безпеки задля досягнення бажаного результату» [276, с.181], зокрема проведення заходів щодо врегулювання існуючих проблемних питань у сфері соціального захисту ВПО з метою забезпечення принципу верховенства права. Наразі судова процедура розгляду справ щодо захисту порушених соціальних прав ВПО набула масового характеру, що знецінює мету та сенс судового розгляду, оскільки суд просто підміняє адміністративну процедуру, яка має виконуватися державними органами, наділеними відповідними дискреційними повноваженнями.

Заслуговує на увагу також питання соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей. Аналізуючи чинне законодавство у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, Ю.Ю. Івчук виокремлює запроваджені в умовах воєнного стану новели, що мають значний вплив на сутнісне наповнення поняття права на соціальний захист зазначеної категорії осіб, до яких, на думку науковця, належать: підвищення розміру грошового забезпечення військовослужбовців; нормативне закріплення права на виплату одноразової грошової допомоги членам сім'ї військовослужбовців, які загинули в період дії воєнного стану з 24.02.2022; конкретизація процедури надання медичної допомоги військовослужбовцям в умовах воєнного стану в медичних закладах за межами України; розширення переліку категорії осіб, які визнаються ветеранами війни та членами сімей загиблих Захисників і Захисниць України; спрощення процедури отримання статусу учасника бойових дій; нормативне закріплення права на соціальну та професійну адаптацію; розширення переліку категорії осіб, які мають право на пенсійне забезпечення; забезпечення рівних можливостей матері і батька, які є військовослужбовцями, на догляд за дитиною в особливий період; нормативне закріплення права на додаткову грошову винагороду військовослужбовцям і членам їх сімей у разі загибелі військовослужбовця) [78, с. 104].

Погоджуємось із думкою науковця та вбачаємо в умовах збройної агресії тенденцію щодо зростання видів та кола осіб, що потребують соціального

захисту. Це вкотре підтверджує висловлену нами раніше думку про необхідність формування воєнно-соціальної політики у сфері соціального забезпечення населення. Водночас гарантією дотримання принципу верховенства права в реалізації права особи на соціальних захист вбачаємо створення інституту Уповноваженого з захисту соціальних прав людини. Міжнародна спільнота правників визначає інститут Уповноваженого як службу, яка передбачена законом і очолюється фахівцем у відповідній галузі, що виконує спеціалізовані функції моніторингу, нагляду та розслідування можливих протиправних дій у певній сфері. Основна задача Уповноваженого полягає насамперед у захисті прав людини від будь-яких зловживань, порушень, протиправних рішень тощо. Тому цей інститут стане ще одним елементом у механізмі дотримання й захисту соціальних прав людини.

З урахуванням кількості ВПО в Україні доцільним є також впровадження в праві соціального забезпечення такого принципу, як соціальна відповідальність. Ця відповідальність повинна бути як з боку держави, так і громадянського суспільства, коли всі суб'єкти соціальної держави перебувають в єдиному соціальному просторі та свідомо виконують свої обов'язки у сфері соціального забезпечення.

Соціальні ризики нового часу вимагають посилення соціального захисту більшості громадян України та створення умов для повернення наших співвітчизників з вимушеної еміграції. Адже, як слушно зауважено науковцями Н. Tatarenko, E. Kiselyova, T. Tovt, R. Yedeliev, T. Melnyk, саме «відсутність реформ та дієвих механізмів захисту найбільш вразливих категорій населення призвели до високого рівня безробіття в Україні порівняно з країнами ЄС [12, с. 85].

Установлено в умовах збройної агресії тенденцію зростання кількості соціальних послуг і виплат, а також суб'єктів, що потребують соціального захисту, внаслідок чого запропоновано формування воєнно-соціальної політики у сфері соціального забезпечення із створенням інституту Уповноваженого з захисту соціальних прав людини.

### **2.3. Відновлення порушеного права людини на соціальний захист судовим рішенням: аналіз національної судової практики**

Визнання людини в Україні найвищою соціальною цінністю дає підстави констатувати, що верховенство права може ефективно діяти саме в поєднанні з правами людини, оскільки беззаперечною умовою їх сумісного існування є реальність прав і свобод людини та громадянина. Сама ідея верховенства права є результатом боротьби цивілізації за свободу людини від свавілля держави, а тому як основний принцип правової держави, зумовлює дотримання прав людини, зокрема й соціальних. Соціальна держава має на меті передусім створення необхідних умов для реалізації соціальних прав людини й громадянина. Соціальні права – це можливості людини й громадянина із забезпечення належних соціальних умов життя. Як наголошує М.І. Козюбра, «держава, як і її органи, не може ігнорувати соціальні права не тільки тому, що це принижує авторитет держави, що зветься соціальною, а й тому, що бездіяльність держави у забезпеченні соціальних прав є протиконституційною» [90, с. 60].

У Великому енциклопедичному юридичному словнику соціальні права визначені як громадянські права в соціальній сфері, що полягають у можливості набуття соціальних благ, володінні, користуванні й розпорядженні ними та їх захисту або вчиненні певних дій у цій сфері [36, с. 829]. Реалізація соціальних прав людини й громадянина відповідно до принципів рівноправності й справедливості виступає як одна з найважливіших функцій сучасної соціальної держави, адже така держава має на меті захист основних прав найбільш уразливих груп населення. Дотримання при реалізації соціальних прав принципу верховенства права становить основу правової та соціальної держави в цілому.

До системи соціальних прав за Конституцією України належить, зокрема, право на соціальний захист, що є одним із важливих напрямків



діяльності України як соціальної держави, у зв'язку із чим система соціальних прав і свобод людини знайшла своє закріплення в Основному Законі. Реалізація соціальних прав пов'язана з необхідністю підтримання гідного рівня життя громадян. Як зазначає О.М. Ярошенко, це рівень, який виходить із того, що права людини є найвищою соціальною цінністю. Саме гідність дає змогу людині відчувати самоповагу й усвідомлювати власну суспільну цінність [314, с. 115]. Втілення соціальних прав допомагає підтримувати належний рівень матеріального забезпечення громадян, тоді як перешкоди в їх реалізації або порушення цих прав викликають негативні наслідки у вигляді безробіття, втрати працездатності тощо.

Існування механізму захисту соціальних прав, зокрема права на соціальний захист людини і громадянина, є обґрунтованою необхідністю. Водночас, важливим є не лише факт існування механізму захисту, але і його дієвість та ефективність у відновленні порушених соціальних прав громадян. Як зазначає С.З. Чорна, механізм захисту складається із двох підсистем: інституційної та функціональної. Інституційну підсистему складають органи державної влади, міжнародні організації, інститути громадянського суспільства. Функціональну складає практична діяльність суб'єктів, що проводять захист прав та свобод, відновлюють порушені права [299, с. 190].

Одним із дієвих механізмів відновлення порушених прав, на нашу думку, є незалежна судова гілка влади, що здатна забезпечити справедливий та ефективний захист порушених соціальних прав і відновити їх. Підтвердженням цієї концепції є наявність у складових принципу верховенства права такого елемента, як право на справедливий суд. При цьому індикатором функціонування «якісної» законодавчої системи соціального забезпечення в країні в такому випадку є кількість звернень громадян до судів щодо захисту своїх прав.

Конституція України гарантує не вичерпність прав і свободи людини і громадянина, а також не скасовуваність, не допустимість звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод при ухваленні нових законів або внесенні змін

до чинних законів. Водночас у випадку порушення прав людини, зокрема в соціальній площині, фундаментом у сфері захисту права на соціальне забезпечення можна вважати статтю 125 Конституції України, що закріплює можливість захисту соціальних прав в адміністративному та судовому порядку [95].

В контексті соціальних спорів зауважимо, що розгляд справ щодо порушення соціальних прав людини а громадянина здійснюється за правилами Кодексу адміністративного судочинства України. Відповідно до положень наведеного Кодексу [85] його завданням визначено справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Отже досліджуючи питання кількості таких справ на розгляді в суді, доречно звернутися до показників надходження зазначеної категорії справ до місцевих адміністративних судів України.

Для цього дослідження звернімося до статистичної звітності місцевих адміністративних судів упродовж 2019-2022 років, наведених Верховним Судом в аналізі стану здійснення правосуддя адміністративними судами в досліджуваній період [40], [41], [42].

Загальні показники проведеного нами дослідження наводимо в таблиці нижче.

	2019	2020	2021	2022
показник надходження позовних заяв і справ	72 916 (33%)	139 801 (45%)	316 307 (64%)	235 061 (71%)
показник розгляду позовних заяв і справ	66 838 (33%)	99 278 (39%)	275 941 (62%)	276 523 (71%)

Для порівняння наводимо показник надходження в цей же період інших категорій справ до адміністративних судів.

Категорія	2019	2020	2021	2022
праця, зайнятість населення, соціальний захист та житло	72 916 (33%)	139 801 (45%)	316 307 (64%)	235 061 (71%)
податки та збори	37 983 (17%)	45 061 (15%)	46 338 (9%)	25 625 (8%)
публічна служба	12 011 (6%)	28 720 (9%)	37 415 (8%)	24 466 (7%)
громадський порядок, національна безпека та оборона України	36 355 (17%)	33 284 (11%)	34 666 (7%)	19 660 (6%)
містобудівна діяльність та землекористування	14 472	16 200	16 111	7332
політичні та громадянські права	9308	12 807	14 843	7136
економіка та публічна фінансова політика	14 140	13 786	13 515	5709
виконання судових рішень та рішень інших органів	11 264	13 405	13 098	5611
інші справи	3143	5228	3860	1678

Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами України упродовж останніх 4 років дозволяє дійти висновку про збільшення надходження до провадження судів справ зі спорів, що виникають у соціальній сфері. Окреслимо, що в досліджуваний період з 19 грудня 2020 року по 30 червня 2023 року в Україні діяв карантин, встановлений з метою запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2», а з 24 лютого 2022 року по теперішній час - воєнний стан, що жодним чином не вплинуло на показник зменшення кількості надходження таких справ до судів. До речі, проведене дослідження дозволяє виснувати, що з 2019 по 2022 роки на першому місці і в показнику надходження позовних заяв, і в показнику розглянутих справ беззаперечно лідерство належить саме справам із спорів, що виникають у соціальній сфері, що не є свідченням належного стану національного законодавства в праві соціального забезпечення.

Зважаючи на визначення в Основному Законі принципу верховенства права як найвищої юридичної сили Конституції, справедливо на

національному рівні нормативною базою для соціальних прав і свобод людини визнати перш за все Конституцію України, яка закріплює права та свободи людини й громадянина, гарантії їх реалізації та охорони, а також перелік юридичних засобів захисту прав і свобод людини, використання яких має забезпечити відновлення в разі їх порушення.

Права людини у сфері соціального забезпечення визначаються як проголошені міжнародно-правовими актами, Конституцією України, її законами та гарантовані державою можливості людини задовольняти свої соціальні потреби в обсязі, необхідному для гідного життя, у випадку настання соціальних ризиків. Ці права належать до основних, оскільки проголошені в міжнародно-правових актах, Конституції та законах України, а також є невідчужуваними й належать кожному від народження. За такої умови важливе значення для захисту прав громадян у сфері соціального забезпечення має стаття також 55 Основного Закону [95], яка гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. На нашу думку, основна роль у національному механізмі забезпечення прав людини й громадянина на соціальний захист належить Конституційному суду України, який відповідно до статті 151-1 Конституції України [95] вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів України.

М.М. Шумило аналізує роль Конституційного Суду України в застосуванні пенсійного законодавства та на підставі аналізу рішень Конституційного Суду України вчений доходить висновку, що конституційна юстиція розвивається в трьох напрямках у питанні пенсійного законодавства:

- 1) щодо підтвердження наявності права, тобто його існування в матеріальних нормах пенсійного законодавства (право на пенсію в осіб, які виїжджають на постійне проживання за кордон;
- 2) щодо якісного наповнення права (питання обмеження максимального розміру пенсії);

3) щодо підсудності пенсійних справ (у випадках, коли підсудність визначена не чітко в законі, а КСУ) [305, с. 534-535].

Аналіз ухвалених Конституційним судом України рішень з питань соціального захисту, дозволяє виділити основні принципи, що застосовує суд, усі з яких охоплені принципом верховенства права, а саме:

принцип прямої дії Конституції України;

принцип справедливості (гуманізму);

принцип соціальної держави (розмірності з урахуванням обов'язку держави забезпечувати гідні умови життя кожному громадянину України);

принцип рівності (заборони дискримінації);

принцип довіри особи до держави (державної влади);

принцип пропорційності (між соціальним захистом громадян і фінансовими можливостями держави, перерозподілу коштів з метою збереження балансу інтересів особи й усього суспільства);

принцип збалансованості (стан справедливого балансу між загальними інтересами суспільства й обов'язком захищати права людини, але не порушуючи сутності права на соціальний захист);

принцип правової (юридичної) визначеності (передбачуваності);

принцип правомірних (легітимних) очікувань;

принцип законності [76, с. 451-452].

За такої умови ухвалені рішення Конституційного Суду України у сфері соціального забезпечення стосуються: права на пенсійне забезпечення; соціальний захист військовослужбовців і працівників органів правопорядку; соціальний захист осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; пенсійне забезпечення державних службовців.

Щодо прав людини на пенсійне забезпечення, то на увагу заслуговує Рішення КСУ від 07 жовтня 2009 року № 25-рп/2009 [230] про припинення виплати пенсії пенсіонерам на час постійного проживання за кордоном. У цьому рішенні Суд вказав, «що конституційне право на соціальний захист поставлене в залежність від факту укладання Україною з відповідною

державою міжнародного договору з питань пенсійного забезпечення. Однак усвідомлюючи правову та соціальну природу пенсій, право громадянина на одержання призначеної йому пенсії не може пов'язуватися із такою умовою, як постійне проживання в Україні; держава відповідно до конституційних принципів зобов'язана гарантувати це право незалежно від того, де проживає особа, якій призначено пенсію, - в Україні чи за її межами» [230].

Водночас наведене рішення упродовж досить тривалого часу залишається невиконаним, що порушує принцип верховенства права та перешкоджає своєчасному й ефективному захисту прав і свобод людини й громадянина та вимагає внесення змін до чинного пенсійного законодавства. Слушною є думка І.М. Ласько про необхідність визначення Конституційним Судом у прийнятому рішенні існуючих прогалин та як наслідок механізму реалізації рішення, що забезпечить виконання положень Конституції України [108, с. 8].

У Рішенні Конституційного Суду України від 4 червня 2019 року № 2-р/2019 [227] викладено правову позицію щодо змін у сфері пенсійного забезпечення, згідно з якою такі зміни мають бути достатньо обґрунтованими, здійснюватися поступово, обачно й у заздальгідь обміркований спосіб, базуватися на об'єктивних критеріях, бути пропорційними меті зміни юридичного регулювання, забезпечувати справедливий баланс між загальними інтересами суспільства й обов'язком захищати права людини, не порушуючи однак сутності права на соціальний захист.

Також відзначимо Рішення Конституційного Суду України від 13 грудня 2019 року № 7-р(П)/2019 р. [233], яким повернуто право на перерахунок пенсій працівникам прокуратури. У цьому рішенні Суд дійшов висновку про те, що застосуванню підлягає частина двадцята статті 86 Закону України «Про прокуратуру» в первинній редакції, відповідно до якої призначені працівникам прокуратури пенсії перераховуються у зв'язку з підвищенням заробітної плати прокурорським працівникам на рівні умов і складових заробітної плати

відповідних категорій працівників, які проходять службу в органах і установах прокуратури на момент виникнення права на перерахунок».

28 серпня 2020 року КСУ ухвалив Рішення у справі №10-р/2020 [240] щодо забезпечення соціальних прав людини в умовах карантину, де, застосовуючи принцип верховенства права, Суд наголосив, «що одним із складових елементів конституційного принципу верховенства права є принцип юридичної визначеності, яку слід розуміти через такі елементи: чіткість, зрозумілість, однозначність норм права; право особи у своїх діях розраховати на розумну та передбачувану стабільність існуючого законодавства та можливість передбачати наслідки застосування норм права (легітимні очікування); скасування чи зміна законом про Державний бюджет України обсягу прав і гарантій та законодавчого регулювання, передбачених у спеціальних законах, суперечить ст. 6, ч. 2 ст. 19, ст. 130 Конституції України».

Варто наголосити також на важливості прийнятих рішень, які були ухвалені Конституційним Судом України в період повномасштабного вторгнення РФ, у сфері соціального забезпечення військовослужбовців. Зокрема, у Рішенні від 6 квітня 2022 року №1-р(П)/2022 щодо неконституційності пункту 4 статті 16-33 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 р. № 2011-ХІІ зі змінами [228] Суд акцентував, що оспорювані приписи Закону, якими встановлено обмеження щодо виплати одноразової грошової допомоги в більшому розмірі за умови встановлення вищої групи інвалідності (або більшого відсотка втрати працездатності) лише протягом двох років, не узгоджуються із засадничими конституційними цінностями, зокрема такими, як принцип поваги до захисту прав людини, принцип верховенства права в аспекті домірності та вимог щодо соціального захисту військовослужбовців (статті 3, 8, 17, 46 Конституції України). Таким чином, Суд не допустив звуження права на отримання одноразової грошової допомоги військовослужбовцями.

Окрім того, 12 жовтня 2022 року КСУ прийняв Рішення у справі № 3-102/2021 [231], що стосується соціальних гарантій для захисників і захисниць України. Ухвалюючи рішення, Суд врахував власні юридичні позиції, які є значущими для розгляду цієї справи, та розвинув їх у цьому рішенні. КСУ вважає, що зі змісту частин першої, другої, п'ятої статті 17 Конституції України у їх взаємозв'язку з частиною першою статті 46, частиною першою статті 65 Основного Закону України впливає конституційний обов'язок держави надати спеціальний юридичний статус громадянам України, які перебувають на службі в Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, членам їхніх сімей, а також особам, що збройно захищають суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність України під час агресії, розпочатої російською федерацією проти України у лютому 2014 року, із забезпеченням відповідно до цього статусу соціальних гарантій високого рівня. Цим рішенням КСУ визнав неконституційними приписи статті 2 Закону № 3668, що поширюють свою дію на Закон України № 2262, у тім, що вони не забезпечують соціальних гарантій високого рівня, що мають бути забезпечені державою відповідно до спеціального юридичного статусу громадян України, які перебувають на службі в Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також осіб, що збройно захищають суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність України під час агресії, розпочатої російською федерацією проти України в лютому 2014 року.

Отже, при розгляді справ, зокрема щодо соціального захисту населення, Конституційний Суд України перш за все керується принципом верховенства права, у зв'язку із чим слухними є витлумачені Судом стандарти верховенства права, серед яких:

«верховенство права як механізм забезпечення контролю над використанням влади державою та захисту людини від свавільних дій державної влади» (від 07.04.2021 № 1-р(II)/2021 [229], 06.04.2022 №1-р(II)/2022) [228];



«обов'язок держави, керуючись принципами відповідальності перед людиною та «добропорядного врядування»], втілити у своїй діяльності фундаментальні засади побудови, організації та реалізації державної влади для утвердження правдивої демократії, додержання людських прав і верховенства права (правовладдя) як загальноєвропейських цінностей» (від 16.11.2022 № 9-р(П)/2022 [234], 23.12.2022 № 3-р/2022 [226]);

«застосування доктрини правомірних очікувань щодо захисту власності (права на соціальні виплати, обумовлені або ж не обумовлені попередньою сплатою внесків) відповідно до гарантій, передбачених статтею 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року» (від 07.04.2021 № 1-р(П)/2021 [229]);

«можливість розраховувати на розумну стабільність законодавства, а також наявність правомірних очікувань у осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, за умови гарантованості державою на рівні закону права на певний рівень соціального забезпечення та недопустимість його зменшення КМУ» (від 07.04.2021 № 1-р(П)/2021 [229]);

«регулювання суспільних відносин у соціальній сфері з додержанням принципів справедливості та домірності, урахуванням обов'язку держави забезпечувати гідні умови життя кожному громадянину України» (від 06.04.2022 №1-р(П)/2022 [228]).

Практично визначені та витлумачені КСУ стандарти застосовуються як учасниками судового процесу, що обґрунтовують цим свої доводи, так і судами, що формують правові позиції. Так, рішенням Верховного Суду в складі Касаційного адміністративного суду від 29 вересня 2020 року в зразковій справі № 440/2722/20 [157] було задоволено позов особи до Центру по нарахуванню та здійсненню соціальних виплат у Полтавській області про визнання бездіяльності протиправною та зобов'язання вчинити певні дії.

Цей позов особа обґрунтовувала тим, що вона як особа з інвалідністю внаслідок війни 2-ї групи та у відповідності до статті 13 Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" має право на

одноразову грошову допомогу до 05 травня в розмірі 8 мінімальних пенсій за віком. Проте нарахування та виплата такої допомоги позивачу у 2020 році була проведена відповідачем не в повному обсязі, без урахування рішення Конституційного Суду України від 27.02.2020 за №3-р/2020.

Верховний Суд, вирішуючи питання про право, дійшов висновків.

У зв'язку з прийняттям КСУ рішення від 27.02.2020р. у справі 1-247/2018(3393/18) та визнанням таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), окремого положення пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України в частині, яка передбачає, що норми й положення статей 12, 13, 14, 15 та 16 ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» застосовуються в порядку та розмірах, встановлених КМУ, керуючись наявними фінансовими ресурсами державного та місцевого бюджетів і бюджетів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, стаття 13 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» діяла та мала застосовуватись у редакції ЗУ «Про внесення змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 25.12.1998.

З 27.02.2020р. розмір разової грошової допомоги до 5 травня у 2020 році підлягає нарахуванню та виплаті органом, уповноваженим здійснювати виплату разової щорічної грошової допомоги до 5 травня (Управління соціального захисту населення за місцем проживання особи та/або Центр по нарахуванню та здійсненню соціальних виплат) у розмірі, визначеному статтею 13 ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» у редакції ЗУ «Про внесення змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 25.12.1998р. : щорічно до 5 травня інвалідам війни виплачується разова грошова допомога в розмірах: інвалідам І групи - десять мінімальних пенсій за віком; ІІ групи - вісім мінімальних пенсій за віком; ІІІ групи - сім мінімальних пенсій за віком [154].

Однак, не зважаючи на рішення Конституційного суду України від 27.02.2020, Кабінет Міністрів України у 2020-2021 роках своїми постановами

(від 19.02.2020 №112, від 08.04.2021 № 325) визначив грошову допомогу в меншому розмірі, ніж визначеному Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

Підсумовуючи викладене, на конкретному прикладі маємо суттєвий недолік конституційної юстиції, який полягає в неналежному виконанні рішень Конституційного суду України, що перешкоджає ефективному відновленню та захисту прав і свобод людини й громадянина та потребує вдосконалення.

У цьому аспекті погоджуємося із позицією науковців про необхідність надання Конституційному суду України права законодавчої ініціативи [107, с. 13]., але це право, на наш погляд має бути у КСУ тільки в частині вдосконалення правових норм, які були предметом розгляду в суді.

Таким чином, у випадку визнання КСУ неконституційності окремих положень законів України, він повинен одразу звертатися до органів державної влади щодо усунення прогалин, які виникають у нормативно-правовому акті внаслідок ухвалення рішення Конституційним судом України, що безумовно матиме наслідком як зведення до мінімуму порушення прав громадян у сфері соціального забезпечення в майбутньому, так і зменшення навантаження на судові органи влади, що є регуляторами в питанні відновлення порушених соціальних прав громадян.

## Висновки до розділу 2

1. Обґрунтовано закріплення на конституційному рівні принципу верховенства права як концепції правової та соціальної держави, в якій соціальна політика базується на визнанні невідчужуваних прав людини, основою чого слід вважати людську гідність.

2. Установлено формування національної правової системи на основі доктрини верховенства права, що має застосовуватися в праві соціального забезпечення з дотриманням ідей свободи, рівності, справедливості на основі механізмів соціальної політики для практичної реалізації невід'ємних соціальних прав і свобод людини.

3. Розвинуто тезу про взаємопов'язаність елементів верховенства права під час розробки якісного нормативного акта у сфері соціального забезпечення, який містить непорушність гарантованих прав і свобод людини, точність формулювань правових норм і передбачуваність законодавчих змін.

4. Аргументовано застосування критерію «правової визначеності» як складової верховенства права при прийнятті нормативно-правових актів у соціальній сфері за умови забезпечення юридичної обов'язковості дотримання законності в правових формах виконання державними структурами своїх функцій, що також вплине на ефективність механізму захисту соціальних прав.

5. Установлено, що інститут зразкової справи в адміністративному судочинстві спрямований на єдність правозастосовної практики, забезпечує ефективність, передбачуваність та однаковість судової практики в соціальній сфері, однак не зумовлює єдиного підходу в державних органах у сфері реалізації державної політики з питань пенсійного та соціального забезпечення при прийнятті рішення.

6. Виявлено ефективність функціонування в сучасних умовах «Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи», що забезпечує автоматизацію діяльності судів. Аргументовано дотримання принципу доступу до належного суду на період дії воєнного стану через «Електронний

суд». Прикладом може слугувати система ЄСІТС, яка дозволяє визначити доречність створення відповідної програмної системи у сфері соціального забезпечення з метою автоматизації всіх напрямків соціальної підтримки населення, що перебуває на тимчасово окупованих територіях, що становить гарантією дотримання принципу верховенства права в соціальному захисті.

7. Вбачається доречним визначення безпосередньо в Законі України «Про соціальні послуги» положень про цифровізацію сфери їх надання.

8. Запропоновано впровадження індексу верховенства права в праві соціального забезпечення як основи повоєнного відновлення України та гарантії дотримання принципу верховенства права при реалізації конституційного права на соціальний захист.

9. Розвинуто тезу вдосконалення існуючої моделі інституту прожиткового мінімуму для досягнення гідного рівня життя населення та гарантування комплексу різних видів допомог, соціальних послуг та пільг виключно шляхом точного та чіткого їх узгодження з реальними потребами людей.

10. З метою оптимізації роботи органів Пенсійного фонду України та органів соціального забезпечення, підвищення якості обслуговування населення запропоновано запровадження онлайн-сервісів для надання інформації в зручний спосіб. Аргументовано потребу в розробці та удосконаленні на державному та місцевому рівнях затверджених стандартів якості соціальних послуг.

11. Вбачається створення ефективних механізмів реалізації внутрішньо переміщеними особами наданого їм права на соціальний захист з метою дотримання гарантованого державою принципу верховенства права шляхом. Запропоновано розширити функції державних органів у сфері соціального захисту та пенсійного забезпечення у роботі з ВПО; розробити доступний порядок проходження ідентифікації особами, які проживають на тимчасово окупованих територіях, а також привести у відповідність до існуючих законів підзаконних актів у сфері соціального захисту ВПО.

12. Аргументовано при призначенні грошової допомоги на проживання ВПО враховувати конкретні потреби ВПО, їх подальше працевлаштування, наявність кредитів тощо; запропоновано змінити встановлений розмір перевищення витрат ВПО з урахуванням інфляційних процесів і фінансувати житлові потреби ВПО.

13. Відзначено виконання державними органами, наділеними дискреційними повноваженнями своїх функцій, що зменшить масову кількість соціальних спорів у національних судах і допоможе скасувати виконання судом функцій адміністративної процедури.

14. Установлено в умовах збройної агресії тенденцію зростання кількості соціальних послуг і виплат, а також суб'єктів, що потребують соціального захисту, внаслідок чого запропоновано формування воєнно-соціальної політики у сфері соціального забезпечення із створенням інституту Уповноваженого з захисту соціальних прав людини.

15. З метою оптимізації навантаження на Державний бюджет у частині соціальних виплат розвинуто тезу про необхідність закріплення державних програм підтримки ВПО щодо їх перекваліфікації, навчання, забезпечення робочим місцем, запропоновано впровадження в праві соціального забезпечення принципу соціальної відповідальності.

16. Аргументовано значення Конституційного Суду України в національному механізмі забезпечення прав людини й громадянина на соціальний захист, в результаті чого запропоновано надання КСУ права законодавчої ініціативи виключно в частині вдосконалення правових норм, що були предметом розгляду в конституційному провадженні.

Матеріали розділу представлено в таких авторських публікаціях: [9], [138], [139], [140], [141].

### РОЗДІЛ 3

## МІЖНАРОДНІ СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ ДОТРИМАННЯ ГАРАНТІЙ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В ГАЛУЗІ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

### 3.1. Втілення принципу верховенства права в міжнародних соціальних стандартах прав людини

Прагнення міжнародного співтовариства до всеохоплюючого й системного розвитку прав людини призвели до розуміння необхідності розробки міжнародних стандартів прав людини. Міжнародні стандарти прав людини становлять систему загальноновизнаних норм і принципів, закріплених у міжнародно-правових актах, які регламентують права й обов'язки людини в різних сферах життя, а також зобов'язання держави щодо дотримання та захисту цих прав.

Сам термін «стандарт» у тлумачному словнику В.Т. Бусела розглядається як типовий зразок, якому щось повинно відповідати, зокрема, за формою, якістю [37, с. 274]. У своєму етимологічному та онтологічному значенні слово «стандарт» (англ. - норма, зразок) тлумачать як документ, що встановлює правило для загального й багаторазового застосування, загальні принципи або характеристики, що стосуються діяльності чи її результатів, з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості у певній галузі; приймається на основі консенсусу в установленому порядку [306, с. 61].

В Україні діє Закон України «Про стандартизацію», який надає визначення поняттю «стандарт» - нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального й неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній галузі.

Незважаючи на те, що у сфері захисту прав людини поняття «міжнародні стандарти» часто ототожнюють з правами людини, його чітке визначення в чинних міжнародно-правових договорах не міститься, а наукові погляди вчених є різними.

Так, надаючи визначення міжнародних стандартів прав людини П.М. Рабінович вказує, що це текстуально уніфіковані та функціонально універсальні принципи й норми (котрі через абстрактні, здебільшого оціночні терміно-поняття фіксують мінімально необхідний або бажаний зміст і обсяг прав людини, що зумовлено розвитком і динамікою суспільства), які закріплені в міжнародних актах і документах та встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту з передбаченням політико-юридичних або політичних санкції за їх порушення [209, с. 24]. В. Г. Буткевич розглядає міжнародні стандарти як загальновизнані норми міжнародного права, які є регуляторами прав і свобод людини в конкретній сфері її життя шляхом встановлення певних зобов'язань держави для забезпечення цих прав ( встановлення міжнародних гарантій прав й свобод та ступеня обов'язковості закріплення їх вимог у національних правових актах) [34, с. 208].

С.М. Ляхівненко зауважує на тому, що міжнародно-правові стандарти закріплені в міжнародних договорах, юридичних актах міжнародних організацій, які є джерелами права, виступають як загальноприйняті цінності та ідеї в сучасному міжнародно-правовому просторі та здійснюються в практичній діяльності відповідних міжнародних судових установ [112, с. 671]. Водночас С. Шевчук розглядає міжнародні стандарти крізь права людини, що визначають статус особи на загальнолюдському рівні шляхом встановлення переліку основних прав і свобод, обов'язку держав їх дотримуватися [303, с. 22].

Власне визначення поняттю міжнародних стандартів прав людини пропонує І.І. Путраймс, який визначає його як систему правових норм (матеріальних і процесуальних, технологічних/технічних) і нормативних



вимог з юридичною силою загальнообов'язкового або рекомендаційного рівня, в яких узагальнюється накопичений міжнародно-правовою практикою досвід регламентації суспільних відносин у сфері прав людини, їх реалізації та захисту, спрямованих на забезпечення суспільних відносин у сфері прав людини та їх одноманітного розуміння й застосування [207, с. 12].

На наш погляд, чимала кількість різних визначень категорії «міжнародні стандарти» зумовлена різноманітністю прав людини, серед яких велике значення мають соціальні права, що забезпечують гідний рівень життя, сприяють соціальній стабільності та зниженню соціальної нерівності. Варто зазначити, що саме на підвищені рівня життя зосереджена внутрішня політика цивілізованих країн світу.

Унаслідок чого, міжнародні соціальні стандарти розглядаються в якості різновиду міжнародних стандартів прав людини, об'єднання яких в самостійну групу спричинено впровадженням на міжнародному та національному рівнях доктрини соціальної держави [309, с. 17]. Міжнародні стандарти в соціальній сфері є базовими орієнтирами для національного законодавства та покликані забезпечити гідний рівень життя для всіх вразливих верств, особливо для сімей з дітьми, підвищити їх матеріальний рівень, встановити відповідні гарантії реалізації соціальних прав [35, с. 70]. Серед причин запровадження міжнародних соціальних стандартів можна навести наступні: розвиток ролі та значення прав людини, зокрема соціальних у формуванні демократичної правової державності та міжнародного співтовариства; закріплення на міжнародному рівні важливості соціальних прав, а на національному - принципу соціальної держави; об'єктивація потреби гармонізації міжнародних і національних соціальних стандартів прав людини [84, с.32].

Вважаємо за необхідне звернутися також до термінологічного визначення поняття «міжнародний соціальний стандарт». Наприклад, С.І. Запара розглядає це як впорядковану, взаємоузгоджену між державами систему універсальних міжнародних норм і принципів, які регулюють питання

щодо створення економічного, політичного, соціального, культурного й правового середовища та дозволяють людям досягати соціального розвитку [75, с. 447].

За словами Б.І. Сташківа міжнародні соціальні стандарти у сфері соціального забезпечення є критеріями надання особам певних видів соціального забезпечення, передбачених міжнародними актами рекомендаційного або обов'язкового характеру, які реалізуються через національне законодавство. Ці критерії містять: - сферу застосування, тобто вид соціального забезпечення, який надається за настання певного соціального ризику; - коло отримувачів соціального забезпечення, які підлягають захисту; - умови отримання права на конкретний вид соціального забезпечення та строк його дії; - види соціальної допомоги, методи нарахування та періоди очікування тощо [264, с.65-66].

Шляхом встановлення міжнародними нормативно-правовими актами обов'язкового соціального мінімуму, який забезпечує рівну можливість, у повному обсязі непрацездатним особам реалізовувати свої права та свободи визначає поняття міжнародних соціальних стандартів М.М. Шумило [304, с. 243–244].

Ми вважаємо доцільною авторську думку Л.Ю. Малюги про те, що міжнародні соціальні стандарти як система універсальних, взаємно узгоджених, нормативних міждержавних вимог стосуються всіх людей та є необхідними для досягнення соціального добробуту й матеріальної стабільності [118, с. 72]. Перевагами наведеного тлумачення є врахування автором договірності характеру міжнародного права та відсутності відносин підпорядкування, оскільки держави зобов'язані дотримуватись тих норм, які вони визнали обов'язковими для себе.

На підставі аналізу наукових поглядів до визначення поняття міжнародний соціальний стандарт, вважаємо, що єдиного законодавчого поняття «міжнародні соціальні стандарти» не існує. Міжнародні соціальні стандарти розглядаються як різновид міжнародних стандартів прав людини,

об'єднання яких в самостійну групу спричинено впровадженням на міжнародному та національному рівнях доктрини соціальної держави. Визначення міжнародних соціальних стандартів базуються на різних наукових підходах. Зокрема, міжнародні соціальні стандарти визначаються шляхом тлумачення поняття норми права, принцип права, ціннісне поняття, ідея, система правових норм тощо.

Тому пропонуємо під міжнародним соціальним стандартом вважати нормативний акт, прийнятий компетентним міжнародним органом; цей документ ґрунтується на спільній згоді, що встановлює для широкого та повторного використання правила, принципи, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, зокрема обов'язкових, соціальних параметрів підтримки рівних можливостей людини на гідні умови життя в соціально-значимих обставинах, для врегулювання відносин у сфері соціального забезпечення.

На нашу думку, таке визначення враховує всі базові ознаки стандарту: норма права, форма закріплення, універсальність, загальність, сталість, результативність тощо.

Людиноцентричний зміст розвитку нашої країни закріпив утвердження в національній правовій системі таких основоположних засад, як принцип верховенства права і принцип соціальної справедливості. Водночас цей процес передбачає реформування правової системи України на підставі принципів і стандартів, побудованих на засадах сучасного демократичного міжнародного права в результаті діяльності міжнародних організацій.

У науковій літературі виділяють кілька видів джерел міжнародних соціальних стандартів: універсальні, регіональні та двосторонні. До універсальних належать акти ООН, МОП та ВОЗ, оскільки вони повинні виконуватись у більшості країн світу. Регіональні соціальні стандарти складають ті, що приймаються на рівні регіональних об'єднань Європи, Латинської Америки, Африки тощо. Двосторонні договори є обов'язковими лише для держав-учасниць договору.

Основними універсальними міжнародними соціальними стандартами є Міжнародний білль про права, що складається із Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю 2006 року, а також Конвенцій МОП №102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» 1952 року, №117 «Про основні цілі та норми соціальної політики» 1962 року, №188 «Про рівноправ'я у сфері соціального забезпечення» 1962 року, №121 «Про допомогу на випадок професійного травматизму» 1964 року, №128 «Про допомоги про інвалідності, по старості, на випадок втрати годувальника» 1967 року, №157 «Про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення» 1982 року та низки рекомендацій МОП.

В умовах ухвалення країнами-членами ЄС рішень про надання Україні статусу кандидата та початок переговорів про членство в ЄС особливої уваги заслуговують регіональні міжнародні акти, прийняті в рамках Ради Європи. Н.І. Новосельська у своїй праці до основних стандартів у соціальній сфері окреслює стандарти, закріплені в Європейській соціальній хартії (переглянутій) 1996 року, Європейському кодексі соціального забезпечення (переглянутому) 1990 року, Хартії Європейського співтовариства про основні соціальні права працівників 1989 року та Хартії основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000 року [127, с. 96]. Погоджуємось із думкою Л.Ю. Малюги, яка вважає спірним внесення до цього переліку Хартії основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000 з огляду на охоплення зазначеним нормативно-правовим актом широкого кола прав і не лише соціальних [117, с. 17].

Насамперед базовим документом в аспекті соціально-економічних прав, що визначає соціальну орієнтацію економічного розвитку європейських держав, виступає Європейська соціальна хартія (далі - ЄСХ) (ухвалена вперше у 1961 р. в м. Туріні). Це багатосторонній регіональний договір, що встановлює механізм міжнародного захисту економічних і соціальних прав

людини для держав – членів РЄ, що приєдналися до Хартії. Рада Європи розробила її як окреме доповнення до Конвенції про захист прав людини.

У цьому значущому міжнародному юридичному документі закріплені високі стандарти матеріального благополуччя, яких можна досягнути шляхом ефективного функціонування соціально-спрямованої ринкової економіки, взаємодії державних органів влади, підприємців і найманих працівників у вирішенні суперечливих питань організації сучасних форм виробництва. Цей документ закріпив обширні соціальні права працівників (на дотримання високих стандартів охорони праці, відпочинок, страхування на випадок безробіття, пенсійне забезпечення, рівність жінок та чоловіків в оплаті однакової праці, законний страйк та інші права), а також встановив взаємні зобов'язання соціальних партнерів.

ЄСХ містить три категорії зобов'язань держав-учасниць, а саме:

- прагнення досягнути умов для ефективної реалізації на її території прав і принципів політики в соціально-економічній галузі, проголошених у першій частині Хартії;

- зобов'язання забезпечити реалізацію щонайменше 5 із 7 прав, зазначених у другій частині Хартії (право на працю; на організацію в профспілці; на колективне ведення переговорів; на соціальне забезпечення; на соціальну та медичну допомогу; право сім'ї на соціальний, правовий і економічний захист; право робітників-мігрантів та їхніх сімей на захист і допомогу);

- визначення, які додаткові з перелічених у Хартії прав, вона захищатиме на своїй території [300, с.395].

Процес реалізації положень Хартії зумовив її подальший перегляд і реформування, зокрема у 1996 році, після ухвалення ЄСХ (переглянутої), яка містить найбільш широкий, загально визнаний державами-членами РЄ перелік соціальних та економічних прав людини [66]. На сьогодні з 47 держав-членів Ради Європи положеннями ЄСХ 1961 р. або Хартії (переглянутої) себе зв'язали 43 держави (станом на 1 лютого 2015 р., 10 держав залишаються

учасниками ЄСХ 1961 р., 33 держави-члени Ради Європи ратифікували ЄСХ переглянуту 1996 р., в т. ч. Україна).

Погоджуємось із думкою А.Л. Федорової про те, що «ЄСХ є унікальним сучасним договором не тільки за обсягом закріплених соціальних та економічних прав, але й за впровадженням контрольним механізмом, у рамках якого передбачено дві основні процедури: загальна для всіх учасників - розгляд доповідей держав і факультативна - розгляд колективних скарг» [291, с.78].

Унаслідок розгляду доповідей держав Європейський комітет з соціальних прав (далі - ЄКСП) приймає висновки, а за результатами розгляду колективних скарг - рішення по суті. Також Комітет Міністрів виступає вищою ланкою в цьому контрольному механізмі, який наділений повноваженнями прийняття стосовно відповідної держави рекомендацій із зазначенням невідповідності нормам Хартії національного законодавства. За результатами ж розгляду колективних скарг Комітет Міністрів ухвалює резолюцію для держави з вимогою вжити необхідних заходів для приведення ситуації у відповідність до положень Хартії.

Експерти ЄКСП, аналізуючи періодичні доповіді держав, беруть до уваги не тільки законодавчі норми, але й правозастосовну практику, яка реально гарантує права, визнані в документі та ратифіковані державою, адже закріплення передбачених Хартією основних видів соціального захисту в національне законодавство не може свідчити про дійсне виконання державою своїх зобов'язань [292, с. 52].

Україна підписала ЄСХ (переглянуту) у 1999 р., проте процес її ратифікації затягнувся на довгі сім років [192]. Ратифікація ЄСХ (переглянутої) є одним із найважливіших кроків нашої держави на шляху до адаптації соціального законодавства України до *acquis communautaire*. Цей процес для нас мав вибіркового характеру, що є також особливістю ЄСХ, оскільки кожна держава сама визначає, які пункти конкретної статті вона обирає для ратифікації. Варто зауважити, що «вибіркового захист»

компенсується низкою положень, які перехресшуються між собою, завдяки чому забезпечується певний захист, навіть у випадку не ратифікації країною відповідних положень Хартії. Наприклад, стаття 12 щодо права на соціальне забезпечення співзвучна зі статтею 13 (право на соціальну та медичну допомогу) та статтею 30 (право на захист від бідності та соціального відчуження). На вказану особливість також звертають увагу Н.Б. Болотіна та М.М. Феськов, зауважуючи про особливість Хартії, що полягає в наявності у його змісті прав, які в подальшому винесені до назви статті та деталізуються в окремих її пунктах. Таким чином здійснюється розширення прав, а під час ратифікації кожна держава самостійно визначає пункти конкретної статті, які вона обирає для ратифікації [32, с. 40].

Застосовуючи принцип «вибіркового захисту», Україна приєдналася лише до 27 статей Хартії (зокрема до 6 із 9 обов'язкових) та 74 пунктів станом на момент ратифікації. Серед прав, закріплених у зазначених статтях, є такі індивідуальні трудові права: право на працю, право на справедливі умови праці, право на безпечні та здорові умови праці, право на справедливую винагороду, право дітей і підлітків на захист, право працюючих жінок на охорону материнства, право на професійну орієнтацію, право на професійну підготовку, право на охорону здоров'я, право інвалідів на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства, право займатися прибутковою діяльністю на території інших сторін, право на рівні можливості та рівне ставлення при вирішенні питань щодо працевлаштування та професії без дискримінації за ознакою статі, право на захист у разі звільнення, право на гідне ставлення на роботі, право працівників із сімейними обов'язками на рівні можливості та рівне ставлення до них. Також містяться колективні трудові права, до яких належать: право на створення організацій, право на укладення колективних договорів, право на інформацію й консультації, право брати участь у визначенні та поліпшенні умов праці та виробничого середовища, право представників працівників на захист на підприємствах та умови, які

повинні створюватися для них, право на інформацію та консультації під час колективного звільнення [104, с.11-12].

Спочатку Україна не ратифікувала обов'язкову статтю 12 «Право на соціальне забезпечення», хоча пізніше Законом України від 17.05.2017 «Про внесення зміни до пункту 2 Закону України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)» [174] взяла на себе зобов'язання вважати обов'язковими для неї пункти 3 та 4 статті 12 ЄСХ (переглянутої). На цей час не ратифікованими залишаються: пункти 1 і 2 статті 12, стаття 13 «Право на соціальну та медичну допомогу», стаття 19 «Право трудящих-мігрантів та їхніх сімей на захист і допомогу) та стаття 25 «Право працівників на захист їхніх прав у разі банкрутства їхнього роботодавця». Не приєдналася Україна і до пункту 3 статті 2 щодо встановлення щорічної оплачуваної відпустки тривалістю не менше чотирьох тижнів; пункту 1 статті 4 Хартії, яка гарантує право на справедливу винагороду працівників, що забезпечує їм і їхнім сім'ям достатній життєвий рівень, та до пункту 3 статті 31 Хартії щодо встановлення на житло цін, доступних для малозабезпечених осіб.

Позитивним кроком є продовження виконання Україною Плану заходів щодо Європейської соціальної хартії (переглянутої) [181], яким передбачено опрацювання можливостей поступового приєднання України до 24 пунктів Хартії, до яких Україна не приєдналася при ратифікації.

Підписання Україною у 2016 році Європейського кодексу соціального забезпечення [67], що являє собою орієнтир європейської моделі соціального забезпечення, заснованої на соціальній справедливості [128, с. 44,], також відкрило шлях до подальшого приєднання України до статті 12 ЄСХ (переглянутої) у повному обсязі. Європейський кодекс соціального забезпечення покладає на Україну як на члена Ради Європи зобов'язання дотримуватися принципів демократії, верховенства права й захисту прав людини, адаптувати національне законодавство у сфері соціального забезпечення до європейських соціальних стандартів.



Європейський кодекс соціального забезпечення встановлює мінімальні соціальні стандарти, які країни мають гарантувати у випадку соціальних ризиків, таких як хвороба, безробіття, старість, трудове каліцтво, професійна хвороба, материнство, інвалідність, втрата годувальника, утримання дітей. О.М. Ярошенко доходить висновку, що Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) [4] «визначив різновиди соціального забезпечення, зокрема: медична допомога, відшкодування через тимчасову непрацездатність або безробіття, пенсії по старості, допомоги сімейні, у зв'язку з вагітністю й пологами, пенсії по інвалідності й у разі втрати годувальника». Тобто, коло питань, яке врегульовується цим нормативно-правовим актом, є вужчим, ніж коло питань, урегульованих Європейською соціальною хартією (переглянутою) від 03.05.1996 року. При цьому Кодекс гарантує захищеним особам допомогу у зв'язку зі станом здоров'я, що вимагає медичної допомоги профілактичного чи лікувального характеру, а також з метою підтримання, відновлення чи поліпшення здоров'я захищеної особи та її спроможності працювати й задовольняти свої особисті потреби. Також Кодексом передбачено, що допомога сім'ям із дітьми передбачає: 1) періодичну грошову виплату, що надається будь-якій захищеній особі, що задовольняє визначеному строку набуття права на неї; 2) забезпечення дітям належного харчування, одягу, житла, відпочинку або домашньої допомоги» [160, с. 99]. Можемо стверджувати, що ці два міжнародні документи мають взаємодоповнюючий характер по відношенню один до одного. Однак Європейський кодекс соціального забезпечення досі залишається нератифікованим Україною, що перешкоджає приєднанню до ЄСХ (переглянутої) в повному обсязі.

Аналіз положень Європейського кодексу соціального забезпечення (переглянутого) свідчить про наявність у національному соціальному законодавстві України визначених Європейським кодексом видів соціальної допомоги. Водночас невідповідним залишається рівень наданих державою соціальних допомог, оскільки в преамбулі кодексу визначено доцільність

піднесення Європейського кодексу соціального забезпечення на більш високий рівень, ніж мінімальні норми. Отже, Україна має впроваджувати реформи в системі соціального захисту з метою підняття мінімальних норм на вищий рівень, а також найскорішої ратифікації цього міжнародного акта, що перешкоджає приєднанню до ЄСХ (переглянутої) в повному обсязі.

Ще одним документом, який встановлює європейські соціальні стандарти є Хартія Європейського Співтовариства про основні соціальні права працівників від 09.12.1989 [294]. Хартія була прийнята в рамках Європейського Співтовариства як спроба міждержавного співробітництва у сфері соціального забезпечення та соціального захисту населення. Цей документ не є складником національного соціального законодавства, хоча переважна більшість передбачених нею соціальних прав і гарантій закріплені і в національному законодавстві про працю. Проте процес наближення входження України до Європейського Союзу спонукає Україну до адаптації визначених Хартією Європейського Співтовариства соціальних стандартів, тому що вона встановлює право на адекватний рівень допомоги із соціального забезпечення.

Більш складною є ситуація щодо відповідності національного законодавства ратифікованим статтям Європейської соціальної Хартії (переглянутої), оскільки норми соціального законодавства України не є адаптованими до європейських соціальних стандартів, передбачених Хартією [133, с. 306]. Тому вважаємо необхідним ухвалення Україною Протоколу про колективне оскарження від 1995 року, що могло б слугувати превентивною мірою запобіганню порушень у майбутньому. По-перше, через схожість процедури із судовим процесом (за винятком обов'язкової сили рішень Європейського комітету); по-друге, це відкриє шлях громадським організаціям, що займаються захистом прав працівників, безпосередньо подавати скарги на порушення Україною прав, передбачених Хартією, до Європейського комітету з соціальних прав.

Вдосконаленню підлягає також система доповідей України Європейському комітету з соціальних прав з огляду на негативну тенденцію вимагання Комітетом додаткової інформації за розглядом багатьох положень [291, с.79]. Серед іншого, у своїх Рекомендаціях для України 2017 року за тематичною групою № 2 «Охорона здоров'я, соціальне забезпечення та соціальний захист» ЄКСП встановив, що з 11 ситуацій: 1 – відповідає вимогам, 8 – не відповідають вимогам, 2 – потрібно більше інформації [290]. Відповідно до висновків Європейського комітету із соціальних прав констатовано існування недоліків національного законодавства в контексті його невідповідності положенням Європейської соціальної хартії (переглянутої) [3].

Оскільки процес виконання зобов'язань за Хартією триває, прогресивним чинником у питанні реалізації положень ЄСХ можуть бути, зокрема національні суди, на які покладено функцію судового захисту порушеного або оспорюваного права. З огляду на активне застосування національними судами Європейської конвенції з прав людини, на нашу думку, аналогічним чином мають застосовуватися положення ЄСХ в судовій практиці, норми якої для Європейської спільноти фактично є аналогом Конституції в соціальній сфері. Як слушно зазначила докторка Моніка Смуш-Кулеша: «ЄСХ можна і потрібно використовувати в українській адміністративній юстиції як ефективний інструмент захисту соціальних прав. Усі юристи, які беруть участь в адміністративних судових розглядах, можуть і повинні використовувати Хартію та її інтерпретації, надані Європейським комітетом з соціальних прав, для належного тлумачення українських нормативних актів і зміцнення свого способу аргументації. Передовий досвід як на національному, так і на міжнародному рівні показує, що ЄСХ особливо корисна при тлумаченні юридичних термінів, визначенні обсягу конкретних прав та їх розуміння» [256, с. 198]. Тому не слід нівелювати його застосування й серед адвокатів, які забезпечують здійснення захисту та представництва інтересів громадян у судах.

Дослідженням змісту судових рішень, що містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень, можемо виснувати про кількісне збільшення застосування національними судами положень ЄСХ до різних категорій справ. Наприклад, суди посиляються на норми ЄСХ у справах пенсійного забезпечення, призначення та виплати соціальної допомоги, грошової допомоги, у трудових справах тощо. При цьому здебільшого посилення на норми ЄСХ має місце в практиці Касаційного адміністративного суду в складі Верховного Суду (далі – КАС ВС) при перегляді судових рішень у публічно-правових спорах, що виникають у сфері відповідних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, лєвова частка з яких – пенсійні правовідносини, у той час як судами нижчих інстанцій цей документ згадується нечасто.

Принагідно, що на ЄСХ посилалась Велика Палата Верховного Суду у своїй постанові від 04 вересня 2018 року по справі № 805/402/18, яка під час перегляду рішення КАС ВС у зразковій справі про припинення виплати пенсії внутрішньо переміщеній особі зазначила: «Ратифікувавши ЄСХ, Україна взяла на себе міжнародне зобов'язання запроваджувати всіма відповідними засобами досягнення умов, за яких можуть ефективно здійснюватися права та принципи, що закріплені в частині I Хартії. При цьому, право особи на отримання пенсії як складова частина права на соціальний захист є її конституційним правом, яке гарантується міжнародними зобов'язаннями України» [152].

У постанові від 13 лютого 2019 року у справі № 822/524/18 (зразкова справа щодо переведення з пенсії по інвалідності на пенсію державного службовця) Велика Палата Верховного Суду, зазначаючи, що держава зобов'язана підтримувати функціонування системи соціального забезпечення, її задовільний рівень, докладати зусиль для її поступового посилення тощо, послалася в цілому на статтю 12 ЄСХ [153]. Без вказівки конкретного пункту була застосована стаття 12 ЄСХ і в постанові КАС ВС від 24 червня 2020 року у справі № 580/234/19 про визнання протиправними дій пенсійного органу

щодо обмеження граничним розміром пенсії при здійсненні перерахунку пенсії за вислугу років працівникам льотно-випробувального складу, а також у постанові від 31 жовтня 2019 року у справі №227/4223/16-а про виплату пенсії за період проживання за кордоном [156], [158].

Застосовуючи метод контент-аналізу, ми здійснили пошук в Єдиному державному реєстрі судових рішень за контекстом «ЄСХ» (<https://reyestr.court.gov.ua/>); маємо такі результати: понад 1944 судових рішень різних національних судів, що містять посилання на «ЄСХ»; понад 4000 судових рішень, в яких згадується «Конвенція з прав людини». Тобто спостерігаємо ситуацію не досить поширеного застосування суддями ЄСХ в судовій практиці. Згідно зі Звітом за результатами опитування, проведеного співробітниками системи надання безоплатної правової допомоги у червні-вересні 2020 року «Дослідження обізнаності окремих категорій осіб щодо положень ЄСХ», рівень обізнаності суддів з положеннями ЄСХ можна охарактеризувати як вищий за середній. Більша половина опитаних суддів (58%) вважають себе ознайомленими з положеннями ЄСХ, при цьому досконально обізнаними (на 5 балів) себе вважали 2% суддів, а 45% оцінили рівень своїх знань про ЄСХ на 3, 4 або 5 балів з 5 максимальних. Основна причина невикористання положень ЄСХ у практиці – відсутність відповідних справ (74%). Майже всі опитані судді (93%) висловили бажання дізнатися більше про положення ЄСХ, а 20% – охочі ознайомитися зі щорічними висновками щодо виконання Україною окремих прийнятих положень ЄСХ [63, с. 5].

У дослідженні, проведеному науковцями М. Смуш-Кулеша, А. Манасян та А. Федоровою, встановлено, що судові рішення, переважно, можна розподілити на п'ять основних категорій щодо методів посилання на Європейську соціальну хартію (ЄСХ):

- 1) Хартія згадується серед інших міжнародно - правових актів з прав людини, таких як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права тощо;

- 2) судді посилаються на конкретні пункти та статті, які Україна не ратифікувала;
- 3) судді звертаються до певних пунктів частини 1 ЄСХ, які містять принципи;
- 4) судді посилаються на конкретну статтю ЄСХ як на додаткове джерело права;
- 5) не виявлено жодних посилань на практику ЄКСП та тлумачень Хартії [284].

Викладене свідчить про нерозуміння суддями положень ЄСХ в цілому та неоціненність ЄСХ в судовій практиці. Отже, вважаємо за доцільне Національній школі суддів України як установі, що забезпечує професійну підготовку кандидатів на посаду судді та суддів започаткувати до засад суддівської освіти програми з вивчення положень ЄСХ, зокрема шляхом: - залучення викладачів, тренерів і модераторів з ЄСХ до освітньої програми; - вдосконалення знань та умінь кандидатів на посаду судді та цільової аудиторії суддів (залежно від спеціалізації цивільна та адміністративна юрисдикції); - створення навчальних курсів з вивчення суддями норм ЄСХ; - запровадження тренінгів та інтерактивних методів навчання за участі фахівців з ЄСХ; - розробки навчальних матеріалів з детальним аналізом висновків та рішень Європейського комітету з соціальних прав, а також рекомендацій і резолюцій Комітету Міністрів; - проведення моніторингу якості навчальних заходів з метою оцінювання здобутих суддями та кандидатами в судді знань і навичок ЄСХ.

### **3.2. Міжнародно-правові гарантії здійснення соціального захисту в контексті практики Європейського суду з прав людини**

На сьогодні універсальним міжнародним соціальним стандартом у сфері захисту прав людини, беззаперечно, залишається Європейська конвенція про захист прав людини й основних свобод 1950 року, ратифікована Україною [193]. Це найстаріший та найбільш авторитетний міжнародно-правовий документ із прав людини в Європі.

Права, закріплені в Європейській конвенції, визначають мінімальні обов'язкові стандарти, що відповідають вимогам сучасного європейського законодавства. Україна ратифікувала Європейську конвенцію про захист прав людини й основних свобод 17 липня 1997 року [193] та з моменту ратифікації громадяни України мають змогу звертатися за захистом своїх порушених прав до Європейського суду з прав людини після використання усіх національних засобів правового захисту. Права людини, що підлягають захисту, закріплені в Розділі I Європейської конвенції та у Протоколах до неї, і охоплюють найважливіші цивільні, політичні та економічні права, зокрема: право на життя, право на свободу та особисту недоторканність, свободу думки, свободу совісті та віросповідання, свободу вираження поглядів, право на мирні зібрання, право на об'єднання й асоціації, право на повагу до приватного і сімейного життя, право на справедливий судовий розгляд, право на повагу власності, заборона дискримінації, катувань, рабства, примусової праці, недопустимість покарання без закону та тощо.

Європейська конвенція та Протоколи до неї [206] не містять норм, що захищали б такі соціальні права людини, як: право на працю, на відпочинок, на соціальне забезпечення тощо. Як вже було досліджено нами, ці права регулюються ЄСХ 1961 року та ЄСХ (переглянутою), що як частина Конвенції, передбачає право на соціальне забезпечення.

За визначенням Комітету ООН з економічних, соціальних та культурних прав, право на соціальне забезпечення – це право на доступ та збереження пільг як у грошовій, так і в натуральній формі, без дискримінації з метою забезпечення захисту, зокрема, від: (а) відсутності доходу на роботі, спричиненого хворобою, втратою працездатності, материнством, виробничим травматизмом, безробіттям, старістю або смертю члена сім'ї; (б) відсутності доступу до медичної допомоги; (с) недостатнім забезпеченням у родині, особливо щодо дітей і дорослих утриманців [131].

Основними елементами права на соціальне забезпечення, згідно з рекомендаціями ООН, є наявність, адекватність, співрозмірність, доступність. А саме:

- наявність: право на соціальне забезпечення вимагає свого втілення, аби система, складена з єдиної схеми чи різноманітних схем, була доступною та створеною для забезпечення надання пільг за відповідними соціальними ризиками та непередбачуваними ситуаціями;

- адекватність: пільги, як у грошовій, так і в натуральній формі, повинні бути адекватними за обсягом і тривалістю, щоб кожен міг реалізувати свої права на захист і допомогу сім'ї, адекватний рівень життя та адекватний доступ до медичної допомоги;

- співрозмірність: якщо схема соціального страхування вимагає внеску, ці внески мають бути визначені заздалегідь. Прямі та непрямі витрати й збори, пов'язані із внеском, мають бути доступними для всіх і не повинні ставити під загрозу реалізацію інших прав Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права;

- доступність: усі особи повинні охоплюватися системою соціального захисту, особливо ті, що належать до найбільш неблагополучних і маргіналізованих груп, без дискримінації за будь-якою із заборонених підстав. Послуги соціального захисту повинні бути фізично доступними [131].

Основним механізмом реалізації контролю РЄ над захистом прав людини в державах-членах РЄ, зокрема у сфері соціального забезпечення, на



сьогодні є Європейський суд з прав людини, який було засновано в 1959 році на підставі Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року. Юрисдикція ЄСПЛ поширюється на всі питання тлумачення й застосування Конвенції та протоколів до неї, подані йому на розгляд відповідно до статей 33, 34; 46 і 47 Конвенції. Крім цього, вона має субсидіарний характер, обмежується тлумаченням і застосуванням саме Конвенції, а не внутрішнього законодавства Високих Договірних Сторін. Принцип субсидіарності означає, що діяльність ЄСПЛ створює лише додаткові гарантії прав і свобод людини, тому що захист цих прав є, передусім, обов'язком і завданням самих держав-учасниць, що випливає зі змісту статті 1 Конвенції [60, с. 145].

Тобто, діяльність ЄСПЛ спрямована на здійснення контролю щодо забезпечення державами-учасницями Конвенції власних правових інститутів належної міри захисту прав людини. Зауваження Т.І. Дудаш влучно вказують на подвійну правову природу практики Європейського суду, яка об'єднує аспекти правозастосування та правотлумачення. Рішення ЄСПЛ містять у собі індивідуальне, формально зобов'язуюче правило поведінки, що визначає, чи має місце порушення прав, визначених Конвенцією, та призначає справедливу компенсацію відповідно до наслідків цього порушення. З іншого боку, інтерпретація Конвенції, що міститься в рішеннях ЄСПЛ, є формально обов'язковою для всіх держав-членів Ради Європи, оскільки тільки ЄСПЛ має повноваження щодо його офіційного тлумачення. Важливо зазначити, що рішення Європейського суду самі по собі не встановлюють нові норми, не змінюють чинні правові положення і не можуть виходити за межі положень Конвенції (принаймні декларативно) [64, с.175].

Оскільки Конвенція не містить переліку соціальних прав, серед поданих до ЄСПЛ скарг і винесених рішень немає такої категорії як захист права особи на соціальний захист. Натомість порушені права у сфері соціального захисту в практиці ЄСПЛ розглядаються як порушення права власності. Ратифікувавши Конвенцію, Україна визнала не лише право на мирне

володіння майном, а й за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції право на звернення фізичних та юридичних осіб до Європейського суду з прав людини за захистом своїх порушених прав і охороняємих Конвенцією свобод, пов'язаних із реалізацією права власності.

Стаття 1 протоколу до Конвенції об'єднує всі права фізичної або юридичної особи, що містять майнову цінність. На відміну від традиційного розуміння інституту права власності характерного для України як і загалом для держав континентальної системи права, ЄСПЛ тлумачить поняття «майно» (possessions) набагато ширше, у контексті статті 1 Першого протоколу під «майном» розуміє не тільки «наявне майно» (existing possessions), але й цілу низку інтересів економічного характеру (активи (assets)) [288].

Зазначена стаття містить три окремі норми. Перша має загальний характер і проголошує принцип мирного володіння майном: кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Друга норма стосується випадків позбавлення майна і підпорядковує його певним умовам: ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Третя ж норма визнає, що держави мають право, зокрема, контролювати використання майна, відповідно до загальних інтересів, шляхом запровадження законів, які вони вважають необхідними для забезпечення такої мети: попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів [206].

ЄСПЛ виходить із того, що положення статті 1 Першого протоколу Конвенції містять три правила: а) перше є правилом загального характеру й проголошує принцип мирного володіння майном; б) друге - стосується позбавлення майна й визначає певні умови правомірності втручання в право

на мирне володіння майном; в) третє - визнає за державами право контролювати використання майна за наявності певних умов для цього.

У контексті принципу мирного володіння майном практика ЄСПЛ свідчить, що у випадку обґрунтованого права особи на отримання виплат за національним законодавством у рамках національної системи соціального забезпечення та дотримання відповідних умов, органи влади не можуть відмовити в таких виплатах доти, доки вони передбачені чинним національним законодавством. Такий підхід застосовано ЄСПЛ у справах: «Олег Колесник проти України» (Заява № 17551/02) [223], «Сук проти України» (заява № 10972/05) [225], «Пічкур проти України» (заява № 10441/06) [224] та інші. Суд розглядає поняття «майно» у першій частині статті 1 Протоколу першого як автономне значення, що не обмежується правом власності на фізичні речі та є незалежним від формальної класифікації в національному законодавстві. Тому в аспекті права особи на соціальний захист, у рішеннях ЄСПЛ визначено можливості держави вводити, призупинити або припиняти соціальні виплати шляхом внесення відповідних законодавчих змін. Однак, якщо законодавча норма, яка передбачає певні доплати, є чинною, а передбачені умови - дотримані, Суд констатує неможливість державних органів відмовляти в їх наданні, доки законодавче положення залишається чинним.

Застосовуючи цей принцип, Верховний Суд у зразковій справі №260/3564/22 [155] за адміністративним позовом ОСОБА\_1 до Територіального управління та Державної судової адміністрації України (далі - ДСА України), третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, на стороні відповідача - Служба судової охорони, про визнання дій протиправними й зобов'язання вчинити певні дії, зазначив, що «Право на виплату додаткової винагороди співробітникам Служби судової охорони, передбачене постановою КМУ № 168, підпадає під сферу дії статті 1 Першого протоколу до Конвенції, якщо за національним законодавством особа має обґрунтоване право на отримання виплат в рамках національної системи

соціального забезпечення та якщо відповідні умови дотримано, органи влади не можуть відмовити в таких виплатах доти, доки виплати передбачено законодавством. За змістом правової позиції ЄСПЛ у справі «Кечко проти України» (рішення від 08 листопада 2005 року) у межах свободи дій держави визначати, які надбавки виплачувати своїм робітникам з державного бюджету. Держава може вводити, призупиняти чи закінчити виплату таких надбавок, вносячи відповідні зміни в законодавство. Однак якщо чинне правове положення передбачає виплату певних надбавок і дотримано всі вимоги, необхідні для цього, органи державної влади не можуть свідомо відмовляти в цих виплатах, доки відповідні положення є чинними. Тобто органи державної влади не можуть посилалися на відсутність коштів як на причину невиконання своїх зобов'язань».

Що стосується другої норми ЄСПЛ встановлює визначення умов для визнання втручання у володіння права (на пенсію, певні соціальні виплати) правомірним, а саме: 1) чи є втручання законним; 2) чи переслідує воно «суспільний інтерес»; 3) чи є такий захід (втручання в право на мирне володіння майном) пропорційним визначеним цілям. При цьому ЄСПЛ констатує порушення державою статті 1 Першого протоколу у випадку не додержання хоча б одного критерію.

Юридична природа соціальних виплат і пенсій розглядається ЄСПЛ не лише з позицій права власності, але й пов'язує з ними принцип захисту «законних очікувань» (*reasonable expectations*) та принцип правової визначеності (*legal certainty*), що є невід'ємними елементами принципу правової держави та верховенства права: справа «Суханов та Ільченко проти України» (заяви № 68385/10 та 71378/10) [220] - якщо суть вимоги особи пов'язана з майновим правом, особа, якій воно надане, може вважатися такою, що має "законне сподівання", якщо для такого права в національному законодавстві існує достатнє підґрунтя - наприклад, коли є чинний Закон, який передбачає таке право, або є усталена практика національних судів, якою підтверджується його існування (пункт 35).

В рішенні у справі «Великода проти України» від 03 червня 2014 року ЄСПЛ зазначив, що «будь-яке втручання з боку державних органів влади в мирне володіння майном має бути законним та повинно переслідувати легітимну мету «в інтересах суспільства». Будь-яке втручання має також бути обґрунтовано пропорційним меті. Іншими словами, повинен зберігатися «справедливий баланс» між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами щодо захисту основоположних прав особи. Необхідного балансу не буде досягнуто, якщо на відповідну особу або осіб буде накладений особистий та надмірний тягар [219].

Визначними в цьому питанні є також рішення ЄСПЛ у справі «Цезар та інші проти України» (заяви № 73590/14, 73593/14, 73820/14, 4635/15, 5200/15, 5206/15 та 7289/15), за результатами розгляду якої суд визнав законною відмову України здійснювати соціальні виплати на непідконтрольних державі територіях, коли 11 листопада 2014 р. всі платежі соціальних виплат у населених пунктах Донецької та Луганської областей, які не перебували під контролем України, були призупинені на виконання постанови № 466 Правління Національного банку України від 6 серпня 2014 р. «Про призупинення здійснення фінансових операцій». Суд не побачив у діях уряду порушення ст. 1 Першого протоколу, адже головна різниця між становищем заявників із особами, що проживали на території інших регіонів, контрольованих урядом, полягала в тому, що в місті, де проживали заявники, уряд не здійснював на той час свої повноваження й це обмежувало, якщо не позбавляло уряд можливості здійснювати соціальні виплати на цій території. Суд констатував військові дії як об'єктивний чинник вжиття урядом заходів щодо виправлення становища, які не потрібні в інших частинах країни, які залишилися під контролем уряду. Тобто ЄСПЛ визнав необґрунтованими вимоги заявників через об'єктивну неможливість держави виконати свої зобов'язання, а не у зв'язку їх відсутністю [221].

Розглядаючи справу № 1840/3344/18 щодо оскарження особою дій Пенсійного органу про відмову в призначенні пенсії за віком за нормами

Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», Верховний Суд у постанові від 18.02.2020 зауважив: «у контексті статті 1 Першого протоколу до Конвенції об'єктами права власності можуть бути в тому числі «легітимні очікування» та «майнові права» (Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland), заява №12742/87; ухвала ЄСПЛ від 13 грудня 1984 року щодо прийнятності заяви S. v. the United Kingdom, № 10741/84). Тобто коли соціальна чи інша подібна виплата закріплена законом, вона має виплачуватися на основі чітких і об'єктивних критеріїв і якщо людина очевидно підходить під ці критерії - це породжує у неї виправдане очікування в розумінні статті 1 Першого протоколу».

Таким чином, крізь призму практики ЄСПЛ, яка активно застосовується національними судами, позбавлення права на соціальний захист і забезпечення має здійснюватися на підставі принципу верховенства права (закону, який не повинен суперечити принципам верховенства права, під яким розуміється нормативно-правовий акт, що має бути доступним для зацікавлених осіб, чітким і передбачуваним у питаннях застосування та наслідків дії його норм). Таке позбавлення права має здійснюватися з метою задоволення «суспільного інтересу», з дотриманням принципу «пропорційності» – «справедливої рівноваги (балансу)» між інтересами держави (суспільства), пов'язаними з втручанням, та інтересами особи та передбачати розумну компенсацію.

У контексті третьої норми щодо запровадження державою законів, які б дозволили контролювати використання майна відповідно до загальних інтересів, на увагу заслуговує рішення ЄСПЛ у справі «Ілашку та інші проти Молдови та Росії» від 08 липня 2004 року [217], в якому суд констатував: «коли держава не може забезпечити дію своєї влади на частині своєї території відповідно до фактичної ситуації (наприклад, сепаратиський режим, військова окупація), держава не перестає нести відповідальність та здійснювати юрисдикцію. Вона повинна усіма доступними дипломатичними та правовими засобами із залученням іноземних держав і міжнародних організацій

продовжувати гарантувати права та свободи, передбачені Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод.

Застосовуючи цю практику до спорів в Україні у сфері соціального забезпечення, варто нагадати про рішення Верховного Суду в зразковій справі № 805/402/18, де серед іншого суд з посиланням на практику ЄСПЛ зазначив: чинний механізм виплати пенсій внутрішньо переміщеним особам згідно з Постановою КМУ № 637 щодо призначення та продовження виплати пенсій (щомісячного довічного грошового утримання) за рахунок коштів державного бюджету та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування внутрішньо переміщеним особам за місцем перебування таких осіб на обліку, що підтверджується довідкою, виданою згідно з Порядком оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, затвердженим Постановою КМУ № 509, суперечить нормам частини третьої статті 4 Закону № 1058-IV, за якою умови, норми та порядок пенсійного забезпечення визначаються виключно законами про пенсійне забезпечення, а питання щодо припинення пенсійних виплат, які є складовою порядку пенсійного забезпечення, не можуть регулюватися підзаконними актами [152]. Отже, основна задача держави не констатувати факт неможливості забезпечити мирне володіння правом на пенсію, а розробити дієвий механізм виплати, за яким не буде звуження змісту прав і свобод.

Таким чином, рішення ЄСПЛ, зокрема щодо захисту права на соціальне забезпечення, є передумовою для гармонізації законодавства держав-учасниць міжнародного співробітництва в цій сфері. Як доречно зазначають Т.В. Колеснік та С.В. Селезень «для більшості заявників, можливість звернення до Європейського Суду з прав людини стала єдиним варіантом боротьби із недосконалістю національної системи правосуддя, а для практиків рішення ЄСПЛ є «лакмусовим папірцем» з виявлення проблем і встановленням необхідних стандартів дотримання прав людини» [91, с. 213]. Аргументуючи цей підхід зазначимо, що, незважаючи на те, що рішення приймається

стосовно конкретної особи, воно є джерелом права у відповідності до Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" від 23 лютого 2006 року [169], а відтак створює модель захисту права на соціальний захист у майбутньому. Водночас рішення ЄСПЛ у повному обсязі є обов'язковим для України лише в тому, якщо його винесено безпосередньо щодо неї. В інших випадках рішення застосовується в частині тлумачення окремих положень Конвенції та Протоколів до неї, що також позитивно впливає на розгляд справ зазначеної категорії національними судами з огляду на численні посилання в рішеннях судів на практику ЄСПЛ стосовно інших країн у подібних правовідносинах.

Національні суди при розгляді справи керуються принципом верховенства права, що прямо закріплено в процесуальних кодексах: стаття 6 КАС України, стаття 10 ЦПК України та стаття 11 ГПК України. Оскільки практика Європейського Суду з прав людини відіграє провідну роль в утвердженні принципу верховенства права на теренах сучасних європейських держав, здійснюючи при цьому тлумачення змісту цього принципу у своїх рішеннях, які в подальшому створюють привід для удосконалення національного законодавства України, дотримання цього надпринципу в процесі реалізації громадянами права на судовий захист у контексті рішень ЄСПЛ дає змогу пришвидшити його впровадження у вітчизняну правозастосовну практику.

Європейський суд з прав людини трактує верховенство права як базовий принцип, що проходить червоною ниткою через увесь зміст Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини, а тому рішення ЄСПЛ пронизані цим надпринципом, що становить цінності справжньої демократії.

Варто зазначити, що Європейський суд постійно збагачує принцип верховенства права новим змістом, розкриваючи у своїх рішеннях його сутність шляхом формулювання вимог, які він виводить із цього принципу. Виконання рішень ЄСПЛ як джерела права, створює привід для удосконалення внутрішнього законодавства країн-учасниць Конвенції. Для



пришвидшення впровадження принципу верховенства права в контексті рішень ЄСПЛ у вітчизняну правозастосовну практику та підвищення рівня ефективності виконання цих рішень в Україні А.А. Пухтецька пропонує систематизувати рішення ЄСПЛ, що містять трактування верховенства прав, зокрема шляхом їх класифікації на:

1) рішення ЄСПЛ, які мають посилання на зміст, юридичне розуміння концепції принципу верховенства права в узагальненому значенні;

2) рішення ЄСПЛ, де є вимоги щодо якості закону, а саме щодо законного обмеження реалізації прав і свобод людини;

3) рішення ЄСПЛ щодо різних аспектів безперешкодного доступу до суду та справедливого в подальшому судового розгляду;

4) рішення ЄСПЛ, у яких визначені межі дискреційних повноважень і вимоги щодо обмеження самоуправства органів публічної влади;

5) рішення ЄСПЛ, де є вимоги щодо здійснення ефективного контролю при реалізації прав і базових свобод людини, які гарантуються Конвенцією [208, с. 69].

Зрештою, відповідна класифікація погоджується із складовими елементами верховенства права, наведеними в проаналізованій нами вище Доповіді Венеційської комісії «Про верховенство права».

Україна в особі відповідних її органів влади має здійснювати застосування всієї практики ЄСПЛ, використовуючи зазначені норми Конвенції разом із рішеннями ЄСПЛ, в яких судом тлумачаться її положення. Вплив практики ЄСПЛ на національну судову систему є визначальним не тільки в контексті виконання окремих рішень щодо України, а й тому, що вона має загальний характер, що пов'язано з прецедентним характером рішень Європейського суду. Ці рішення загального характеру не тільки впливають на зміну позитивістської парадигми праворозуміння у сфері захисту соціальних прав людини на природно-правову, а й обов'язково потребують урахування усталеної (прецедентної) практики суду в правотворчій та правозастосовній діяльності органів державної влади України.

Вважаючи недостатньо захищеними права й основоположні свободи вітчизняною судовою системою, особи звертаються до ЄСПЛ та в багатьох випадках отримують позитивне для себе рішення. На жаль, упродовж багатьох років Україна посідає перше місце серед держав-членів Ради Європи за кількістю справ, які перебувають на розгляді в Європейському суді. Попри війну і 2022 рік не став винятком: Україна зберігає лідерство щодо порушення прав людини.

Відповідно до річного звіту щодо діяльності Європейського суду з прав людини за 2022 рік досліджено, що ЄСПЛ постановив 144 рішення у справах проти України, з яких у 141 рішенні (97,8%) визнано щонайменше одне порушення прав людини. Серед іншого у суді зафіксували такі порушення Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (Європейської конвенції з прав людини):

- 5 порушень статті 2 (відсутність ефективного розслідування);
- 51 порушення статті 3 (заборона нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження);
- 114 порушень статті 5 (право на свободу та особисту недоторканність);
- 45 порушень статті 6 (тривалість судового провадження);
- 21 порушення статті 6 (право на справедливий суд);
- 7 порушень статті 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя);
- 64 порушення статті 13 (право на ефективний засіб юридичного захисту);
- 6 порушень протоколу 1 статті 1 (право на захист власності).

У порівнянні зі статистичними відомостями за 2020 та 2021 роки спостерігається тенденція до зростання кількості зафіксованих порушень Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, про що йдеться у відповідних рішеннях Європейського Суду. Отже, за 2020 рік Європейський суд з прав людини проти України у 95,3% випадках констатував бодай одне порушення Конвенції, а в 2021 році у 98,4 % рішеннях [253].

Таким чином, наведена статистика дотримання прав людини свідчить про необхідність продовження роботи над реформуванням національного законодавства, зокрема у сфері соціального захисту. Тільки сукупність механізмів, національного та європейського рівнів здатні наразі забезпечити ефективне соціальне забезпечення людини і громадянина на соціальний захист, позитивно вплинути на реформування національного законодавства в зазначеній площині та усунення прогалин у ньому.

### **3.3. Адаптація національного законодавства у сфері соціального захисту прав людини до європейських стандартів: проблеми теорії та практики**

Євроінтеграція представляє собою важливий цивілізаційний вибір для українського народу, що базується на відчутті європейської ідентичності, належності до європейської цивілізації та поділу історичної долі з іншими європейськими народами. Визначення євроінтеграції як стратегічного орієнтиру розвитку держави передбачає потребу впровадження європейських стандартів забезпечення прав і свобод людини шляхом адаптації вітчизняного законодавства до законодавства Європейського Союзу.

Важливість роботи над удосконаленням правового регулювання національного законодавства зумовлена прагненням України стати повноправним членом Європейського Союзу. Вбачається, що Євроінтеграція України є стимулом для рушійних реформ, зокрема в площині соціального захисту, на основі демократичних цінностей і соціальної справедливості, притаманних розвиненим країнам світу для забезпечення гідного життя населення.

У контексті розгляду цієї теми можна зауважити, що процеси зближення правових систем у наукових колах визначають різними термінами, такими як: гармонізація, уніфікація, адаптація тощо. На сьогодні в сучасній правовій науці, як в Україні, так і за її межами, не існує єдиного розуміння цих процесів, що ускладнює їхнє осмислення. Поняття «гармонізація» передбачає досягнення певної «гармонійної взаємодії правових систем та координації врегулювання суспільних відносин» [45, с. 4]. Під гармонізацією законодавства розуміють усунення розбіжностей у національному законодавстві, положення якого органічно поєднуються та відповідають єдиним стандартам [65, с. 67]. За словами О. Ю. Димінської, гармонізація - це процес, у ході якого впроваджуються загальні правила поведінки в певній сфері з метою досягнення конкретного результату. Згідно з визначенням автора «уніфікація є вужчим терміном, який вказує, що правові норми двох або більше правопорядків перестають різнитись і на їх заміну вступає єдина правова норма» [61, с. 134]. Такий підхід різниться із гармонізацією в тому, що єдині закони підлягають безпосередньому застосуванню в національних правопорядках.

Поняття адаптації окремі вчені розглядають як незвичайний вид процесу законотворення, змістом якого є наслідування зарубіжного досвіду під час розробки та прийняття актів національного законодавства [310, с. 31]. Інші науковці підкреслюють, що «адаптація не обмежується лише питаннями законодавства: мова йде і про правозастосовчу практику, і про юридичну техніку» [54, с. 57].

О.С. Проневич розкриває визначення адаптації національного законодавства України до законодавства ЄС як «планомірний процес узгодження нормативно-правових актів держави-реципієнта до європейських стандартів правового регулювання окремих видів суспільних відносин, заснований на нормах міжнародного договору» [205, с. 62].

Зазначена термінологічна різноманітність була визначена шляхом законодавчого закріплення дефініції «адаптація законодавства» в Стратегії

інтеграції України до Європейського Союзу, відповідно до якої адаптація трактується як «зближення із сучасною європейською системою права з метою забезпечення розвитку політичної, підприємницької, соціальної, культурної активності громадян України, економічний розвиток держави в рамках ЄС і сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян, приведенню його до рівня, що склався в державах - членах ЄС», що внесло певну термінологічну ясність і визначеність.

Початок координації соціального захисту в Україні із законодавством ЄС був закладений Угодою про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 року, яка наразі втратила чинність, однак перелік визначених у ній сфер все ще залишається актуальним [289]. Адаптація законодавства України передбачала реформування її правової системи та поступове приведення у відповідність із європейськими стандартами в чотири етапи: 1) імплементація Угоди про партнерство та співробітництво; 2) укладання галузевих угод; 3) приведення чинного на той момент законодавства України у відповідність зі стандартами ЄС; 4) створення механізму приведення проєктів актів законодавства України у відповідність із нормами ЄС [184].

Адаптація соціальної політики передбачає переформатування систем страхування, охорони праці, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення, політики зайнятості та інших галузей соціальної політики згідно із стандартами ЄС, і поступове досягнення загальноєвропейського рівня соціального захисту та забезпечення населення. На кожному етапі проходження адаптації має бути досягнуто певний рівень відповідності законодавства України до законодавства ЄС «*acquis communautaire*» із урахуванням критеріїв, що висуваються ЄС до держав, які мають намір вступити до нього.

Наступним кроком у процесі створення інституційного механізму було прийняття Кабінетом Міністрів України Концепції адаптації законодавства України до законодавства Європейського від 16 серпня 1999 року, яка також

визначає адаптацію законодавства України до законодавства Європейського Союзу як процес зближення та поступового приведення законодавства України у відповідність із законодавством ЄС [186].

Водночас Указом Президента від 14 вересня 2000 року №1072/200 була схвалена Програма інтеграції України до Європейського Союзу [190], якою проголошено пріоритетність співробітництва України з ЄС та його окремими державами-членами, пов'язана з тим, що це угруповання буде визначати напрями економічного прогресу та політичну стабільність у регіоні в довгостроковій перспективі.

У відповідності до Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, *acquis communautaire* (*acquis*) - правова система Європейського Союзу, у якій зазначені акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ. Отже, адаптація законодавства – це процес увідповіднення українського законодавства (законів, інших нормативно-правових актів) до «*acquis communautaire*» [179]

На підставі наведеного передбачена мета адаптації, що полягає в досягненні максимальної відповідності правової системи України до «*acquis communautaire*» з урахуванням усіх критеріїв, які Європейський Союз передбачає для держав, які мають намір бути його членами.

Проголосивши курс на інтеграцію до ЄС, Україна прийняла План дій «Україна-Європейський Союз» [146], відповідно до якого визначила посилення діалогу та співробітництва з соціальних питань; забезпечення наближення стандартів України до стандартів і практики Європейського Союзу у сфері зайнятості та соціальної політики.

Не зважаючи на подальші соціально-політичні дискусії стосовно відмови у листопаді 2013 року від підписання угоди про асоціативне членство України в ЄС, що став поштовхом до «Революції гідності», постановою

Верховної ради України від 13.03.2014 № 874-МІІ підтверджено курс України на інтеграцію до Європейського Союзу [189] та визначено в якості першочергового завдання державної політики ініціювання активізації переговорів з ЄС.

Нарешті 16 вересня 2014 року було ратифіковано Угоду про асоціацію між Україною [195] з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами з іншої сторони, у преамбулі якої зазначено, що Україна бере на себе зобов'язання забезпечувати поступову адаптацію законодавства України до *acquis* ЄС відповідно до напрямів, визначених у цій Угоді, та забезпечувати ефективне її виконання. Окрім того, у підпункті d) пункту 2 статті 1 «Цілі» Європейський Союз погодився підтримувати зусилля України стосовно завершення її переходу до діючої ринкової економіки, зокрема шляхом поступової адаптації її законодавства до *acquis* ЄС.

У статті 114 «Адаптація законодавства» сторони Угоди наголосили на важливості адаптації чинного законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Україна погодилася забезпечити, щоб її чинні закони та майбутнє законодавство поступово досягли сумісності з *acquis* ЄС. Ця адаптація має розпочатися з дати підписання цієї Угоди і поступово поширитися на всі елементи *acquis* ЄС, зазначені у Додатку XVII до цієї Угоди.

Варто зауважити, що постановою ВРУ від 17 березня 2016 року №1035-VIII парламент затвердив «Рекомендації щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України», пунктом 3 яких передбачив можливість реєстрації виключно законопроектів, які, зокрема, відповідають «зобов'язанням у рамках Угоди про асоціацію між Україною [185]. Саме тому в Регламенті Регламенту Верховної Ради України також закріплено направлення на експертизу кожного законопроекта, проекта іншого акта після його реєстрації щодо відповідності міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції для підготовки експертного висновку [197, ст. 93].

На підставі наведеного можемо аргументувати сутність адаптації стосовно соціального законодавства України до законодавства ЄС:

обов'язок України вживати заходи для забезпечення поступового приведення законодавства в соціальній сфері у відповідність до законодавства Співтовариства;

вдосконалення конституційної гарантії права особи на соціальний захист для його реального забезпечення на практиці;

проведення реформ у соціальній сфері з метою втілення євроінтеграційного курсу;

удосконалення соціального законодавства, зокрема й під впливом європейських стандартів;

неухильне дотримання положень соціального законодавства;

неухильне дотримання положень соціального законодавства [119, с. 126-127], [116, с.8].

На жаль, наведене правове підґрунтя адаптації жодним чином не свідчить про належний рівень імплементації європейських принципів і стандартів у соціальній сфері, у національне законодавство. Проблема реформування соціального захисту України досліджується з часів незалежності України. Проте після підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом реформу національної системи соціального захисту було актуалізовано відповідно до плану реалізації цієї Угоди з використанням кращих практик європейських країн, що призвели до нового вектору досліджень [2, с.898]. Згідно із дослідженнями Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, чинна система соціального захисту в Україні відзначається такими моментами: наявність широкого кола громадян, яким надається соціальна допомога, що не є релевантним фінансовій спроможності держави, як наслідок - соціальні виплати дуже низькі й не запобігають бідності [259, с. 8].

Ряд науковців пов'язують ці проблеми із існуванням старих механізмів соціального захисту населення, що лишилися в спадок від радянських часів.



Так Н.Б. Болотіна визначає проблему стандартизації соціальних прав у юридичній площині, що передбачає нагальне завдання компетентних державних органів прийняти нормативно-правові акти різного рівня, в яких встановлюватимуться якісні та кількісні показники щодо належного забезпечення соціальних прав людини та громадянина [28, с. 166].

М.М. Шумило вважає основною проблемою «відсутність належного механізму моніторингу й відповідальності держави за недотримання положень міжнародних актів, поза який впровадження міжнародних стандартів у сферу соціального захисту, навіть за умов їх ратифікації, імплементації, не дає гарантії їх дотримання» [304, с. 243].

Порівняльний аналіз системи соціального захисту України із ЄС показав, що подальших і більш ґрунтовних досліджень в Україні потребують такі проблеми, як детінізація ринку праці, відновлення страхового принципу при формуванні трастових фондів, відновлення принципу соціальної справедливості, реальний соціальний діалог в управлінні страховими фондами та впровадження нових форм соціального забезпечення [2, с. 899].

Серед проблем, які впливають на якість соціального захисту, вказують також економічну кризу та розв'язану росією проти України війну в лютому 2022 року, яка загрожує бути довготривалою. Варто зауважити, що війна прискорила євроінтеграційні процеси в Україні, та вже 28 лютого 2022 року Україна подала заявку на членство в ЄС. На жаль, російський напад має й негативний вплив на європейську інтеграцію України, враховуючи величезні людські та фінансово-економічні втрати, водночас це вкоренило в українському суспільстві ідею безальтернативності та незворотності руху до ЄС. 17 червня 2022 року Європейська комісія опублікувала свій висновок щодо заявки, на підставі якого Європейська рада визнала європейську перспективу України та надала країні статус кандидата 23 червня 2022 року.

В оприлюдненому Європейською Комісією 01 лютого 2023 року Звіті про відповідність України законодавству Європейського союзу міститься аналіз різних сфер на відповідність стандартам законодавства ЄС.

Представлений звіт містить аналіз ситуації станом на липень 2022 року й призначений для окреслення основних рекомендацій з роботи над визначеними кластерами ЄС у соціальній, політичній та економічній сферах українського життя. Метою цього є приведення їх у відповідність із *acquis* ЄС. Звіт також наголошує на пріоритетних завданнях, що потребують негайного вирішення в Україні, оскільки вони можуть стати загрозами чи перешкодою для успішного узгодження національного законодавства із *acquis* ЄС та руху України до наступних етапів набуття членства в Європейському Союзі.

Основні рекомендації у Звіті, пов'язані із наближенням національного законодавства у сфері соціального захисту, сконцентровані у кластері «Конкурентність та інклюзивне зростання» підрозділ «Соціальна політика та зайнятість». У межах цієї сфери окреслено правила ЄС у сфері соціальної політики та зайнятості, які містять мінімальні стандарти трудового права, рівності, охорони праці та техніки безпеки й недискримінації. Звітом встановлено, що до програмних документів у сфері соціального захисту в Україні належать Стратегія подолання бідності на 2016-2020 роки, а також Стратегія людського розвитку від 2021 року та план заходів з її реалізації. Міністерство соціальної політики відповідає за реалізацію Стратегії людського розвитку та регулярно звітує перед Кабінетом Міністрів. Стратегію реалізують різні стейкхолдери на національному, регіональному та місцевому рівнях залежно від частки повноважень у відповідних сферах. Її реалізація також підлягає регулярному моніторингу. Система соціального захисту недостатньо розвинута й зазнає такі основні проблеми, як законодавство про соціальні видатки та старіння населення. Система переважно є цільовою та орієнтованою на потреби. Низькі вимоги щодо пенсій (вік і страховий стаж) повільно підвищуються; значна кількість пенсіонерів ризикують не досягти навіть рівня прожиткового мінімуму; це особливо стосується жінок, які можуть вийти на пенсію раніше, ніж чоловіки, і ризикують у похилому віці опинитися в стані бідності. Існує стратегія деінституціалізації, спрямована на дітей в інтернатах.

На підставі наведеного резюмовано, що Україна демонструє початковий рівень підготовки у сфері соціальної політики та зайнятості [15].

Беззаперечно, що усунення окреслених в Звіті проблем адаптації українського законодавства у сфері соціального захисту до законодавства Європейського Союзу слугуватиме удосконаленню механізмів взаємодії України з ЄС. Зауважимо, що сама Стратегія подолання бідності, на яку посилається Європейська комісія у звіті була затверджена на виконання Цілей сталого розвитку та відповідно до Плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС на 2016-2020 роки з метою поетапного зниження в Україні масштабів бідності, соціального відчуження та запровадження нових механізмів її запобігання [270].

На момент опрацювання Стратегії показники бідності досягли таких значень: 58,3% населення України перебувало за межею фактичного прожиткового мінімуму у 2015 році, тоді як цей показник у 2014 році становив 28,6% [213]. Натомість згідно зі звітом Світового банку, який містить інші оцінки рівня бідності, через війну наша країна зіткнулася зі зростанням бідності з 5,5 % до 24,2 % у 2022 році.

Отже, наразі гостро стоїть потреба в необхідності запровадження державою дієвих механізмів подолання бідності населення як в умовах війни, так і в повоєнний період. Для досягнення поставлених цілей та на основі рекомендацій Ради Європи для України щодо відновлення та відбудови [269], вважаємо за необхідне реалізувати наступні заходи, що ґрунтуються на європейських стандартах і сприятимуть реалізації мети посилення верховенства права та захисту основоположних прав громадян, зокрема втілення та адаптація міжнародних соціальних стандартів до вітчизняної системи права соціального забезпечення шляхом: а) створення експертних груп, що складаються з фахівців міжнародного права та Європейських інституцій з метою надання правової підтримки органам державної влади у сфері розробки нової моделі соціальної політики; б) посилення кваліфікацій і здатностей органів влади, відповідальних за розробку та реалізацію соціальної

політики, при підготовці якісних і своєчасних соціальних послуг для осіб та сімей, які потребують такої допомоги, зокрема для населення, що постраждало від війни; в) сприяння альтернативним формам соціальної підтримки людей похилого віку та людей з обмеженими можливостями відповідно до стандартів ЄСХ; г) розробка політики та стратегії подолання бідності в Україні та підвищення здатності національних і місцевих органів влади до впровадження наявних політик; д) заохочення посилення соціального захисту прав людини серед вразливих груп шляхом надання якісних соціальних послуг відповідно до європейських стандартів; е) оновлення політики соціальної інтеграції та участі в суспільному житті осіб з обмеженими можливостями; є) посилення діяльності Мінсоцполітики України щодо розробки національних звітів у частині імплементації Європейської соціальної хартії (переглянутої); ж) проведення підготовчих дії для можливості ратифікації Додаткового протоколу до ЄСХ, який передбачає систему колективного оскарження.

Підкреслимо як позитивний крок з боку держави у сфері адаптації законодавства щодо соціального забезпечення, ратифікацію 6 червня 2016 року Україною Конвенції про соціальне забезпечення (мінімальні норми) 1952 року (№102) 6 червня 2016 року, що охоплює всі основні соціальні ризики в забезпеченні рівня соціального захисту нарівні з принципами соціальної солідарності, доступності, відповідності та фінансової стійкості. Україна приєдналася до дев'яти розділів, які відповідають основним видам соціального забезпечення, як-от: розділ II «Медичне обслуговування»; розділ III «Допомога у зв'язку з хворобою»; розділ IV «Допомога по безробіттю»; розділ V «Допомога по старості»; розділ VI «Допомога у випадку трудового каліцтва або професійного захворювання»; розділ VII «Родинна допомога»; розділ VIII «Допомога у зв'язку з вагітністю і пологами»; розділ IX «Допомога по інвалідності»; розділ X «Допомога у зв'язку з втратою годувальника» [187].

Однак до теперішнього часу нератифікованими залишаються також інші документи, в яких визначені основні європейські стандарти у сфері соціального захисту, як: Європейська Конвенція про соціальну і медичну

допомогу від 11 грудня 1953 року, Європейська Конвенція про соціальне забезпечення від 14 грудня 1972 року та Хартія фундаментальних прав Європейського Союзу (Ніщський самміт, 2000 р.).

Єврокомісією 08 листопада 2023 року оприлюднено Звіт про рекомендацію розпочати переговори про вступ України до ЄС, відповідно до якого комісія вважає, що Україна достатньою мірою виконує критерії, пов'язані зі стабільністю інститутів, які гарантують демократію, верховенство права та права людини. 14 грудня 2023 року знаменувалося голосуванням країнами-членами Європейської Ради за початок перемовин про вступ України в ЄС.

Отже, можемо констатувати, що реформування системи соціального забезпечення є обов'язком держави в силу взятих на себе зобов'язань відповідно до принципів і стандартів Європейського Союзу з метою забезпечення гідного життя населення. Незважаючи на те, що в Україні прийнято низку нових за змістом нормативно-правових актів, бажання України стати рівноправним учасником Європейського Союзу вимагає її приєднання до численних європейських правових норм у сфері соціального забезпечення, що утворюють стандарти ЄС. Також підтримуємо думку дослідників, що нашій державі буде в нагоді європейський досвід використання електронних послуг на всіх етапах надання цих послуг, а саме: інформування (безпосереднє надання інформації про послугу), одностороння взаємодія (шляхом отримання користувачем електронної форми документа); двостороння взаємодія (користувач може обробляти електронну форму документа, зокрема шляхом ідентифікації); транзакція (електронна реалізація можливостей прийняття рішень). Тобто можемо резюмувати, що запорукою просування України до єдиного цифрового простору з Європейським Союзом може стати уніфікація видів соціальних державних послуг і механізмів їх надання з аналогічними послугами, що надаються в Європейському Союзі, зокрема у соціальній сфері [9]. Тому розпочатий в Україні процес адаптації національного законодавства у відповідності до європейських стандартів

наразі вимагає більш рішучих дій від держави з метою досягнення вступу до ЄС.

Вважаємо, по-перше, що в умовах сприяння розвитку країни пріоритетним визнається належність ефективних державних установ, які забезпечують верховенство права та репрезентують інтереси громадян у сфері соціальної політики. Одночасно акцентується увага на побудові приватного сектору, що створює робочі місця, та громадського сектору, який має змогу взаємодіяти з міжнародними інвесторами та донорами для надання соціальних послуг різним категоріям населення на рівні громади, що збільшить кількість надавачів послуг, включно з громадськими організаціями. По-друге, у контексті подальшого розвитку висловлюється концептуальна необхідність формування політики соціального захисту населення з визначенням якісних параметрів державного регулювання соціального захисту, де держава перебуває в ролі гаранта життєдіяльності та ефективності економічної системи. Вона виконує активну роль у реалізації та координації економічних заходів, визначаючи оптимальні цілі та параметри суспільного розвитку, і створює необхідні умови та механізми для їх досягнення. По-третє, має відбуватися розширення світогляду та змінюватися ментальність населення шляхом виховання культури з врахуванням європейських цінностей, принципів і бажання самого суспільства впливати на рівень соціального захисту в країні, тобто міжнародні стандарти не можуть бути тільки впровадженні в національне законодавство, вони мають бути виплекані культурно у свідомості суспільства, зокрема шляхом зміни ідеології отримувача соціальної послуги та впровадження соціальної відповідальності. Усе це комплексне поєднання є свідченням безальтернативності європейського вибору України.

### Висновки до розділу 3

1. Встановлено, що єдиного законодавчого визначення поняття «міжнародні соціальні стандарти» не існує. Міжнародні соціальні стандарти розглянуто як різновид міжнародних стандартів прав людини, об'єднання яких у самостійну групу спричинено впровадженням на міжнародному та національному рівнях доктрини соціальної держави. Визначення міжнародних соціальних стандартів базуються на різних наукових підходах. Зокрема, міжнародні соціальні стандарти визначаються шляхом усвідомлення поняття норми права, принцип права, ціннісне поняття, ідея, система правових норм тощо.

2. Запропоновано підходити до визначення «міжнародний соціальний стандарт» з позиції нормативізму та визначити дефініцію поняття «як нормативний акт, прийнятий компетентним міжнародним органом, ґрунтується на спільній згоді, що встановлює для широкого та повторного використання правила, принципи, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, зокрема обов'язкових, соціальних параметрів підтримки рівних можливостей людини на гідні умови життя в соціально-значимих обставинах для врегулювання відносин в сфері соціального забезпечення».

3. Встановлено, що ратифікація ЄСХ (переглянутої) є одним із найважливіших кроків нашої держави на шляху до адаптації соціального законодавства України до «*acquis communautaire*», однак має певні особливості через застосування принципу «вибіркового захисту», внаслідок чого констатовано приєднання України лише до 27 статей ЄСХ (у тому числі до 6 із 9 обов'язкових) та 74 пунктів станом на момент ратифікації цього міжнародного договору у 2006 році. Позитивним кроком у цьому аспекті відзначено продовження виконання Україною Плану заходів щодо ЄСХ (переглянутої) (розпорядження КМУ від 14/05/2015 № 450-р), яким передбачено опрацювання можливостей поступового приєднання України до

24 пунктів Хартії, що залишаються не приєднаними при ратифікації. Це дозволило Україні ратифікувати обов'язкову ст. 12 ЄСХ «Право на соціальне забезпечення» (ЗУ від 17.05.2017 «Про внесення зміни до пункту 2 Закону України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)») в частині зобов'язання вважати обов'язковими лише пункти 3 та 4 статті 12 ЄСХ (переглянутої).

4. Аналіз відповідності національного законодавства ратифікованим статтям ЄСХ (переглянутої) дозволив аргументувати необхідність ухвалення Протоколу про колективне оскарження (1995 р.) в якості превентивної міри запобіганню порушень у майбутньому. Аргументовано схожість процедури із судовим процесом (за винятком обов'язкової сили рішень Європейського комітету), та зазначено на можливості в результаті цього правозахисним громадським організаціям безпосередньо звертатися до Європейського комітету з соціальних прав із скаргами на порушення Україною прав працівників, передбачених ЄСХ.

5. Встановлено важливу роль національних судів, що здійснюють захист порушеного або оспорюваного права, у питанні реалізації положень ЄСХ та її інтерпретації в практиці адміністративного судочинства з метою належного тлумачення національного законодавства і зміцнення свого способу аргументації. Аргументовано кількісне збільшення в практиці Касаційного адміністративного суду, застосування положень ЄСХ до різних категорій справ (пенсійного забезпечення, призначення та виплати соціальної допомоги, грошової допомоги, у трудових справах), водночас зауважено на вищій за середній рівень обізнаності нижчих судових інстанцій з положеннями ЄСХ.

6. Визначено доцільність з боку Національної школи суддів України як установи, що забезпечує професійну підготовку кандидатів на посаду судді та суддів запровадження до засад суддівської освіти обов'язкових програм з вивчення положень ЄСХ, зокрема шляхом: а) залучення викладачів, тренерів і модераторів з ЄСХ до освітньої програми; б) вдосконалення знань і умінь кандидатів на посаду судді та цільової аудиторії суддів (залежно від



спеціалізації цивільна та адміністративна юрисдикції); в) створення навчальних курсів з вивчення суддями норм ЄСХ; г) запровадження тренінгів та інтерактивних методів навчання за участі фахівців з ЄСХ; д) розробки навчальних матеріалів з детальним аналізом висновків і рішень Європейського комітету з соціальних прав, а також рекомендацій і резолюцій Комітету Міністрів; е) проведення моніторингу якості навчальних заходів з метою оцінювання здобутих суддями та кандидатами в судді знань і навичок ЄСХ.

7. Крізь призму практики ЄСПЛ аргументовано, що право на соціальний захист має розглядатися як право користування, володіння та розпорядження майном (власністю) особи. Позбавлення права на соціальний захист та забезпечення не має нівелювати принцип верховенства права з огляду на дотримання трискладового підходу, визначеного СПЛЛ: здійснено згідно із законом, відповідає законній легітимній меті, є необхідним в демократичному суспільстві.

8. Аргументовано реалізацію заходів, передбачених Планом дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова», що ґрунтуються на стандартах Ради Європи та сприяють реалізації мети посилення верховенства права та захисту основоположних прав громадян, зокрема втіленню та адаптації міжнародних соціальних стандартів до вітчизняної системи права соціального забезпечення шляхом:

створення експертних груп, що складаються з фахівців у міжнародному праві та Європейських інституцій з метою надання правової підтримки органам державної влади у сфері розробки нової моделі соціальної політики;

посилення кваліфікацій і здатностей органів влади, відповідальних за розробку та реалізацію соціальної політики, при підготовці якісних і своєчасних соціальних послуг для осіб і сімей, які потребують такої допомоги, зокрема для населення, що постраждало від війни;

сприяння альтернативним формам соціальної підтримки людей похилого віку та людей з обмеженими можливостями відповідно до стандартів ЄСХ;

розробки політики та стратегії подолання бідності в Україні та підвищення здатності національних та місцевих органів влади до впровадження наявних політик;

заохочення посилення соціального захисту прав людини серед вразливих груп шляхом надання якісних соціальних послуг відповідно до європейських стандартів;

оновлення політики соціальної інтеграції та участі в суспільному житті осіб з обмеженими можливостями;

посилення діяльності Мінсоцполітики України щодо розробки національних звітів у частині імплементації Європейської соціальної хартії (переглянутої);

проведення підготовчих дії для можливості ратифікації Додаткового протоколу до ЄСХ, який передбачає систему колективного оскарження.

9. Розвинуто тезу про те, що розпочатий в Україні процес адаптації національного законодавства до європейського законодавства є доволі складним і триваючим, що вимагає більш рішучих дій від держави та суспільства з метою досягнення вступу до ЄС, а саме:

а) стимулювання існування ефективних державних установ, які забезпечують верховенство права та захист прав та інтересів громадян у соціальній сфері, з одночасним зміцненням приватного та громадського секторів, які спрямовані на створення робочих місць, на залучення коштів міжнародних інвесторів і донорів для забезпечення соціальних послуг певним категоріям населення на рівні громади, що поступово розширить категорію надавачів послуг;

б) створення нової концепції формування політики соціального захисту населення шляхом визначення якісних параметрів державного регулювання соціального захисту, за якої держава є головним гарантом життєдіяльності та

ефективного функціонування економічної системи й активним організатором і координатором економічних зусиль, що визначає оптимальні цілі та параметри суспільного розвитку, створюючи умови та механізми їх досягнення;

в) розширення світогляду та зміна ментальності населення шляхом виховання культури з врахуванням європейських цінностей, принципів і бажання самого суспільства впливати на рівень соціального захисту в країні, тобто міжнародні стандарти не можуть бути тільки впровадженні та закріплені в національному законодавстві, вони мають бути виплекані культурно в свідомості суспільства, зокрема шляхом зміни ідеології отримувача соціальної послуги та впровадження інституту соціальної відповідальності. Таке комплексне поєднання є свідченням безальтернативності європейського вибору України.

Матеріали цього розділу знайшли своє відображення в наступних публікаціях авторки: [9], [137], [140].

## ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення наукових концепцій і думок учених, комплексний аналіз національних і міжнародних нормативно-правових актів, правозастосовчої практики та вирішення наукового завдання, що полягає в отриманні нових результатів у формі наукових висновків щодо визначення поняття, змісту й основних складових елементів принципу верховенства права в аспекті реалізації конституційного права на соціальний захист, а також надання обґрунтованих і практично спрямованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства в площині права соціального забезпечення. У межах дослідження зроблено наукові висновки, основними з яких є такі:

1. Проаналізовано зміст понять «соціальне забезпечення», «соціальний захист», «соціальна безпека» через призму забезпечення принципу верховенства у праві соціального забезпечення. Розмежовано поняття «соціальний захист», «соціальне забезпечення», перше з яких є більш вживаним у національному законодавстві та широким і включає в себе соціальне забезпечення. «Соціальний захист» розглянуто через єдину мету та комплекс сутнісних характеристик, які формують його зміст під її впливом. Соціальний захист в зазначеному аспекті – є комплексом (системою) економічних, соціальних та організаційних заходів, які здійснюються державою на засадах свободи, рівності та справедливості з метою гарантування кожній особі права на мінімально-необхідний рівень життя у вигляді підтримки за наявності соціальних ризиків та непередбачуваних обставин економічного, фізіологічного та демографічного характеру. Запропоновано розглядати поняття «соціальна безпека» через особисте сприйняття та усвідомлення людиною власної безпеки та добробуту в соціальному контексті як належний стан, що дозволяє гарантувати у державі верховенство права, пріоритет прав людини і громадянина та через економічні чинники забезпечувати соціальні права.

2. Обґрунтовано, що за допомогою принципу верховенства права створено юридичний механізм, за допомогою якого природні права включені в правову систему держави і отримали визнання та захист як законні права, що підлягають дотриманню. Так, право на соціальний захист, в аспекті принципу верховенства права, має природно-правовий характер (належить особі з моменту народження та має визнаватись і гарантуватись державою).

3. Встановлено наявність стійких системних зв'язків верховенства права з іншими принципами права, обґрунтовано їх взаємопов'язаність та взаємообумовленість. Обґрунтовано, що принцип верховенства права має прояв на усіх стадіях правового регулювання відносин права соціального забезпечення та реалізується через функції галузі. В свою чергу принципи права соціального забезпечення повинні створювати цілісну систему, бути узгодженими між собою та відповідати загальним принципам права, принципам соціальної держави та державної соціальної політики, а також міжнародно-правовим нормам і стандартам у сфері відносин права соціального забезпечення.

4. Етапи розвитку національного законодавства в сфері соціального захисту, соціального забезпечення та надання соціальних послуг в незалежній Україні становлять: перший етап (1991-1996 р.р.) – розбудова незалежної національної системи соціального захисту та соціального забезпечення, розробка актів, які встановлювали державні соціальні гарантії для пільгових та соціально незахищених верст населення. Прийняття Конституції України та початок наскрізного «конституційного періоду» розвитку законодавства у соціальній площині; другий етап (1996-2003 р.р.) – розвиток та модернізація системи соціального захисту та соціального забезпечення, перехід до багаторівневої моделі пенсійного страхування; третій етап (2004-2013 р.р.) – реформування та удосконалення системи соціального захисту та соціального забезпечення; посилення євроінтеграційних процесів; четвертий етап (2014 р.- по теперішній час) – реалізація Угоди про асоціацію з ЄС та впровадження європейських соціальних стандартів та цінностей; цифрова трансформація

соціальної сфери; оперативнк та екстренк (кризове) реагування на загрози (пандемія, вожгний стан); залучення представників недержавного сектору до надавання соціальних послуг; планування перехідного періоду після припинення дії воєнного стану та періоду повоєнного відновлення; п'ятий етап (перспективний) – повоєнне відновлення та вступ України до ЄС; впровадження нової моделі соціальної політики відповідно до принципів і стандартів соціальної політики ЄС та інтегрованої стратегії соціального захисту, з урахуванням специфічного статусу окремих категорій населення.

5. Виявлена об'єктивна необхідність у формуванні нової парадигми Соціального кодексу України, здатного синергетично упорядкувати основні напрями, засади та функції державної соціальної політики, консолідувати соціальний блок законодавства в єдиному акті, у відповідності до стандартів РЄ та ЄС, передової практики європейських держав й позитивного національного досвіду правового регулювання. СКУ має встановити основи правового регулювання соціальних відносин, закріпити соціальні права громадян та механізм їх реалізації, визначити коло суб'єктів та правове становище учасників відносин із соціального забезпечення та регулювати порядок виникнення, здійснення та захисту прав громадян на соціальний захист. У Загальних положеннях СКУ мають бути чітко сформульовані фундаментальні поняття, які є базовими для галузі права соціального забезпечення, зокрема «право на соціальний захист», «соціальне забезпечення», «соціальний захист», «соціальна безпека», «соціальні права», «соціальна політика», «верховенство права» тощо.

6. До окремого розділу Загальної частини СКУ «Принципи права соціального забезпечення» має належати два підрозділи: «Загальні (універсальні) принципи» та «Галузеві принципи». Принцип верховенства права як формуючий фактор національної правової системи має бути внесеним до підрозділу «Загальні (універсальні) принципи», а принцип соціальної відповідальності як показник сталого й стійкого розвитку суспільства, зокрема в соціальній сфері, - до підрозділу «Галузеві принципи».

7. Принцип верховенства права є основним формуючим фактором національної правової системи, який насамперед має застосовуватися в праві соціального забезпечення з дотриманням ідеї свободи, рівності, справедливості шляхом втілення механізмів соціальної політики для практичної реалізації невід'ємних соціальних прав і свобод людини, зокрема права на соціальний захист.

8. Обґрунтовано, що за сферою дії принцип верховенства є універсальним, загальноправовим, що обумовлено сукупністю його вимог, які стосуються всіх галузей права. За своїм змістом принцип верховенства права належить до спеціально-юридичних, оскільки відображає ідеї справедливості, рівності, поваги та захисту прав та основоположних свобод людини, закріплює політику людиноцентризму.

9. Аргументовано, що всі вимоги принципу верховенства права взаємопов'язані у рамках механізму правового регулювання та проявляються на стадіях нормотворення, застосування права та реалізації права.

10. Встановлено, що одним з найважливіших елементів верховенства права є правова визначеність як ознака стабільності та якості законодавства у сфері соціального захисту, оскільки від ясного, точного, недвозначного та несуперечливого змісту нормативного акта залежить його чітке функціонування надалі та вдала правозастосовна практика.

11. Верховенство права в аспекті конституційного права особи на соціальний захист як гарантоване державою на засадах свободи, рівності та справедливості невідчужуване право особи на мінімально-необхідний рівень життя у випадках настання соціальних ризиків і непередбачуваних обставин економічного, фізіологічного та демографічного характеру.

12. Доцільно впровадити індекс верховенства права в праві соціального забезпечення як необхідний кількісний інструмент для вимірювання верховенства права на практиці та основу повоєнного відновлення України.

13. Тенденція зростання кількості соціальних послуг і виплат, а також категорій населення, що потребують соціального захисту в умовах воєнного стану з врахуванням доктринального та перспективного унормування у сфері соціального захисту, соціального забезпечення та надання соціальних послуг такій категорії як військовослужбовці та члени їх сімей, виявляє факт і необхідність подальшого розвитку військово-соціальної роботи як необхідного напрямку соціальної політики держави як у теперішній час, так і в період повоєнного відновлення України поряд зі створенням інституту Уповноваженого з захисту соціальних прав людини.

14. До класифікації й виокремлення десяти груп громадян, стосовно яких встановлено на рівні Конституції України обов'язки держави щодо їх соціального захисту, доцільно додати одинадцятую, а саме «11) внутрішньо переміщені особи». Ця група громадян виникла в Україні у 2014 році та в разі збільшилась у 2022 році, статус цих осіб є довготривалим внаслідок активних бойових дій у місцях їх колишнього постійного проживання. Зобов'язання щодо наведених груп населення мають екстериторіальний статус, оскільки відповідно до ч.3 ст. 25 Основного Закону, Україна гарантує піклування та захист всіх громадян, зокрема й тих, що перебувають за її межами.

15. Міжнародний соціальний стандарт – це нормативний акт, прийнятий компетентним міжнародним органом, ґрунтується на спільній згоді, що встановлює для широкого та повторного використання правила, принципи, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, зокрема обов'язкових, соціальних параметрів підтримки рівних можливостей людини на гідні умови життя в соціально-значимих обставинах, для врегулювання відносин у сфері соціального забезпечення. Національні суди, на які покладено функцію судового захисту порушеного або оспорюваного права, є прогресивним чинником в питанні реалізації положень ЄСХ та її інтерпретації (що надаються ЄКСП) в практиці адміністративного судочинства для належного тлумачення національного законодавства й зміцнення свого способу аргументації.



16. Необхідно створити ефективні механізми реалізації ВПО наданого їм конституційного права на соціальний захист з метою дотримання гарантованого державою принципу верховенства права шляхом: а) розширення функцій державних органів у сфері соціального захисту та пенсійного забезпечення у роботі з ВПО; б) розроблення дистанційного порядку проходження ідентифікації особами, що проживають на тимчасово окупованих територіях з урахуванням обмеженого доступу до державних управлінських сайтів; в) приведення у відповідність до законів чинних підзаконних актів у сфері соціального захисту ВПО.

17. Обґрунтовано висновок, що головним інструментом підтримки верховенства права в Україні є діяльність Конституційного суду України та Верховного суду, які своїми рішеннями неодноразово надавали характеристику складових принципу верховенства права та особливості його реалізації у відповідних галузях права, зокрема праві соціального забезпечення з метою захисту соціальних прав. Таким чином, позиції вищих судових органів, органу конституційної юрисдикції виступають інструментом забезпечення доктрини верховенства права. Принцип верховенства права впливає на судову владу як доктринальний правовий інструмент уніфікації національних судово-правових практик і затвердження в них надпозитивних загальноправових цінностей. Сприйняття судовою практикою доктрини верховенства права, безперечно, відкриває додаткові можливості щодо імплементації міжнародних соціальних стандартів, розвитку національної правової системи в контексті євроінтеграції та забезпечення прав і свобод людини, здійснення соціальної політики на позиціях людиноцентризму та індивідуалізації.

18. Щодо зміцнення вирішального значення Конституційного Суду України в національному механізмі забезпечення прав людини й громадянина на соціальний захист запропоновано надання КСУ права законодавчої ініціативи виключно в частині вдосконалення правових норм, що були предметом розгляду в конституційному провадженні.

19. Необхідно ухвалити Протокол про колективне оскарження (1995 р.) як превентивну міру запобіганню порушень у майбутньому через схожість процедури із судовим процесом (за винятком обов'язкової сили рішень Європейського комітету), що відкриє шлях правозахисним громадським організаціям безпосередньо подавати скарги на порушення Україною прав працівників, передбачених ЄСХ до Європейського комітету з соціальних прав.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 17 Sustainable Development Goals. United Nations. Department of Economic and Social Affairs. URL: <https://sdgs.un.org/goals>
2. Barabash, Iurii G., Vapnyarchuk, Natalya M., Tatarenko, Halyna V., Omelko Ivan I., Danylova Malvina V. (2022) Comparative analysis of social protection models of the European Union and Ukraine. *Pa persona e amministrazione Ricerche Giuridiche sull'Amministrazione e l'Economia*. №.1. Vol. X. P.873-899.
3. European Social Charter (revised). European Committee of Social Rights. Conclusions 2010 (UKRAINE). (December 2010). Articles 2, 4, 5, 6, 21, 22, 26, 28 and 29 of the Revised Charter. URL: [https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/national-reports#{"13417429"}](https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/national-reports#{) (дата звернення: 11.11.2023).
4. Gnatenko Karina V., Yaroshenko Oleg M., Inshyn Mykola I., Vapnyarchuk Natalya M. and Sereda Olena H. (2020), Targeted and Effective Use of State and Non-State Social Funds. *International Journal of Criminology and Sociology*, 9, P. 2861-2869. URL: <https://www.lifescienceglobal.com/pms/index.php/ijcs/article/view/8069/4319>.
5. Hutsaliuk, O., Bondar, Y. Remzina, N., Lizut, R. (2023). Changes in digital technologies of customer-oriented service of logistics activities in the management system of the enterprise. *Philosophy, economics and law review*. 3(1), 91-102. doi: 10.31733/2786-491X-2023-1-91-102.
6. Leheza, Ye. O., Filatov, V., Varava, V., Halunko, V., Kartsyhin, D. (2019). Scientific and practical analysis of administrative jurisdiction in the light of adoption of the new code of administrative procedure of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. Vol. 22, Issue 5. 2019. P. 1-8. Retrieved from :<https://www.abacademies.org/articles/scientific-and-practical-analysis-of-administrative-jurisdiction-in-the-light-of-adoption-of-the-new-code-of-administrative-proced-8634.html>
7. Leheza, Ye. Shablysty, V. Aristova, I. V. Kravchenko, I. O. Korniakova, T. (2023). Foreign Experience in Legal Regulation of Combating

Crime in the Sphere of Trafficking of Narcotic Drugs, Psychotropic Substances, their Analogues and Precursors: Administrative and Criminal Aspect. *Journal of Drug and Alcohol Research*. Vol. 12 . No. 4, 1-8. DOI: <https://doi.org/10.4303/JDAR/236240>.

8. Lyashenko, P.A. (2018), Management of economic development of the region on the basis of counteraction to threats to its social security [Upravlinnya ekonomichnym rozvytkum rehionu na zasadakh protydyi zahrozam yoho sotsial'niy bezpetsi] : dis. ... cand. econ. Science: 08.00.05. Severodonetsk, 218 p.

9. Panov, Ihor; Petrosyan, Kristina; Dobroboh, Liudmyla; Chernobuk, Valentyna; Rashed Yuliia. Ensuring Legal Safeguards for Digitalized Social Services within the Framework of Government Decentralization. *Khazanah Hukum*. 2023. Vol. 5, № 3, PP. 194-204. (ISSN 2715-9698, SCOPUS). URL: <https://journal.uinsgd.ac.id/index.php/kh/article/view/30834>.

10. Podolska, Y.A., Nazarkin, P.O. (2015), New sense and innovative ways to ensure social security, *Bulletin of Odessa National University. Series: Sociology and Political Science*, Vol. 20, №. 2, P. 19-25, available at: URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu\\_sip\\_2015\\_20\\_2\\_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_sip_2015_20_2_4)

11. Questions and Answers on the Right to Social Security, May 25, 2023 URL: <https://www.hrw.org/news/2023/05/25/questions-and-answers-right-social-security#:~:text=Everyone%2C%20as%20a%20member%20of,his%20dignity%20and%20the%20free>. (дата звернення 13.10.2023)

12. Tatarenko, H., Kiselyova E., Tovt, T., Yedeliev R., Melnyk, T. (2022) Formation of labor relations in crisis situations: legal regulation of the EU and Ukraine. *Jornal of interdisciplinary. Ad Alta: Journal of interdisciplinary research*. Vol. 12 Issue 2, special XXXL, P. 79-85. URL: <https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120231/PDF/120231.pdf>

13. Yaroshenko, Oleg M., Melnyk, Kostiantyn Yu., Sirokha, Dmytro I., Arsentieva, Olena S., and Teslikova, Irina I. (2022). Gender Inequality in Social Security on the Basis of the ECtHR Case-Law *Sriwijaya Law Review*. Vol. 6 Issue

2, July. P. 224-238. URL: <https://media.neliti.com/media/publications/539035-gender-inequality-in-social-security-on-961c8797.pdf>.

14. Yaroshenko, Oleg, Pyzhov, Oleksandr M., Arsentieva, Olena S., Harashchuk, Volodymyr M., Inshyn, Mykola I. (2021) Alternative resolution of public law disputes in administrative proceedings of European Union member states *Revista Relações Internacionais do Mundo Atual Unicuritiba*. [Received/Recebido: Dezembro 16, Accepted/Aceito Dezembro 20, 2021] URL: <https://revista.unicuritiba.edu.br/index.php/RIMA/article/view/5579/371373867>.

15. Аналітичний звіт до Повідомлення Комісії для Європейського Парламенту, Європейської Ради та Ради Висновок Європейської Комісії щодо заявки України на членство в Європейському Союз: Робочий документ персоналу комісії від 01.02.2023 SWD(2023) 30 final. URL: [https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/1089301/mod\\_resource/content/1/%D0%90%D0%92%D0%9F%D0%A1\\_%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82\\_%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82\\_23%20analychnyy\\_zvit.docx\\_0.pdf](https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/1089301/mod_resource/content/1/%D0%90%D0%92%D0%9F%D0%A1_%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82_%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82_23%20analychnyy_zvit.docx_0.pdf) (дата звернення 25.12.2023).

16. Андрощук С. Принцип верховенства права: визначення, співвідношення із суміжними поняттями, особливості законодавчого закріплення та реалізації. *Юридичний журнал*. 2005. № 1. С.74-77.

17. Антоненко О.А. Лекція до теми «Поняття, предмет, метод та система права соціального забезпечення» для студентів 3 курсу денної форми навчання та студентів 5 курсу заочної форми навчання за напрямом підготовки 6.030401 «Правознавство», 081 «Право». 2018. URL: [https://oduvvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/Tema\\_1-9.pdf](https://oduvvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/Tema_1-9.pdf).

18. Арсентьева О.С. Реалізація прав громадян у соціальній сфері крізь призму верховенства права. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2023. №2(46), С. 11-20. URL: <https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/715/681> (дата звернення 25.12.2023).

19. Бабкін В.Д. Соціальна держава та захист прав людини. *Правова держава*. 1998. Вип. 9. С. 3-11.

20. Бадида А.Ю. Соціальна держава в умовах глобалізації: монографія. Ужгород: РІК-У, 2019. 200 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/25281/1/%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%8F-%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%BA.pdf> (дата звернення 13.01.2024).
21. Баранник Л.Б. Соціальний захист громадян: навчальний посібник; вид. 2-е, доп. і перероб. Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2017. 246 с.
22. Белова І.М., Семенишена Н.В. Суть, основні напрями та функції соціального захисту населення. *Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка*. 2021. Випуск 34. Економічні науки. С. 92-107. URL: [https://journals.pdu.khmelnitskiy.ua/index.php/podilian\\_bulletin/article/view/70/57](https://journals.pdu.khmelnitskiy.ua/index.php/podilian_bulletin/article/view/70/57)
23. Берназюк Я. Конституційні гарантії реалізації права на соціальний захист URL: [https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new\\_folder\\_for\\_uploads/supreme/2022\\_prezent/Prezent\\_Konst\\_garantii\\_soc\\_zahust.pdf](https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_Konst_garantii_soc_zahust.pdf) (дата звернення 07.01.2024).
24. Бібік Н.В. Соціальна відповідальність: конспект лекцій для студентів усіх форм навчання за спеці. 051 Економіка; 071 Облік і оподаткування; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2019. 69 с.
25. Бідак В. Складові системи державного регулювання соціального розвитку і соціального захисту. *Україна: аспекти праці*. 2004. № 1. с. 35.
26. Богословська Ж.М. Зміст конституційного права людини і громадянина України на соціальний захист. *Держава і право*. 2009. Вип. 46. С. 181-188.
27. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: [навч. посіб.]. Київ: Знання, 2005. 615 с. Вища освіта ХХІ ст.
28. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Знання, 2008. 663 с.

29. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні: монографія. Київ: Знання, 2005. 381 с.
30. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. *Право України*. 2000, № 4. С. 36.
31. Болотіна Н. Право соціального забезпечення України: системно-структурний аналіз. *Право України*. 2001. № 5. С. 24-28.
32. Болотіна Н.Б., Феськов М.М. Європейська соціальна хартія (переглянута) і Україна. *Юридична наука*. 2011. № 3. С. 36-47.
33. Бондар М.І., Цятковська О.В., Цятковська А.М. Соціальне забезпечення: міжнародно-правовий аспект. *Вчені записки Університету «КРОК»* №4(64), 2021. С. 96-103. URL: <https://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/458/486> (дата звернення 10.12.2023)
34. Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожній О.В. Міжнародне право. Основи теорії: підручник. Київ: Либідь, 2002. 608 с.
35. Валецька О.В. Соціальна сфера України через призму міжнародних стандартів. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2018. №2(36), С. 66-72. URL: <https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/352/333> (дата звернення 25.12.2023).
36. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2007. 992 с.
37. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2007. 1736 с.
38. Верховенство права (доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року). *Право України*. № 10. 2011. С. 168-184.
39. Верховенство права. Офіційний вебсайт Конституційного Суду України. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvoprava> (дата звернення: 21.06.2023).

40. Верховний Суд. Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами у 2019 році URL: [https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz\\_Admin\\_sudu\\_2019.pdf](https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_Admin_sudu_2019.pdf).

41. Верховний Суд. Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами у 2021 році URL: [https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new\\_folder\\_for\\_uploads/supreme/sud\\_pract/Analiz\\_KAS\\_2021.pdf](https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Analiz_KAS_2021.pdf) (дата звернення 25.12.2023).

42. Верховний Суд. Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами у 2022 році URL: [https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new\\_folder\\_for\\_uploads/supreme/sud\\_pract/Analiz\\_KAS\\_2021.pdf](https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Analiz_KAS_2021.pdf) (дата звернення 25.12.2023).

43. Внукова Н.М. Соціальне страхування: навч. посіб. / Н. М. Внукова, Н.В. Кузьмич. Київ: Кондор. 2006. 352 с.

44. Внутрішньо переміщені особи. Міністерство соціальної політики України: Вебсайт. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> (дата звернення: 21.11.2023).

45. Волошенюк О.В. Гармонізація та уніфікація законодавства як форми зближення правових систем. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (4). С. 3-7.

46. Галкін В.Л., Котова Л.В. Проблема легітимації документів, виданих окупаційною владою, на шляху до забезпечення пенсійних прав внутрішньо переміщених осіб. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*: збірник наукових праць. Сєвєродонецьк : СНУ ім. В. Даля. 2019. № 2 (38). С. 64-73.

47. Герасимів Т.З. Право соціального забезпечення України (Загальна частина). Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2004. 240 с.

48. Герасимів Т.З. Принципи права соціального забезпечення України: автореф. дис... канд. юрид. наук. Київ: нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2002. 25 с.



49. Гнатенко К. В. Право на соціальне забезпечення – одне з основних соціальних прав людини. *Юридичний бюлетень*. 2020. Випуск 12. С. 47-53. URL: <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2020/12/8.pdf>
50. Гнатенко К.В. Принципи соціального забезпечення – основа галузі права соціального забезпечення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Випуск 2(31). С. 52-55. URL: [http://www.pjv.nuoua.od.ua/v2\\_2020/13.pdf](http://www.pjv.nuoua.od.ua/v2_2020/13.pdf).
51. Головатий С. Верховенство права [Текст]: [монограф.] [у 3 кн.]. Київ: Фенікс, 2006. Кн. 3: Український досвід. 1747 с.
52. Головня О.М. Соціальні гарантії як джерело підтримки економічної безпеки України. *Інвестиції: практика та досвід*, 2009. № 23. С. 41-45.
53. Гончаров А. Поняття соціального захисту. *Підприємство, господарство і право*. 2009. №10 (166). С. 126-128.
54. Грамацкий Е.М. Евроинтеграционные процессы как стимул для развития международного частного права. *Право і суспільство*. 2020. № 4. С. 54-60.
55. Дайсі А. Вступ до вчення про право Конституції. Анатомія лібералізму. Політико-правничі вчення та верховенство права. 2008. 678 с.
56. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-п#Text>
57. Деякі питання реформування державного управління України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.06.2016 р. № 474-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80#Text>.
58. Джерела права України (загальна теорія джерел конституційного права України / В. Погорілко, В. Федоренко. Вісник Академії правових наук України. 2002. № 1 (28). С. 46-59.
59. Дзюбановський Ю. Еволюція концепції біженців. Міграція і толерантність в Україні: зб. статей; за ред. Ярослава Пилинського. Київ : Стилос, 2007. С. 83-92.

60. Дика Д.О. Організаційно-правові аспекти діяльності Європейського суду з прав людини в контексті європейських стандартів. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Випуск 99. 2011. С. 142-148.
61. Димінська О.Ю. Співвідношення процесів гармонізації та уніфікації договірної права ЄС. *Університетські наукові записки*. 2016. № 4. С. 133-138.
62. Доповідь Венеціанської Комісії «Про верховенство права»: Venice Commission: the Rule of Law. 25-26 березня 2011 р. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e).
63. Дослідження обізнаності окремих категорій осіб щодо положень ЄСХ: Звіт за результатами опитування, проведеного співробітниками системи надання безоплатної правової допомоги у червні-вересні 2020 року. URL: <https://rm.coe.int/results-of-esc-research-ukr-27-10/1680a02bf0>.
64. Дудаш Т. Юридична природа рішень Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичний аспект). *Право України*. 2010. № 2. С.173-179.
65. Євглевська О. Л. Адаптація законодавства як умова майбутнього членства України в Європейському Союзі. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2009. № 17. С. 118-129.
66. Європейська соціальна хартія (переглянута): Хартія Ради Європи від 03.05.1996 URL: [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994\\_062](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_062).
67. Європейський кодексу соціального забезпечення (переглянутий) (06.11.1990 № ETS № 139) URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_651#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_651#Text) (дата звернення 11.11.2023).
68. Єдиний державний реєстр ветеранів війни (ЄДРВВ) URL: [https://24tv.ua/skilki-veteraniv-ukrayini-minveteraniv-nazvalo-tsifru\\_n2378026](https://24tv.ua/skilki-veteraniv-ukrayini-minveteraniv-nazvalo-tsifru_n2378026) (дата звернення 13.01.2024).
69. Єрмоленко Д.О. Співвідношення соціальної та правової держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. № 8. С. 95-96.
70. Єрмоловська О.Ю. Соціальний захист як фактор стабілізації життєвого рівня населення в умовах трансформаційної економіки: автореф.

дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. Харків: Харківський державний університет, 1996. 23 с.

71. Жигалкін І.П. Система принципів трудового права України: проблеми сучасної теорії і практики: монографія. Харків: Право, 2015. 360 с.

72. Журавльова Г.С. Принцип соціальної держави та природа позитивної дискримінації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2017 Серія Право. Випуск 44. Том 1 С.43-47. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/33895/1/%D0%9F%D0%A0%D0%98%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%9F%20%D0%A1%D0%9E%D0%A6%D0%86%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%9E%D0%87%20%D0%94%D0%95%D0%A0%D0%96%D0%90%D0%92%D0%98.pdf> (дата звернення 13.01.2024).

73. Загальна Декларація прав людини від 10.12.1948 року URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_015#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text) (дата звернення 14.11.2023).

74. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.

75. Запара С.І. До питання про сутність міжнародного соціального стандарту. *Актуальні проблеми регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення: тези доп. та наук. повідом. учасн. III Міжнар. наук.-практ. конф.* Харків: Кросроуд, 2011. 540 с.

76. Застосування судами Конституції України: доктрина і практика, Київ: ВАІТЕ. 2022. 602 с.

77. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/IOM\\_Ukraine20Displacement%20Report\\_R3\\_UKR.pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/IOM_Ukraine20Displacement%20Report_R3_UKR.pdf).

78. Івчук Ю.Ю. Соціальний захист окремих категорій громадян в умовах воєнного стану: законодавчі новели та проблемні аспекти. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2023. № 2(46), С. 101-111. URL: [https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/725/689?fbclid=IwAR20\\_q](https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/725/689?fbclid=IwAR20_q)

WbZSaSCwsAaIFLkYbh0fQ8cN0sgAV2MbZBXw-HDXBYwTbQdg7fxtg (дата звернення 27.12.2023).

79. Інформаційна сторінка вебпорталу Пенсійного фонду. Статистика. 2022, 2023, 2024 URL: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/infografika/2022-infografika/> або <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/infografika/2023-infografika/> або <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/infografika/2024-infografika/>) (дата звернення 13.01.2024).

80. Інформація від Мінсоцполітики України щодо ВПО. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> (дата звернення 13.01.2024).

81. Іншин М.І., Сіроха Д.І. Соціальна держава: сутність і перспективи//М.І. Іншин, Д.І. Сіроха. *Актуальні проблеми соціального права: збірник матеріалів учасників всеукраїнських соціальних програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2014 р. /За загальною редакцією М.І. Іншина, В.Л. Костюка, В.О. Попелюшка. Київ: ПВГОІ «ІР СТ Україна», 2015. С.17-21.*

82. Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення URL: [https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IDPersons/GPUkraine\\_n.pdf?fbclid=IwAR0OsrwuuQSiYYbn6zADPupTUatf16MgiFVwyGdFxYw9d21OLj8WisvqsQ](https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IDPersons/GPUkraine_n.pdf?fbclid=IwAR0OsrwuuQSiYYbn6zADPupTUatf16MgiFVwyGdFxYw9d21OLj8WisvqsQ) (дата звернення 10.01.2024).

83. Клемпарський М.М. Співвідношення термінів «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» в законодавстві України. *Право і безпека*. 2003. № 3. Т.2. С. 90-92.

84. Клименко А.Л. Міжнародно-правові стандарти соціального забезпечення: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2017. 197 с.

85. Кодекс адміністративного судочинства України: Кодекс України від 06.07.2005 № 2747-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2747-15> (дата звернення 15.01.2024).

86. Козинець І.Г., Шестак Л.В. Міжнародні стандарти захисту та допомоги внутрішньо переміщеним особам. Молодий вчений. 2014. № 12 (15). 258-262.
87. Козюбра М.І. Верховенство права і соціалізація держав. *Наукові записки*. Том 103. Юридичні науки. С.3-8. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/36d806a4-06f5-4ba2-a0f6-e403c07a73db/content> (дата звернення 13.01.2024).
88. Козюбра М.І. Верховенство права: українські реалії та перспективи. *Право України*. 2010. № 3. С. 6-18.
89. Козюбра М.І. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція. *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. № 4. С.24-32.
90. Козюбра М.І. Природа соціальних прав людини та особливості їх реалізації. *Вісник Конституційного Суду України*. 2002. № 5. С. 57-61.
91. Колеснік Т.В., Селезень С.В., Застосування практики Європейського суду з прав людини при захисті трудових прав працівників. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 208-214. [http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/4\\_2022/30.pdf](http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/4_2022/30.pdf)
92. Колодій А.М. Принципи права України. К.: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
93. Колот А. Міфи соціальної політики, або з чого слід розпочати формування нової моделі. *Дзеркало тижня*. 2010. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/32502695-6f64-4929-bd75-8292ce129ef9/content> (дата звернення 11.11.2023).
94. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006р. URL: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995\\_g71](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_g71) (дата звернення 10.11.2023)
95. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 11.12.2023).

96. Концепція розвитку системи електронних послуг в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.11.2016 р. № 918-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/918-2016-%D1%80#Text> (дата звернення 13.01.2024).

97. Концепція соціального забезпечення населення України: схвалена Постановою ВРУ від 21.12.1993 р. № 3758-XII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3758-12#Text>.

98. Костюк В.Л. Принципи права соціального забезпечення: поняття, ознаки, види та тенденції розвитку. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2016. № 2(14) URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16kvltr.pdf>. (дата звернення 10.11.2023).

99. Костюк В.Л. Конвенція ООН про права інвалідів у системі джерел права соціального забезпечення: науково-правовий аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія Юриспруденція. 2015. № 13(1). С. 127-130.

100. Костюк В.Л. Конституційні принципи права соціального забезпечення та права осіб з інвалідністю: проблеми та перспективи. Актуальні проблеми соціального права: збірник матеріалів учасників всеукраїнських соціальних програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2014 р. / За заг. ред. М. І. Іншина, В. Л. Костюка, В. О. Попелюшка. Київ: ПВГОІ «ІР СТ Україна», 2015. С. 22-30.

101. Котова Л.В. Розвиток та забезпечення соціальної сфери на рівні об'єднаних територіальних громад. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2023. №2(46). С. 146-159. URL: <https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/729/693> (дата звернення 28.12.2023).

102. Котюк В. О. Теорія права: Курс лекцій. Київ: Вентурі, 1996. 208 с.

103. Кравцова Т. Правова визначеність: основні принципи та практика Європейського суду. ЮрЛіга. 11 червня 2019 року. URL:

[https://jurliga.ligazakon.net/experts/65/885\\_pravova-viznachenst-osnovnprintsipi-ta-praktika-vropeyskogo-sudu](https://jurliga.ligazakon.net/experts/65/885_pravova-viznachenst-osnovnprintsipi-ta-praktika-vropeyskogo-sudu) (дата звернення 01.12.2023).

104. Краснов Є.В. Основні трудові права: міжнародні стандарти і законодавство України. автореф. дис. канд. юрид. наук. Одеса, 2008. 20 с

105. Кудря І. Захист та відновлення прав внутрішньо переміщених осіб: міжнародні стандарти та національний досвід. Круглий стіл Інституту законодавства ВРУ. (26 лютого 2016 р.). URL: <http://veche.kiev.ua/journal/5195/> (дата звернення: 14.11.2023).

106. Кулі-Іванченко К.К. Соціальне замовлення органів місцевого самоврядування в Україні: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 232 с.

107. Ласько І.М. Про виконання рішень Конституційного Суду України про визнання нормативно-правового акта у сфері соціального забезпечення неконституційним. Судова апеляція. 2013. № 2. С. 6-14.

108. Ласько І.М. Система джерел права соціального забезпечення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.05. Київ, 2015. 16 с.

109. Лемак О.В. Право на судовий захист: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. Наук: спец. 12.00.02. Ужгород. нац. ун-т; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 20 с.

110. Ліанова Л., Палій О. Ринок праці та соціальний захист. Київ, 2004. 491 с.

111. Лопушняк Г.С. Соціальний захист населення: теоретична концептуалізація та особливості державного управління. *Теорія та практика державного управління*. 2011. Вип. 2 (33). С. 277-284.

112. Ляхівненко С.М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 666-672.

113. Магрело М. Концепт «законних очікувань» і принцип юридичної визначеності: причинно-наслідковий чи симбіотичний зв'язок? *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 3. С. 127-135.

114. Максимов С.І. Конституційний принцип верховенства права: загальне та особливе. Філософія права: сучасні інтерпретації: статті, аналітичні огляди, переклади (2003-2010). Харків: Право, 2010. 336 с.
115. Малихіна Я.А. Юридичні гарантії за трудовим законодавством України. Форум права. 2007. № 2. С.133-138.
116. Малюга Л.Ю. Адаптація соціального законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Автореферат дисертації ...д.ю.н. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2020. 41 с.
117. Малюга Л.Ю. Європейські соціальні стандарти в контексті права на соціальний захист України. *Альманах міжнародного права*, випуск 22, 2019, С.15-25
118. Малюга Л.Ю. Європейські соціальні стандарти: сучасний стан та шляхи імплементації у соціальне законодавство України. *The Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права*. № 48. 2018. С. 70-76.
119. Малюга Л.Ю. Теоретико-правові основи адаптації соціального законодавства України до законодавства Європейського Союзу: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 406 с.
120. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права. Київ: Вид-во «Істина». 2001. 144 с.
121. Мельник А.А. Техніко-юридичний аспект якості закону. *Право і суспільство*. 2018. № 4, С. 38-43.
122. Мельник О.Я. Міжнародно-правові акти ООН як джерела права соціального забезпечення. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2017. №2(16) С. 1-16. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n2/17moypsz.pdf>.
123. Міжнародна організація праці. Доповідь про соціальний захист у світі у 2020–22 роках: Регіональна супровідна доповідь для Центральної та Східної Європи та Центральної Азії. Женева: МОП, 2021. URL:



[https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms\\_831031.pdf](https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_831031.pdf) (дата звернення 07.12.2023).

124. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. Retrieved from URL: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995\\_042](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042).

125. Москаленко В.В. Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави. Наукові записки. Том 21. Політичні науки. С. 41-44. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7b7383f3-3a98-4e59-9dfe-642be43d96ee/content> (дата звернення 07.12.2023).

126. Москаленко О.В. Загальновизнані європейські вимоги до соціального страхування населення. *Право та інновації*. 2014. № 4 (8) С.132-141.

127. Новосельська І., Котул В. Основне значення міжнародних соціальних стандартів у законодавстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 95-97.

128. Новосельська І., Руше М. Кодифікація законодавства України із соціального забезпечення. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 7. С. 43-45.

129. Обліковано 1 473 650 внутрішньо переміщених осіб. 16.07.2021. Міністерство соціальної політики України: Вебсайт. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/20309.html> (дата звернення 07.12.2022).

130. Омбудсмен назвав кількість внутрішніх переселенців в Україні. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/12/14/novyna/suspilstvo/ombudsmen-nazvav-kilkist-vnutrishnixpereselencziv-ukrayini>

131. Офіс Верховного комісара ООН з прав людини. URL: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/RightSocialSecurity/Pages/SocialSecurity.aspx>.

132. Офіційний вебпортал Парламенту України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/a#Find> (дата звернення 10.01.2024).

133. Павлів-Самоїл Н.П. Аналіз відповідності національного законодавства ратифікованим статтям Європейської соціальної Хартії

(переглянутої). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 302-307.

134. Падалка Р.О. Верховенство права як основоположний принцип права. Київ: Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2017. 195 с.

135. Петришин О. Верховенство права в системі правового регулювання суспільних відносин. *Право України*. 2010. № 3. С. 24-35.

136. Петросян К.Є. Верховенства права як керівний принцип дії норм, що регулюють право на соціальний захист: сучасні погляди / К.Є. Петросян, Л.В. Котова. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2022. № 2(44). С. 67-75. URL: <https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/596/576>

137. Петросян К.Є. Європейська соціальна хартія як базовий документ у сфері соціально-економічних прав: дотримання норм і стандартів Україною. *Соціальне право*. 2022. № 4. С. 112-118. URL: <https://soclaw.com.ua/index.php/journal/article/view/1066/653>

138. Петросян К.Є. Реалізація права на соціальний захист внутрішньо переміщеними особами: в аспекті забезпечення принципу верховенства права / К.Є. Петросян, Л.В. Котова. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2021. № 1(41). С.86-97. URL: <https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/207/190>.

139. Петросян К.Є. Складові принципу верховенства права в аспекті реалізації права на соціальний захист. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2021. № 2(42). С.147-155. URL: <https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/232/214>

140. Петросян К.Є. Судова практика як орієнтир впровадження принципу верховенства права в праві соціального забезпечення. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2023. № 2(46). С.193-202. URL: <https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/734/697>.

141. Петросян К.Є. Принципи права соціального забезпечення в контексті розвитку права соціального забезпечення як цілісної галузі.

*Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2023. випуск 3. С. 54-61. URL: <https://cuj.dnuvs.ukr.education/index.php/cuj/article/view/23/21>

142. Пилипенко П.Д. Проблеми теорії трудового права. Лівів, 1999. 358 с.

143. Пильгун Н.В. Соціально-правова держава на етапі сучасного державотворення в Україні. Історико-теоретичні засади державотворення і правотворення в Україні: збірник наукових праць. Київ, 2014. 146 с.

144. Пігуль Н.Г., Люта О.В. Розвиток соціальної сфери України в умовах євроінтеграційних процесів. *Фінансовий простір*. 2015. № 2. С. 344-349.

145. Підлипна Р.П. Система соціального захисту населення в Україні в сучасних умовах: сутність і основні складники. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2015. № 1(1). С. 16-22.

146. План дій «Україна-Європейський Союз»: Міжнародний документ від 12.02.2005р. № т 994\_693 URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_693#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_693#Text)

147. Погребняк С.П. Основоположні принципи права(змістовна характеристика): [монограф.]. Х. : Право, 2008. 240 с.

148. Погребняк С.П. Принцип верховенства права: деякі теоретичні проблеми. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 1 (44). С. 26-36.

149. Подаємо заяву про призначення пенсії через вебпортал електронних послуг Пенсійного фонду України, 26.12.2022р. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2155394-podayemo-zayavu-pro-pryznachennya-pensiyi-cherez-vebportal-elektronnyh-poslug-pensijnogo-fondu-ukrayiny-2/> (дата звернення 07.01.2024).

150. Подольська Є.А. Новий сенс й інноваційні способи забезпечення соціальної безпеки / Є.А. Подольська, П.О. Назаркін. *Вісник Одеського національного університету*. Серія : Соціологія і політичні науки. 2015. Т. 20. Вип. 2. С. 19-25.

151. Пожарова О., Пожаров Ю. Юридичні гарантії трудових прав жінок: міжнародні акти та законодавство України. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 2. С. 160-164.

152. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04.09.2018 р. по справі № 805/402/18. – URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76945461>

153. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13.02.2019 р. у справі № 822/524/18. – URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80147824>

154. Постанова Верховного Суду від 13.06.2023 р. по справі № 560/8064/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111536574>

155. Постанова Верховного Суду від 21.09.2021 по справі № 260/3564/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114021133>

156. Постанова Верховного Суду від 24.06.2020 р. по справі № 580/234/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90029791>

157. Постанова Верховного Суду від 29.09.2020 р. по справі № 440/2722/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94377739>

158. Постанова Верховного Суду від 31.10.2019 р. по справі №227/4223/16-а. - URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85354538>

159. Право соціального забезпечення : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін. ; за ред. П. Д. Пилипенка. 2-ге вид., переробл. і доп. Київ : ВидавничийДім «ІнЮре», 2008. 504 с.

160. Право соціального забезпечення в Україні: підручник / О.М. Ярошенко, Г.О. Барабаш, Н.М. Вапнярчук та ін.; за ред. О. М. Ярошенка. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2015. 458 с.

161. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні: [монографія] / Н.Б. Болотіна. Київ: Знання, 2005. 381 с.

162. Прес-реліз Пенсійного фонду України «Про запровадження нових сервісів веб-порталу електронних послуг Пенсійного фонду України», 19.04.2019 URL: <https://www.pfu.gov.ua/ks/156657-pro-zaprovadzhennya-novyh->

servisiv-veb-portalu-elektronnyh-poslug-pensijnogo-fondu-ukrayiny/ (дата звернення 07.12.2023).

163. Прилипко С.М. До питання визначення функцій права соціального забезпечення. 2006. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10620/1/Prelepko.pdf> (дата звернення 07.11.2023).

164. Прилипко С.М. Проблеми теорії права соціального забезпечення: монографія. Харків: П.П. «Берека-Нова», 2006. 264 с.

165. Прилипко С.М. Систематизація законодавства про соціальний захист. *Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 1999. С. 357.

166. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>. (дата звернення 25.12.2023).

167. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 р. № 1788-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12#Text>.

168. Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 331. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-2022-п#Text>.

169. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3477-15>. (дата звернення 25.12.2023).

170. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Закон України від 27.04.2021 № 1416-IX. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2021, № 27, ст. 232. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1416-20#Text>.

171. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.05.2022р. № 560 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2022-%D0%BF#n2> (дата звернення 07.12.2023).

172. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору: Закон України від 07.02.2019р. № 2680-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text> (дата звернення 07.11.2023).

173. Про внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 26 червня 2019 р. № 576 і від 1 червня 2020 р. № 587: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 березня 2022 р. № 294 URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-poryadkiv-zatverdzhenih-postanovami-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-26-cheravnua-2019-r-576-i-vid-1-cheravnua-2020-r-587-294> (дата звернення 07.11.2023)

174. Про внесення зміни до пункту 2 Закону України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)»: Закон України від 17.05.2017 р. № 2034-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2034-19#Text>

175. Про Державний бюджет України на 2023 рік: Закону України від 03.11.2022р. № 2710-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text/> (дата звернення 10.01.2024).

176. Про Державний бюджет України на 2024 рік: Закону України від 09.11.2023р. № 3460-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text> (дата звернення 10.01.2024).

177. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000р. № 2017-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 48, ст.409.

178. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення 07.11.2023)

179. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1629-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1629-15> (дата звернення: 23.11.2023).

180. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення 07.11.2023).

181. Про затвердження плану заходів щодо забезпечення виконання положень Європейської соціальної хартії (переглянутої) на 2015-2019 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.05.2015 р. № 450-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/450-2015-%D1%80#Text>

182. Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2023р. № 731 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення 07.12.2023).

183. Про затвердження Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/ територіальної громади у соціальних послугах: наказ Міністерства соціальної політики серпень 2022р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1169-23#Text> (дата звернення 07.12.2023)

184. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 11.06.1998 р. № 615/98 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/> (дата звернення 25.12.2023).

185. Про заходи з реалізації рекомендацій щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України: постанова Верховної Ради України від 17.03.2016р. № 1035-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1035-19#top>

186. Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.08.1999 р. № 1496 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1496-99-%D0%BF#Text>

187. Про мінімальні норми соціального забезпечення: Конвенція МОП № 102: Закон України від 16.03.2016 р. № 1024-VIII URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1024-19>. (дата звернення 07.11.2023).

188. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закон України від 21 березня 1991 року №875-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1991. №21. Ст. 252. (перша редакція).

189. Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та першочергові заходи у цьому напрямі: Постанова Верховної Ради України від 13.03.2014р. № 874-МІІ URL: [https://minjust.gov.ua/m/str\\_50179](https://minjust.gov.ua/m/str_50179)

190. Про програму інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента від 14.09.2000 р. № 1072/200 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1072/2000#Text>

191. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999р. № 966-XIV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999. № 38. ст.348.

192. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої): Закон України від 14 вересня 2006 року № 137-V. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2006. № 43. ст.418. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137-16#Text>

193. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997р. № 475/97-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 27.11.2023).

194. Про ратифікацію Конвенції про права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї: Закон України від 16.12.2009 р. №1767-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2010. №9. Ст.77.



195. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014р. № 1678-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#top>

196. Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами : Закон України від 10.11.1994р. № 237/94-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1994. № 46. Ст. 415.

197. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 р. № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> (дата звернення 31.12.2023).

198. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991р. № 2011-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.

199. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019р. № 2671-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.

200. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28.02.1991р. № 796-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/796-12>.

201. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016р. № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2016. № 31. ст.545.

202. Проект Плану відновлення України: Матеріали робочої групи «Соціальний захист». Липень 2022 URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/social-protection.pdf>; План відновлення України <https://recovery.gov.ua/>.

203. Проект Соціального кодексу України від 02.08.2012р. № 11061, який вносився народним депутатом України А.В. Яценком (посвідчення № 254) URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF8J900A> (дата звернення 10.01.2024).

204. Прокопенко В.І. Трудове право України: Підручник. Х.: Консум, 1998. 340 с.
205. Проневич О.С. Адаптація вітчизняного законодавства до законодавства Європейського Союзу: доктринально-правовий аспект. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3 (74). С. 59-69.
206. Протокол до Конвенції Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 20.03.1952р. 994\_535 URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994\\_535](https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_535).
207. Путраймс І.І. Ефективність імплементації міжнародних стандартів прав людини у законодавство України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2013. 20 с.
208. Пухтецька А.А. Формування вимог принципу верховенства права західною правовою традицією. *Вісник вищої ради юстиції*. 2010. №3. С. 64-72.
209. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук*. 2016. № 1 (84). С. 19-29.
210. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : [навч. посіб.]; 5-ту вид., зі змінами. Тернопіль: ЛІЛЕЯ, 2002. 192 с.
211. Рабінович П.М. Права людини і громадянина в Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Харків: Право, 1997. 56 с.
212. Рабінович П.М., Панкевич О.З. Соціальне право: деякі питання загальної теорії. *Право України: наук. журнал*. 2003. № 1. С. 104-107.
213. Рекомендації учасників слухань у комітеті Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів на тему: «Про стан виконання Стратегії подолання бідності» : схвалено протоколом від 12.07.2021р. № 83 URL: [https://vechirniy.kyiv.ua/uploads/2021/07/29/\\_\\_\\_26\\_1.pdf](https://vechirniy.kyiv.ua/uploads/2021/07/29/___26_1.pdf)
214. Рекомендації щодо організації надання соціальних послуг в умовах воєнного стану. Міністерство соціальної політики. URL:

[https://auc.org.ua/sites/default/files/sectors/u-140/lystoda-rekomendacii\\_socposlugy\\_1646898338.pdf](https://auc.org.ua/sites/default/files/sectors/u-140/lystoda-rekomendacii_socposlugy_1646898338.pdf)

215. Рішення КСУ від 11 жовтня 2005 р. по справі №8-рп URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05#Text>

216. Рішення Верховного Суду від 03.05.2018 № Пз/9901/20/18 (№ 805/402/18) URL: [https://supreme.court.gov.ua/supreme/inshe/zrazkovi\\_spravu/zr\\_rish\\_805\\_402\\_1817](https://supreme.court.gov.ua/supreme/inshe/zrazkovi_spravu/zr_rish_805_402_1817).

217. Рішення Великої палати Європейського суду з прав людини у справі «Ілашку та інші проти Молдови та Росії» (заява N 48787/99) URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980\\_344#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_344#Text)

218. Рішення від 06.06.2019 р. № 3-р/2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-19#Text>.

219. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Великода проти України» (заява № 43331/12) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-145274%22%5D%7D>

220. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Суханов та Ільченко проти України» (Заяви № 68385/10 та 71378/10) URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974\\_a16#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a16#Text).

221. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Цезар та інші проти України» (заяви №№ 73590/14, 73593/14, 73820/14, 4635/15, 5200/15, 5206/15, та 7289/15) URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/Judgment%20Tsezar%20and%20Others%20v.%20Ukraine%20\(Ukrainian%20version\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/Judgment%20Tsezar%20and%20Others%20v.%20Ukraine%20(Ukrainian%20version).pdf). (дата звернення 25.12.2023).

222. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Щокін проти України» (Заяви № 23759/03 та № 37943/06) URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974\\_858#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text).

223. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Справа «Олег Колесник проти України» (Заява № 17551/02) URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974\\_505#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_505#Text).

224. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Справа «Пічкур проти України» (Заява № 10441/06) URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974\\_984#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_984#Text).

225. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Справа «Сук проти України» (Заява № 10972/05) URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974\\_715#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_715#Text).

226. Рішення КСУ від 23.12.2022 р. № 3-п/2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-22#Text>.

227. Рішення КСУ від 04.06.2019 р. № 2-п/2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va02p710-19#Text>.

228. Рішення КСУ від 06.04.2022 р. №1-п(II)/2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text>.

229. Рішення КСУ від 07.04.2021 р. № 1-п(II)/2021 URL: [https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1\\_p2\\_2021.pdf](https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_p2_2021.pdf).

230. Рішення КСУ від 07.10.2009 р. №25-рп/2009. Вісник Конституційного суду України. 2009. №6. с.47.

231. Рішення КСУ від 12.10.2022 р. № 3-102/2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-22#Text>.

232. Рішення КСУ від 13.12.2001 р. № 18-рп/2001 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-01#Text>.

233. Рішення КСУ від 13.12.2019 р. № 7-п(II)/2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va07p710-19#Text>.

234. Рішення КСУ від 16.11.2022 р. № 9-п(II)/2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-22#Text>.

235. Рішення КСУ від 17.03.2005 р. №1-рп/2005 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-05#Text>.

236. Рішення КСУ від 22.06.2022 р. по справі № 3-39/2021(86/21) URL: <https://document.vobu.ua/doc/13587>.

237. Рішення КСУ від 25.01.2012 р. №3-рп/2012 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text>.

238. Рішення КСУ від 25.12.1997 р. № 9-зп URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#n54>.
239. Рішення КСУ від 27.02.2018 р. № 1-п/2018 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-18#Text>.
240. Рішення КСУ від 28.08.2020 р. №10-п/2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20#Text>.
241. Рудик В.А. Робоча програма навчальної дисципліни «Право соціального забезпечення». Київ. 2020. URL: [https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/35337/1/V\\_Rudik\\_PSZ.pdf](https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/35337/1/V_Rudik_PSZ.pdf) (дата звернення 10.01.2024).
242. Савицький В.І. Особливості військової соціальної роботи з різними категоріями клієнтів. URL: [https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/4875/1/11%20-%201\\_9\\_%20-%2022.pdf](https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/4875/1/11%20-%201_9_%20-%2022.pdf).
243. Сайт Міністерства соціальної політики. URL: <https://www.msp.gov.ua/main/Normativna-baza.html> (дата звернення 10.01.2024)
244. Сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини URL: <https://ombudsman.gov.ua/> (дата звернення 10.01.2024).
245. Синчук С.М. Право соціального забезпечення України: навч. посіб. / С.М. Синчук, В.Я. Бурак; за ред. С.М. Синчук, 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2006. 318 с.
246. Сирота І.М. Развитие национальной научной школы права социального обеспечения в Украине. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Т. 2. 2003. С. 141-146.
247. Сирота І. М. Право пенсійного забезпечення в Україні. К., 1998. 408 с.
248. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні: реальний стан та перспективи реформування». К. 2009 р. 108 с. URL: [https://www.irf.ua/files/ukr/programs\\_law\\_areas\\_publ\\_2028\\_ua\\_law.pdf](https://www.irf.ua/files/ukr/programs_law_areas_publ_2028_ua_law.pdf)
249. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підруч. Пер. з рос. Харків: Консул, 2001. 656 с.

250. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник для вузів. Харків: Еспада, 2006. 775 с.
251. Скакун О.Ф. Теория государства и права. Энциклопедический курс. Харьков: Эспада, 2005. 839 с.
252. Скакун. О.Ф. Теория государства и права. Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.
253. Скільки рішень у справах проти України постановив Європейський суд з прав людини у 2022 році? URL: <https://lc-les.com/press-center/posts/skilki-rishen-u-spravah-proti-ukrayini-postanoviv-yevropejskij-sud-z-prav-lyudini-u-2022-roci>.
254. Скрипнюк О., Тихий В. Соціальна держава і проблеми забезпечення соціальної безпеки. *Вісник Конституційного Суду України*. 2002. №2. С. 45
255. Скрипнюк О.В. Правова держава і становлення системи соціально орієнтованого державного управління. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 2 (37). С. 3–12.
256. Смуш-Кулеша М. Європейська соціальна хартія як міжнародний інструмент захисту соціальних прав в адміністративній юстиції: передовий досвід, виклики та можливості. Соціальні права та їх захист адміністративним судом: Мат-ли III міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 4 вер. 2020 р.). Київ, 2020. С. 196-199.
257. Сокурєнко В. Гуманістичний зміст концепції соціальної держави. *Право України*. 2000. № 11. С. 21-23.
258. Соціальне замовлення: інструмент для відновлення та покращення якості соціальних послуг у громадах. Матеріал Лабораторії законодавчих ініціатив від 06.11.2023р. URL: <https://parlament.org.ua/2023/10/16/sotsialne-zamovlennya-instrument-dlya-vidnovlennya-ta-pokrashhennya-yakosti-sotsialnih-poslug-u-gromadah/>

259. Соціальний захист населення України (2009): монографія авт. кол.: І.Ф. Гнибіденко, М.В. Кравченко, О.Ф. Новікова та ін.; за ред. В.М. Вакуленка, М.К. Орлатого. Київ: НАДУ, 184 с.
260. Соціальні послуги в умовах війни: нові зміни та виклики URL: <https://decentralization.gov.ua/news/17395>.
261. Спікер П. Соціальна політика: теми та підходи. Київ: Фенікс, 2000. 400 с.
262. Статистичні данні Мінсоцполітики URL: <https://minre.gov.ua/2023/09/22/v-ukrayini-nalichuyetsya-3-miljony-lyudej-z-invalidnistyu/>
263. Стаховська Н. Соціальне забезпечення чи захист? *Предпринимательство, хозяйство и право*. 2000. №8. С. 54-57.
264. Сташків Б.І. Гарантії права на соціальне забезпечення: навчальне видання. Чернігів: Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2011. 100 с.
265. Сташків Б.І. Право соціального забезпечення. Загальна частина : навчальний посібник. Чернігів : ПАТ "ПВК "Десна", 2016. 692 с.
266. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення: навч. посібник. Київ: Знання, 2005. 405 с.
267. Стащенко А.В. Про науково-теоретичні проблеми якості закону як основи його ефективності. *Підприємництво, господарство, право*. 2009. № 11. С. 23-27.
268. Стеценко С.Г. Основоположні принципи соціальної держави. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 68-71.
269. Стійкість, відновлення та відбудова: План дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки URL: <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282>
270. Стратегія подолання бідності: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2016 р. № 161-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/161-2016-%D1%80> (дата звернення 25.12.2023).

271. Стратегія реформування державного управління України на період до 2021 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.06.2018 р. № 474 URL: доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80#Text>.

272. Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери: розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2020 р. № 1353-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text>.

273. Стрельцова О.В. Загальні принципи права як джерело права Європейського Союзу. *Правова держава: щорічник наукових праць Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. 2003. Вип. 14. С. 243-248.

274. Стрижак А. Верховенство права і конституційне судочинство в Україні. *Право України*. 2010. № 3. С.62-72.

275. Таманага Б. Верховенство права. Історія. Політика. Теорія / пер. з англ. А. Іщенко. К.: Видав. Дім Києво-Могилянська академія», 2007. 208 с.

276. Татаренко Г.В., Арсентьєва О.С. Інформаційна агресія Російської Федерації проти України: Історичні паралелі. *Актуальні проблеми права: теорія і практика: збірник наукових праць*. Сєверодонецьк : СНУ ім. В. Даля, 2018. № 1 (35). С.175-182.

277. Татулич І. Особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану. URL: <https://law.chnu.edu.ua/osoblyvosti-zdiisnenniasudochynstva-v-umovakh-voiennoho-stanu/>

278. Теорія держави і права: підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О.М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.

279. Тимофєєва М.І. Сутність соціального захисту населення. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2016. № 6 (230). С. 169-174.

280. Тищенко О.В. Поняття права соціального забезпечення: теоретичні аспекти, *Науковий вісник Ужгородського національного*



університету. 2014 Серія ПРАВО. Випуск 26. С. 115-119 URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/7931/1/%D0%9F%D0%9E%D0%9D%D0%AF%D0%A2%D0%A2%D0%AF%20%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%90%20%D0%A1%D0%9E%D0%A6%D0%86%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%9E%D0%93%D0%9E%20%D0%97%D0%90%D0%91>

281. Тищенко О.В. Право соціального забезпечення України: теоретичні та практичні проблеми формування і розвитку галузі: монографія. К.: ДП «Прінт Сервіс», 2014. 394 с.

282. Тлумачний словник української мови / за ред. В.С. Калашникова. Харків: Прапор. 2003. 992 с.

283. Толочко В.М., Должнікова О.М. Соціальний захист працівників фармацевтичної галузі: методичні рекомендації. Харків: Вид-во НФаУ, 2009. 36 с.

284. Тренінгова програма для суддів: Європейська соціальна хартія та практика Європейського комітету з соціальних прав URL: <https://www.academia.edu/59903004>

285. Трубавіна І.М., Цибулько Л. Г., Мартинюк А.Ю. Соціальна робота з військовослужбовцями та членами їх сімей та військово-соціальна робота в Україні: історичний аспект і закордонний досвід. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «педагогіка. Соціальна робота». 2021. Випуск 1 (48). С. 414-418. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e5c4e41c-15d2-4711-b86f-29a3d3226df7/content>

286. Туленков М.В. Соціальний захист у соціологічному вимірі: монографія. Київ: ІПКДСЗУ, 2011. 168 с.

287. У Верховній Раді України розпочалася робота над проектом Соціального кодексу України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/224746.html>

288. У ВСУ підсумували рекомендації щодо захисту права власності URL: [http://zib.com.ua/ua/print/120218-u\\_verhovnomu\\_sudi\\_pidsumovali\\_rekomendacii\\_schodo\\_zahistu\\_pr.html](http://zib.com.ua/ua/print/120218-u_verhovnomu_sudi_pidsumovali_rekomendacii_schodo_zahistu_pr.html).

289. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їхніми державами членами від 14.06.1994. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998\\_012#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text) (втратила чинність).

290. Україна та Європейська соціальна хартія. Підписання, ратифікація й ухвалені положення. URL: <https://rm.coe.int/16805ac112>

291. Федорова А.Л. Зобов'язання України за Європейською соціальною хартією (переглянутою): юридичні наслідки в разі невиконання. *Наукові записки*. 2015. Том 168. С. 77-81.

292. Федорова А.Л. Основні тенденції та проблеми розвитку міжнародних механізмів захисту соціальних прав людини. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 117 (ч. I). С. 48-54. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv\\_2013\\_117%281%29\\_\\_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2013_117%281%29__7).

293. Фулей Т.І. Принципи права: загальнотеоретична характеристика. *Проблеми права на зламі тисячоліть*: матеріали Міжнар. наук. конф. Дніпропетровськ: Вид. ІМА-прес, 2001. С.21-23.

294. Хартія Європейського Співтовариства про основні соціальні права працівників: Міжнародний документ від 09.12.1989р. № 994\_044 URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994\\_044](https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_044).

295. Хом'як Н.В. Формування системи соціального захисту сільського населення в радіоактивних забруднених районах: Автореф. дис. канд. екон. наук. К., 1996. 20с.

296. Христова Г. Конструкція зобов'язань держави у сфері прав людини: порівняльний аналіз міжнародних та європейських підходів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 4 (79). С. 25-36.

297. Чанишева Г.І. Соціальні пільги: поняття, правова природа, класифікація. *Juris Europensis Scientia*. 2020. Випуск 3. С.55-59. URL: [http://jes.nuoua.od.ua/archive/3\\_2020/13.pdf](http://jes.nuoua.od.ua/archive/3_2020/13.pdf).

298. Чорна М. Сутність права громадян на соціальний захист. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 151-156.

299. Чорна С.З. Роль судової влади в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 186-190.
300. Чорний С.В. Європейська соціальна хартія. Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2 : Д-Й. 744 с.
301. Шаптала Н. Гарантії забезпечення соціального захисту прав людини: практика Конституційного Суду України URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/Shaptala.doc>
302. Шевчук П.І. Соціальна політика. Львів: Світ, 2003. 400с.
303. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції: монографія. Київ: Реферат, 2007. 848 с.
304. Шумило М. М. Міжнародні стандарти в сфері соціального захисту. *Університетські наукові записки*. 2012. № 3 (43). С. 243-249.
305. Шумило М.М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні: монографія. Київ: Ніка-Центр, 2016, 680 с.
306. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 5. / редкол. : Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 1998. 736 с.
307. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А-Г. 1998. 341 с.
308. Юрків Ю. Прожитковий мінімум в Україні: бідність чи гідний рівень життя? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/11/6/706251/#:~:text>
309. Юшко А.М., Швець Н.М. Міжнародні соціальні стандарти: навчальний посібник / за заг. ред. В.В. Жернакова. Харків: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. 121 с.
310. Яковюк І. Адаптація і гармонізація законодавства в умовах інтеграції: проблема співвідношення. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 29-42.

311. Ярошенко І.С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні: дис. канд. юрид. наук. Київ, 2006. 219 с.

312. Ярошенко О.М. Значення соціального забезпечення у соціальній державі. Сфера дії трудового права та права соціального забезпечення: матеріали V Всеукраїнської наук.-прак. конф. (м. Харків, 28 жовтня 2016 р.). Харків: ХНУВС, 2016. С. 345-348.

313. Ярошенко О.М. Право соціального забезпечення в Україні : підручник / О.М. Ярошенко, Г.О. Барабаш, Н.М. Вапнярчук та ін.; за ред. О.М. Ярошенка. 4-те вид., допов. Харків: Право, 2015. 458 с.

314. Ярошенко О.М. Проблеми забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень. Проблеми законності. 2019. Вип. 145. С. 106-117.

## ДОДАТКИ

## Додаток А

**Основні нормативно-правові акти в площині соціального захисту,  
соціального забезпечення та надання соціальних послуг <sup>1</sup>**

<i>Етап (дати)</i>	<i>Сутність етапу, основні його характеристики</i>	<i>Основні закони та підзаконні НПА</i>
<b>Перший етап (1991–1996 роки)</b>	<i>етап розбудови незалежної національної системи соціального захисту та соціального забезпечення України, розробка НПА, які встановлювали державні соціальні гарантії для пільгових та соціально незахищених верст населення;</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- ЗУ «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (28.02.1991 № 796-ХІІ, перша редакція), який спрямований на захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та вирішення проблем медичного і соціального характеру, що виникли внаслідок радіоактивного забруднення території;</li> <li>- ЗУ «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Українській РСР» ( 21.03.1991 № 875-ХІІ, перша редакція, на наступному етапі відбудеться зміна назви «особи з інвалідністю»), визначає основи соціальної захищеності інвалідів в Українській РСР і гарантує їм рівні з усіма іншими громадянами можливості для участі в економічній, політичній і соціальній сферах життя суспільства, створення необхідних умов, які дають можливість інвалідам вести повноцінний спосіб життя згідно з індивідуальними здібностями і інтересами;</li> <li>- ЗУ «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» (17.04.1991 № 962-ХІІ, перша редакція), яким ліквідуються наслідки беззаконня, допущені з політичних мотивів до громадян Української РСР, поновлюються їх права, встановлюються компенсація за незаконні репресії та пільги реабілітованим;</li> <li>- ЗУ «Про пенсійне забезпечення» (05.11.1991 № 1788-ХІІ, перша редакція), який гарантував всім працездатним громадянам України право на матеріальне забезпечення за рахунок суспільних фондів споживання шляхом надання трудових і соціальних пенсій, гарантував соціальну захищеність пенсіонерів шляхом встановлення пенсій на рівні, орієнтованому на прожитковий мінімум, а також регулярного перегляду їх розмірів у зв'язку із збільшенням розміру мінімального споживчого бюджету і підвищенням ефективності економіки республіки та був спрямований на те, щоб повніше враховувалася суспільно корисна</li> </ul>

<sup>1</sup> Згруповано відповідно до авторської періодизації для унаочнення нормативного матеріалу (його кількості, що вказує на складність систематизації)

		<p>праця як джерело зростання добробуту народу і кожної людини, встановлює єдність умов і норм пенсійного забезпечення робітників, членів колгоспів та інших категорій трудящих;</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (20.12.1991 № 2011-ХІІ, перша редакція);</li> <li>- ЗУ «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (21.11.1992 № 2811-ХІІ, перша редакція), який установлює гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей з дітьми шляхом надання державної допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів, віку, стану здоров'я дітей тощо;</li> <li>- ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (22.10.1993 № 3551-ХІІ, перша редакція), який визначає правовий статус ветеранів війни, забезпечує створення належних умов для їх життєзабезпечення, сприяє формуванню в суспільстві шанобливого ставлення до них;</li> <li>- ЗУ «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» (16.12.1993 № 3721-ХІІ, перша редакція), який визначає основні засади державної політики щодо ветеранів праці, інших громадян похилого віку і спрямований на формування в суспільстві гуманного, шанобливого ставлення до них і забезпечення їх активного довголіття; гарантує ветеранам праці та громадянам похилого віку рівні з іншими громадянами можливості в економічній, соціальній, політичній сферах, сприятливі умови для повноцінного способу життя;</li> <li>- Концепції соціального забезпечення населення України (схвалена Постановою ВРУ від 21.12.1993 р. № 3758-ХІІ), яка концептуально закріпила загальну будову галузі у напрямі її реформування;</li> <li>- Конституції України (28.06.1996 № 254к/96-ВР), в якій закріплено, що Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, а людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю;</li> <li>- Постанова ВРУ «Про підвищення соціальних гарантій для населення» (від 29.04.1992),</li> <li>- Постанови ВРУ «Про підвищення заробітної плати, пенсії, та соціальних виплат» (від 27.08.1993 та 29.04.1992),</li> <li>- Постанова ВРУ «Про погашення заборгованості Державного бюджету України і місцевих бюджетів за 1995 рік по заробітній платі, пенсіях, стипендіях, інших грошових виплатах населенню» (від 23.01.1996),</li> <li>- Постанова КМУ «Про затвердження Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності</li> </ul>
--	--	--

		<p>трудової книжки або відповідних записів у ній» (12.08.1993 № 637),</p> <p>- Постанова КМУ «Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива» (від 21.10.1995 № 848), тощо</p>
<p><b>Другий етап (1996–2003 роки)</b></p>	<p><i>етап розвитку та модернізації системи соціального захисту та соціального забезпечення в Україні, перехід до багаторівневої моделі пенсійного страхування;</i></p>	<p>- Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЗУ від 14.01.1998 № 16/98-ВР, перша редакція), які відповідно до Конституції України визначають принципи та загальні правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні;</p> <p>- ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (23.09.1999 № 1105-XIV, перша редакція), який відповідно до Конституції України та Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначає правову основу, економічний механізм та організаційну структуру загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які призвели до втрати працездатності або загибелі застрахованих на виробництві (далі - страхування від нещасного випадку);</p> <p>- ЗУ «<a href="#">Про прожитковий мінімум</a>» (15.07.1999 № 966-XIV, перша редакція), який відповідно до статті 46 Конституції України дає визначення прожитковому мінімуму, закладає правову основу для його встановлення, затвердження та врахування при реалізації державою конституційної гарантії громадян на достатній життєвий рівень;</p> <p>- ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (02.03.2000 № 1533-III, перша редакція), який розроблений відповідно до Конституції України та Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, визначає правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття;</p> <p>- ЗУ «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною» (01.06.2000 № 1767-III, перша редакція), який визначає основні засади державної політики щодо громадян, які мають значні заслуги у сфері державної, громадської або господарської діяльності, досягнення у галузі науки, культури, освіти, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту тощо; передбачає встановлення</p>

		<p>таким особам пенсій за особливі заслуги перед Україною, а в разі смерті цих осіб – членам їх сімей;</p> <p>- ЗУ «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» (01.06.2000 № 1768-III, перша редакція), який спрямований на реалізацію конституційних гарантій права громадян на соціальний захист – забезпечення рівня життя не нижчого від прожиткового мінімуму шляхом надання грошової допомоги найменш соціально захищеним сім'ям;</p> <p>- ЗУ «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (05.10.2000 № 2017-III, перша редакція), який визначає правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і нормативів, спрямованих на реалізацію закріплених Конституцією України та законами України основних соціальних гарантій;</p> <p>- ЗУ «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» (16.11.2000 № 2109-III, перша редакція, на наступному етапі відбудеться зміна назви), який відповідно до Конституції України гарантує інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам право на матеріальне забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України та їх соціальну захищеність шляхом встановлення державної соціальної допомоги на рівні прожиткового мінімуму;</p> <p>- ЗУ «Про недержавне пенсійне забезпечення» (09.07.2003 № 1057-IV, перша редакція), який визначає правові, економічні та організаційні засади недержавного пенсійного забезпечення в Україні та регулює правовідносини, пов'язані з цим видом діяльності;</p> <p>- ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (09.07.2003 № 1057-IV, перша редакція), який визначає принципи, засади і механізми функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, призначення, перерахунку і виплати пенсій, надання соціальних послуг з коштів Пенсійного фонду, що формується за рахунок страхових внесків роботодавців, бюджетних та інших джерел, передбачених цим Законом, а також регулює порядок формування Накопичувального пенсійного фонду та фінансування за рахунок його коштів видатків на оплату договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам, членам їхніх сімей та іншим особам, передбаченим цим Законом;</p> <p>- Постанова КМУ «Про затвердження Порядку забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями» (від 08.09.1997 № 999, подальша втрата чинності)</p> <p>- Постанова КМУ «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної</p>
--	--	--



		<p>допомоги сім'ям з дітьми» (від 27.12.2001 № 1751), порядком визначається умови призначення і виплати таких видів державної допомоги сім'ям з дітьми, передбачених <a href="#">ЗУ</a> «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»;</p> <p>- Постанова КМУ «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям» (від 24.02.2003 № 250), порядком визначається умови призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям (далі - державна соціальна допомога), передбаченої <a href="#">ЗУ</a> «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», перелік документів, необхідних для призначення такої допомоги, а також підстави для припинення її виплати;</p> <p>- Наказ Міністерства праці та соціальної політики «Про затвердження Порядку надання державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» (від 30.04.2002 № 226/293/169, подальша втрата чинності), тощо</p>
<p><b>Третій етап (2004-2013 роки)</b></p>	<p><i>етап реформування та удосконалення системи соціального захисту та соціального забезпечення. Посилення євроінтеграційних процесів;</i></p>	<p>- ЗУ «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам» (18.05.2004 № 1727-IV, перша редакція, зміна назви та підходів на наступному етапі «особам з інвалідністю»), який визначає правові засади надання державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам, а також надання державної соціальної допомоги на догляд;</p> <p>- ЗУ «Про соціальний захист дітей війни» (18.11.2004 № 2195-IV, перша редакція), який установлює правовий статус дітей війни і визначає основи їх соціального захисту та гарантує їх соціальну захищеність шляхом надання пільг і державної соціальної підтримки;</p> <p>- ЗУ «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» (02.06.2005 № 2623-IV, перша редакція), визначає загальні засади соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей, забезпечує правове регулювання відносин у суспільстві, які спрямовані на реалізацію бездомними громадянами і безпритульними дітьми прав і свобод, передбачених Конституцією України та чинним законодавством, створює умови для діяльності громадських та благодійних організацій, що працюють у сфері соціального захисту населення;</p> <p>- ЗУ «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (08.09.2005 № 2866-IV, перша редакція) метою якого є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності</p>

		<p>суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України;;</p> <p>- ЗУ «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (08.07.2010 № 2464-VI, перша редакція), який визначає правові та організаційні засади забезпечення збору та обліку єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, умови та порядок його нарахування і сплати та повноваження органу, що здійснює його збір та ведення обліку;</p> <p>- ЗУ «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (06.09.2012 № 5207-VI, перша редакція), який визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії дискримінації з метою забезпечення рівних можливостей щодо реалізації прав і свобод людини та громадянина;</p> <p>- ЗУ «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» (05.06.2012 № 4901-VI, перша редакція), який встановлює гарантії держави щодо виконання судових рішень та виконавчих документів, визначених <a href="#">ЗУ «Про виконавче провадження»</a> (далі - рішення суду), та особливості їх виконання;</p> <p>- Постанова КМУ «Про затвердження Порядку призначення і виплати компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги» (від 29.04.2004 № 558, подальша втрата чинності)</p> <p>- Постанова КМУ «Про затвердження Порядку виплати грошової компенсації вартості санаторно-курортного лікування деяким категоріям громадян» (від 17.06.2004 № 785)</p> <p>- Постанова КМУ «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам і державної соціальної допомоги на догляд» (02.04.2005 № 261, перша редакція, зміна назви в наступному етапі «особам з інвалідністю» згідно з <a href="#">Постановою КМ № 611 від 18.08.2017</a>);</p> <p>- Постанова КМУ «Про затвердження Порядку використання коштів державного бюджету для виконання програм, пов'язаних із соціальним захистом громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (від 20.09.2005 № 936)</p> <p>- Постанова Пенсійного фонду «Про затвердження Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсії відповідно до Закону України "Про загальнообов'язкове державне</p>
--	--	--

		<p>пенсійне страхування» (від 25.11.2005 № 22-1)</p> <p>- Постанова КМУ «Про затвердження Порядку забезпечення санаторно-курортними путівками деяких категорій громадян структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві держадміністрацій, виконавчими органами міських, районних у містах (у разі їх утворення (крім м. Києва) рад» (від 22.02.2006 № 187)</p> <p>- Постанова КМУ «Про виплату одноразової винагороди жінкам, яким присвоєно почесне звання України "Мати-героїня", та одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми» (від 28.02.2011 № 268)</p> <p>- Постанова КМУ «Про підвищення рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (від 23.11.2011 № 1210),</p> <p>- Постанова КМУ «Про затвердження Порядку забезпечення допоміжними засобами реабілітації (технічними та іншими засобами реабілітації) осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення і виплати грошової компенсації вартості за самостійно придбані такі засоби, їх переліку» (від 05.04.2012 № 321)</p>
<p><b>Четвертий етап (2014 рік – по теперішній час)</b></p>	<p><i>етап реалізації Угоди про асоціацію з ЄС та європейських соціальних стандартів та цінностей. Цифрової трансформації соціальної сфери. Пандемії та запровадження воєнного стану, оперативного та екстреного (кризового) реагування на загрози. Залучення представників недержавного сектору до надавання соціальних послуг.</i></p>	<p>- ЗУ «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою» (17.04.2014 № 1223-VII, перша редакція), який визначає статус осіб, депортованих за національною ознакою, встановлює гарантії держави щодо відновлення їхніх прав, принципи державної політики та повноваження органів державної влади, органів місцевого самоврядування щодо відновлення прав цих осіб;</p> <p>- ЗУ «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою» (17.04.2014 № 1223-VII, перша редакція), який визначає статус осіб, депортованих за національною ознакою, встановлює гарантії держави щодо відновлення їхніх прав, принципи державної політики та повноваження органів державної влади, органів місцевого самоврядування щодо відновлення прав цих осіб;</p> <p>- ЗУ «Про соціальні послуги» (17.01.2019 № 2671-VIII, перша редакція), який визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію їх негативних наслідків, особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах;</p> <p>- ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення механізму участі у загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні» (від 04.11.2022 № 2734) ;</p>

	<p><i>Планування перехідного періоду після припинення дії воєнного стану та періоду повоєнного відновлення;</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Постанова КМУ «Про затвердження Порядку погашення заборгованості за рішеннями суду, виконання яких гарантується державою» (03.09.2014 № 440),</li> <li>- Постанова КМУ «Деякі питання санаторно-курортного лікування та відпочинку громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (від 23.11.2016 № 854),</li> <li>- Постанова КМУ «Про затвердження Порядку виплати одноразової компенсації за шкоду, заподіяну внаслідок Чорнобильської катастрофи, інших ядерних аварій, ядерних випробувань, військових навчань із застосуванням ядерної зброї, та щорічної допомоги на оздоровлення деяким категоріям громадян» (від 26.10.2016 № 760),</li> <li>- Постанова КМУ «Деякі питання використання коштів державного бюджету для виконання заходів із соціального захисту дітей, сімей, жінок та інших найбільш вразливих категорій населення» (від 12.04.2017 № 256, подальша втрата чинності)</li> <li>- Постанова КМУ «Про встановлення розміру грошової допомоги для компенсації вартості путівок санаторно-курортним закладам і закладам оздоровлення та відпочинку у 2017 році» (28.12.2016 № 1029)</li> <li>- Постанова КМУ «Про розмір середньої вартості путівки для виплати грошової компенсації замість путівки громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (від 08.11.2017 № 838),</li> <li>- Постанова КМУ «Питання погашення заборгованості з пенсійних виплат за рішеннями суду» (від 22.08.2018 № 649),</li> <li>- Указ Президента України «Про додаткові заходи з відродження територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, із соціального захисту постраждалих осіб, безпечного поводження з радіоактивними відходами» (від 05.07.2018 №196),</li> <li>- Постанова КМУ «Деякі питання видачі посвідчень особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та іншим категоріям громадян» (від 11.07.2018 № 551),</li> <li>- Постанова КМУ «Деякі питання державної допомоги окремим категоріям громадян» (від 20.03.2019 № 233),</li> <li>- Наказ Мінсоцполітики України «Про встановлення середньої вартості санаторно-курортної путівки для виплати грошової компенсації замість санаторно-курортної путівки та вартості самостійного санаторно-курортного лікування» (від 09.03.2016 № 226),</li> <li>- Наказ Мінсоцполітики України «Про затвердження форм документів щодо забезпечення структурними підрозділами з</li> </ul>
--	---	---

		<p>питань соціального захисту населення санаторно-курортним лікуванням осіб пільгових категорій» ( від 22.01.2018 № 73),  - Рекомендації Мінсоцполітики України щодо організації надання соціальних послуг в умовах воєнного стану (березень, 2022),  - Постанова КМУ «Про внесення змін до порядків, затверджених постановами КМУ від 26 червня 2019 р. № 576 і від 1 червня 2020 р. № 587» (від 16.03.2022, № 294),  - Постанова КМУ «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях» (07.05.2022 № 560),  тощо</p>
<p><b>5 етап</b>  <b>(перспективний)</b></p>	<p><i>етап повоєнного відновлення та вступу України до ЄС.</i>  <i>Впровадження нової моделі соціальної політики в Україні, яка відповідає принципам та стандартам соціальної політики ЄС та формування інтегрованої стратегії соціального захисту, з урахуванням специфічного статусу окремих категорій населення.</i></p>	<p><i>прийняття нового кодифікованого НПА – Соціального кодексу України</i></p>

## СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

*Наукові праці, які відображають основні результати дослідження:*

1. Panov, Ihor; Petrosyan, Kristina; Dobroboh, Liudmyla; Chernobuk, Valentyna; Rashed Yuliia. Ensuring Legal Safeguards for Digitalized Social Services within the Framework of Government Decentralization. *Khazanah Hukum*. 2023. Vol. 5, № 3, PP. 194-204. (ISSN 2715-9698, SCOPUS).
2. Петросян К.Є. Реалізація права на соціальний захист внутрішньо переміщеними особами: в аспекті забезпечення принципу верховенства права / К.Є. Петросян, Л.В. Котова. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2021. № 1(41). С.86-97.
3. Петросян К.Є. Складові принципу верховенства права в аспекті реалізації права на соціальний захист. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2021. № 2(42). С.147-155.
4. Петросян К.Є. Верховенства права як керівний принцип дії норм, що регулюють право на соціальний захист: сучасні погляди / К.Є. Петросян, Л.В. Котова. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2022. № 2(44). С. 67-75.
5. Петросян К.Є. Європейська соціальна хартія як базовий документ у сфері соціально-економічних прав: дотримання норм і стандартів Україною. *Соціальне право*. 2022. № 4. С. 112-118.
6. Петросян К.Є. Судова практика як орієнтир впровадження принципу верховенства права в праві соціального забезпечення. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2023. № 2(46). С.193-202.
7. Петросян К.Є. Принципи права соціального забезпечення в контексті розвитку права соціального забезпечення як цілісної галузі. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2023. випуск 3. С. 54-61.

*Наукові праці, в яких засвідчено апробацію матеріалів дослідження:*

1. Петросян К.Є. Забезпечення принципу верховенства права в процесі реалізації внутрішньо переміщеними особами права на соціальний захист. *Молодь і наука: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку права в Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції аспірантів, студентів, молодих науковців. Ч.1. (м. Сєверодонецьк, 20 травня 2021 р.). Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля. 2021. С. 29-36.*
2. Петросян К.Є. Щодо забезпечення справедливості та рівності громадян у праві на соціальний захист в умовах пандемії / К.Є. Петросян, Л.В. Котова. *Цілі сталого розвитку: проблеми і можливості досягнення в Україні та світі: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих вчених (м. Сєверодонецьк, 22 жовтня 2021 р.), Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля. 2021. С. 112-116.*
3. Петросян К.Є. Критерії «якість і передбачуваність закону» та «правова визначеність як складові принципу верховенства права у процесі реалізації права особи на соціальний захист. *Взаємодія норм міжнародного і національного права крізь призму процесів глобалізації та інтеграції: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції викладачів, співробітників закладів вищої освіти і наукових організацій, магістрантів, аспірантів, докторантів, представників громадських організацій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств та інших установ (м. Сєверодонецьк, 8 грудня 2021 р.). Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. С. 7-8.*
4. Петросян К.Є. Реалізація права внутрішньо переміщених осіб на соціальну допомогу на проживання в умовах воєнного стану / К.Є. Петросян, Л.В. Котова. *Правові засоби забезпечення та захист прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 19 травня 2022 р.). Дніпро: вид-во СНУ ім. В. Даля. 2022. С. 129-137.*

5. Петросян К.Є. Доступ до павосуддя в умовах воєнного стану як пріоритетна ціль сталого розвитку. *Цілі сталого розвитку: проблеми і можливості досягнення в Україні та світі*: матеріали VI Всеукраїнської наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти та молодих вчених (м. Київ, 20 жовтня 2022 р.), Київ: вид-во СНУ ім. В. Даля. 2022. С. 181-183.
6. Петросян К.Є. Щодо дієвих механізмів відновлення порушених соціальних прав громадян / К.Є. Петросян, Л.В. Котова. *Взаємодія норм міжнародного і національного права крізь призму процесів глобалізації та інтеграції*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції викладачів, співробітників закладів вищої освіти і наукових організацій, магістрантів, аспірантів, докторантів, представників громадських організацій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств та інших установ (Київ, 09 листопада 2022 р.). Київ: вид-во СНУ ім. В. Даля. 2022. С.116-120.
7. Петросян К.Є. Вибіркові перевірки фактичного перебування внутрішньо переміщених осіб для надання допомоги на проживання: доцільність під час дії воєнного стану / К.Є. Петросян, Л.В. Котова. *Розвиток України в умовах мілітарного впливу: соціально-правові, економічні та екологічні аспекти*. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 28 березня 2023 р.), т. 1. За заг. Ред Устименко В.А., К., 2023. С. 148-154.
8. Петросян К.Є. Дотримання державою взятих на себе зобов'язань щодо гарантій соціального захисту громадян в умовах воєнного стану. *Міжнародна безпека у світлі сучасних глобальних викликів. Країни Балтії-Україна: єдність, підтримка, перемога*: збірник наукових праць (Київ, 8 червня 2023). Київ: КНЕУ, 2023. С. 50-53.
9. Петросян К.Є. Європейська соціальна хартія як джерело права соціального забезпечення. *Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 18 травня 2023 р.). Київ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2023. С. 122-126.



10. Петросян К.Є. Соціальне забезпечення внутрішньо переміщених осіб в аспекті змін до правил надання допомоги. *Науковий погляд молоді: ключові питання сучасного етапу реформування системи вітчизняного законодавства*: матеріали Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих науковців (м. Київ, 23 листопада 2023 р.). Київ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2023. С. 83-87.

**Затверджую:**  
Проректор з наукової роботи  
Східноукраїнського національного університету  
імені Володимира Даля

д.т.н., професор Целідаєв О.Б.  
« 18 » листопада 2023р.



### АКТ

**про впровадження в освітній процес, наукову-дослідну та  
правопросвітницьку діяльність**

**Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля  
дисертаційного дослідження на здобуття ступеня доктора філософії  
за спеціальністю 081 «Право»**

**Петросян Крістини Єрвандівни «Забезпечення принципу верховенства  
права в процесі реалізації конституційного права на соціальний захист»**

« 18 » листопада 2023 року

м. Київ

Комісія у складі: Шаповалової О.В. – д.ю.н., професора, зав. кафедри господарського права, гарант ОНП 081 «Право» - голова комісії, Капліної Г.А. – к.ю.н., доцента, доцента кафедри правознавства, голова методичної комісії юридичного факультету - член комісії, Татаренко Г.В. – к.ю.н., професора, зав. кафедри конституційного права – член комісії склали цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» Петросян Крістини Єрвандівни «Забезпечення принципу верховенства права в процесі реалізації конституційного права на соціальний захист», впроваджені у навчальний процес, наукову та правопросвітницьку діяльність СНУ ім. В. Даля при викладанні дисциплін «Судова практика як джерело національного права», «Практика застосування Європейської конвенції з прав людини та рішень ЄСПЛ», «Модельні судові процеси», при написанні курсових та наукових робіт, при проведенні наукових семінарів кафедри правознавства, при проведенні наукових досліджень щодо актуальних напрямів розвитку законодавства України в контексте євроінтеграції, а також при проведенні правопросвітницьких заходів для молоді, зокрема, обговорення теми

«Дотримання принципу верховенства права у процесі реалізації права на соціальний захист ВПО» у рамках проєкту «Впровадження системи політичної та демократичної освіти для молоді Луганської та Донецької областей» (січень 2022р., м. Северодонецьк, СНУ ім. В. Даля, Східноукраїнська правозахистна група).

**Голова комісії:**

д.ю.н., професор,  
зав. кафедри господарського права,  
гарант ОНП 081 «Право»  
СНУ ім. В. Даля



О.В. Шаповалова

**Члени комісії:**

к.ю.н., доцент, доцент  
кафедри правознавства,  
голова методичної комісії  
юридичного факультету  
СНУ ім. В. Даля



Г.А. Капліна

к.ю.н., професор,  
зав. кафедри конституційного  
права СНУ ім. В. Даля



Г.В. Татаренко